

3

КИЇВ-1977

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року
- XXV з'їзд КПРС і актуальні питання партійного будівництва (Республіканська науково-практична конференція)
- Жовтневі тези — лєнінський план боротьби за перемогу соціалістичної революції (До 60-річчя Жовтневих тез В. І. Леніна)
- Видатний твір лєнінської спадщини (До 75-річчя виходу в світ праці В. І. Леніна «Що робити?»)

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (192)

БЕРЕЗЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції.
Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року 5

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Василенко В. К. XXV з'їзд КПРС і актуальні питання партійного будівництва
(Республіканська науково-практична конференція) 20

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

По да Н. В. Квітневі тези — лєнінський план боротьби за перемогу соціалістичної
революції (До 60-річчя Квітневих тез В. І. Леніна). 29

* * *

Плєсовських В. С. Видатний твір лєнінської спадщини (До 75-річчя виходу
в світ праці В. І. Леніна «Що робити?») 40

ПОВІДОМЛЕННЯ

Акулов М. Р. (Сімферополь). Розміщення і введення в дію підприємств, ева-
куюваних з України в Сибір 48

Мельниченко В. Ю. Діяльність більшовицького підпілля у Криму в період
інтервенції Антанти (листопад 1918 р.—квітень 1919 р.) 58

Варварцев М. М. «Українознавчі дослідження» в ідеологічних диверсіях ім-
періалізму (1946—1975 рр.) 71

ЗАМІТКИ

Мришук Л. Д. Проблеми наставництва в трудовому колективі 81

Безродний Є. Ф. З історії міжнародних зв'язків Радянської України в галузі
освіти (1922—1928 рр.) 86

Баглаєв Ю. А. (Сімферополь). Роль армійської преси в політичному вихованні
селянства України (1918—1919 рр.) 95

Андрієвський В. П. (Тернопіль). 750 років Кременцю 102

Леонтьєва Л. Є. (Донецьк). Участь молоді США в русі солідарності з ра-
дянським народом у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1943 рр.) . . . 107

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Аганов П. В. (Дніпропетровськ), Шелест Д. С. (Дніпропетровськ). З досвіду
вивчення і пропаганди матеріалів XXV з'їзду КПРС у вищій школі . . . 111

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Колішер Т. М., Соловй-
ова А. А. Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Бере-
зень 1917 р. 116

НАШ КАЛЕНДАР

С. Н. Гоффе (<i>Чернігів</i>). До 100-річчя заснування бібліотеки ім. В. Г. Короленка в Чернігові	132
Просяник М. П. Незламний пролетарський революціонер (До 90-річчя з дня народження О. Гмирьова)	133
Лавров Ю. П. 80-річчя київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»	136
Немчанінова Е. Є. (<i>Дніпропетровськ</i>). До 70-річчя з дня народження М. І. Сташкова	139

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Проценко В. О. (<i>Рубіжне</i>), Хижняк В. П. В. Ф. Шевченко. Зміцнення партійних організацій колгоспів і радгоспів в умовах будівництва комунізму (На матеріалах парторганізацій Української РСР) 1961—1971 рр.	142
Різницька М. В. (<i>Дніпропетровськ</i>), Стоян П. К. З. Г. Лихолобова. Поступь новаторов	144
Погребінський М. Б., Сергієнко В. І. Дніпропетровську 200 лет	145
Степанов А. Н. (<i>Хмельницький</i>). К. В. Гусев. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции	148
Симоненко Р. Г., Євтух В. Б. Л. Н. Фурсова. Иммиграция и национальное развитие Канады. 1946—1970 гг.	150
Григорович Д. П., Наконечний В. А. (<i>Луцьк</i>). К. Є. Дмитрук. Під штандартами реакції і фашизму	152

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Кулинич І. М. Всесоюзна наукова конференція	155
Туваєв В. І. Засідання республіканської науково-методичної комісії з історії КПРС	156
Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. Лекційна пропаганда Інституту історії АН УРСР у 1975—1976 рр.	158
С. К. Зустріч науковців з учителями середніх шкіл Києва	159
Кріль О. П. (<i>Львів</i>). Семінар з допоміжних історичних дисциплін	160
Л. Л. Канадський учений у Києві	160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), **Ю. В. Бабко**, **В. К. Василенко**, **В. О. Замлинський** (заст. головного редактора), **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **І. П. Кожукало**, **М. Ф. Котляр**, **М. І. Крячок**, **М. Н. Лещенко**, **А. В. Санцевич**, **В. А. Чирко**, **Ф. П. Шевченко**, **А. М. Шлепаков**, **П. М. Шморгун**

Відповідальний секретар редакції **В. І. Кузнецов**

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. <i>Постановление ЦК КПСС от 31 января 1977 года</i>	5
---	---

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Василенко В. К. XXV съезд КПСС и актуальные вопросы партийного строительства (Республиканская научно-практическая конференция)	20
--	----

К 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции

По да Н. В. Апрельские тезисы — ленинский план борьбы за победу социалистической революции (К 60-летию Апрельских тезисов В. И. Ленина)	29
---	----

* * *

Плясовских В. С. Выдающееся произведение ленинского наследия (К 75-летию выхода в свет работы В. И. Ленина «Что делать?»)	40
---	----

СООБЩЕНИЯ

Акулов Н. Р. (<i>Симферополь</i>). Размещение и введение в действие предприятий, эвакуированных из Украины в Сибирь	48
Мельниченко В. Е. Деятельность большевистского подполья в Крыму в период интервенции Антанты (ноябрь 1918 г.—апрель 1919 г.)	58
Варварцев Н. Н. «Украиноведческие исследования» в идеологических диверсиях империализма (1946—1975 гг.)	71

ЗАМЕТКИ

Мришук Л. Д. Проблемы наставничества в трудовом коллективе	81
Безродный Е. Ф. Из истории международных связей Советской Украины в области просвещения (1922—1928 гг.)	86
Баглаев Ю. А. (<i>Симферополь</i>). Роль армейской печати в политическом воспитании крестьянства Украины (1918—1919 гг.)	95
Андриевский В. П. (<i>Тернополь</i>). 750 лет Кременцу	102
Леонтьева Л. Е. (<i>Донецк</i>). Участие молодежи США в движении солидарности с советским народом в годы Великой Отечественной войны (1941—1943 гг.)	107

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Агапов П. В. (<i>Днепропетровск</i>), Шелест Д. С. (<i>Днепропетровск</i>). Из опыта изучения и пропаганды материалов XXV съезда КПСС в высшей школе	111
--	-----

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Колишер Т. М., Соловьева А. А. Большевики Украины в Октябрьской революции (Хроника событий), Март 1917 г.	116
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Иоффе С. Н. (<i>Чернигов</i>). К 100-летию основания библиотеки им. В. Г. Короленка в Чернигове	132
Просяник М. П. Несгибаемый пролетарский революционер (К 90-летию со дня рождения А. Гмырева)	133
Лавров Ю. П. 80-летие киевского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса»	136
Немчианнова Э. Е. (<i>Днепропетровск</i>). К 70-летию со дня рождения Н. И. Станькова	139

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Проценко В. А. (<i>Рубежное</i>), Хижняк В. П. В. Ф. Шевченко. Зміцнення партійних організацій колгоспів і радгоспів в умовах будівництва комунізму (На матеріалах парторганізацій Української РСР) 1961—1971 рр.	142
---	-----

Резницкая М. В. (<i>Днепропетровск</i>), Стоян Ф. К. З. Г. Лихолобова. Поступь новаторов	144
Погребинский М. Б., Сергиенко В. И. Днепропетровску 200 лет	145
Степанов А. Н. (<i>Хмельницкий</i>). К. В. Гусев. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции	148
Симоненко Р. Г., Евтух В. Б. Л. Н. Фурсова. Иммиграция и национальное развитие Канады. 1946—1970 гг.	150
Григоревич Д. Ф., Наконечный В. А. (<i>Луцк</i>). К. Є. Дмитрук. Під штандартами реакції і фашизму	152

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Кулннич И. М. Всесоюзная научная конференция	155
Туваев В. И. Заседание республиканской научно-методической комиссии по истории КПСС	156
Молодчиков А. В., Сидоренко В. П. Лекционная пропаганда Института истории АН УССР в 1975—1976 гг.	158
С. К. Встреча научных сотрудников с учителями средних школ Киева	159
Криль О. П. (<i>Львов</i>). Семинар по вспомогательным историческим дисциплинам	160
Л. Л. Канадский ученый в Киеве	160

**ПРО 60-у РІЧНИЦЮ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ПОСТАНОВА ЦК КПРС ВІД 31 СІЧНЯ 1977 РОКУ**

7 листопада 1977 року минає 60 років Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Шістдесятиріччя Жовтня є важливою віхою в житті радянського народу, в розвитку всього світового визвольного руху. Наша країна, все прогресивне людство зустрічають цю знаменну дату під знаком нових перемог соціалізму, вчення Маркса, Енгельса, Леніна, ідей пролетарського інтернаціоналізму, які яскраво демонструють свою велику революційно-перетворюючу силу.

Величезним морально-політичним піднесенням, новими патріотичними ділами, втілюючи в життя історичні рішення XXV з'їзду рідної Комуністичної партії, відзначають радянські люди славний ювілей Жовтня.

Шість десятиріч тому героїчний пролетаріат Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з Володимиром Іллічем Леніним піднявся на рішучий штурм буржуазно-поміщицького ладу і розстроив його. Вперше в історії боротьба трудящих проти експлуатації, соціального і національного гніту завершилась їх повною перемогою.

Перемога Жовтня — головна подія XX століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства. Велика Жовтнева соціалістична революція була закономірним наслідком суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталізму. В результаті її перемоги виникла перша в світі соціалістична держава.

Радянська влада вказала всім народам землі єдино правильний вихід з кривавого хаосу воєн, в які ввергав їх експлуататорський лад. Першим державним актом нової влади, що утвердилася, став ленінський Декрет про мир, який проголосив ясну і чітку програму боротьби за справедливий, демократичний, загальний мир. Великий Жовтень відкрив нову епоху — епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму, епоху боротьби «за визволення народів від імперіалізму, за припинення воєн між народами, за повалення панування капіталу, за соціалізм»¹.

У Жовтневій революції глибоко і всебічно розкрилась велика все-світньо-визвольна місія робітничого класу.

Перемога Жовтня ознаменувала історичний поворот у долі народів нашої країни. Вона врятувала нашу Батьківщину від катастрофи, яка насувалась і до якої її штовхала злочинна політика правлячих експлуататорських класів — поміщиків та буржуазії, вивела її на шлях справді незалежного розвитку, всебічного соціально-економічного і культурного прогресу. В той же час героїчна боротьба робітників і се-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 163.

лян Росії, яка дістала гарячу і дійову підтримку трудящих в усьому світі, показала, за словами Леніна, «*всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього*»². Вона дала змогу всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу.

Пролетаріатові багатонаціональної Росії випала важка, але й почесна роль першопрохідця у створенні нового суспільства. Виражаючи корінні інтереси абсолютної більшості населення країни, робітничий клас у союзі з трудящим селянством забезпечив перемогу революції і встановив свою владу. За революцією, за робітничим класом пішли найширші маси трудового народу, всі передові люди науки і культури. Запеклому збройному, політичному й ідеологічному опору реакції, дезорганізації економіки і контрреволюційному саботажу, кривавому буржуазному терору робітничий клас протипоставив найвищу організованість і свідому дисципліну, згуртованість навколо Комуністичної партії, революційну пильність. Весь хід боротьби з внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами показав, що революція може закріпити свою перемогу тільки в тому разі, якщо вона вміє захищатись.

Встановлення і зміцнення Радянської влади як однієї з форм диктатури пролетаріату на ділі забезпечило небачену, неможливу в жодній капіталістичній країні свободу і демократію для гігантської трудящої більшості.

На досвіді нашої країни було переконливо продемонстровано істинність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, який веде Комуністична партія, здатний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за повалення іґа капіталу, в ході самого повалення, в боротьбі за утримання і зміцнення перемоги, в справі створення нового суспільного ладу.

Під керівництвом Комуністичної партії трудящі нашої країни успішно справилися з найголовнішим і найскладнішим завданням соціалістичної революції — будівничим. Було втілено в життя ленінський план будівництва соціалізму, який охоплює всі основні сфери життя суспільства. Це завдання радянському народові довелося розв'язувати в неймовірно тяжкій обстановці, перебуваючи у ворожому капіталістичному оточенні. Низький рівень розвитку продуктивних сил і культури, успадкований від царської Росії, переважання дрібнотоварного сільського господарства, руйнівні наслідки світової і громадянської воєн, а також іноземної інтервенції — в таких умовах почалося будівництво нового суспільства в нашій країні.

Соціалістична індустріалізація і колективізація сільського господарства, культурна революція, справедливе розв'язання національного питання перетворили в історично найкоротший строк нашу Батьківщину в могутню соціалістичну державу.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю радянського народу. В тривалій, найтяжчій з воєн в історії нашої Батьківщини радянський народ здійснив подвиг, рівного якому ще не знало людство. Він зумів не тільки відстояти свою свободу і незалежність, а й вніс вирішальний вклад у справу врятування європейської і світової цивілізації від знищення фашистськими варварами.

Здійснивши безприкладний подвиг у роки Великої Вітчизняної війни, радянський народ продемонстрував масовий героїзм і в мирній праці по відбудові зруйнованих міст і сіл, фабрик і заводів.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

Досягнення батьківщини Жовтня за шість десятиріч є переконливим свідченням того, що соціалізм забезпечив небачені в історії темпи прогресу всіх сторін життя суспільства.

Невпізнанно змінилось народне господарство країни. Незважаючи на те, що з 60 років існування Радянської держави близько двох десятиріч випало на роки воєн, навіязаних нашому народові, і наступну відбудову господарства, в 1976 році національний дохід країни збільшився порівняно з дореволюційним рівнем у 65 разів. Нині за два з половиною дні промисловість виробляє стільки ж продукції, скільки її вироблялося за весь 1913 рік.

До революції на нашу країну припадало лише трохи більш як 4 проценти світової промислової продукції, а сьогодні — її п'ята частина. В Радянському Союзі виробляється більше, ніж у будь-якій іншій державі, чавуну, сталі, нафти, залізної, марганцевої і хромової руди, вугілля і коксу, цементу, тракторів (за сумарною потужністю двигунів), тепловозів і електровозів, бавовни, льону, мінеральних добрив та багатьох інших видів продукції.

Відбулися докорінні зрушення в характері, структурі і розміщенні продуктивних сил. За роки Радянської влади вирівнявся рівень економічного розвитку всіх радянських республік. Найглибші перетворення здійснено на селі. Створено велике соціалістичне сільськогосподарське виробництво. В. І. Ленін мріяв про те, щоб дати нашому селу 100 тисяч тракторів. Нині в сільському господарстві Радянського Союзу працюють 2,3 мільйона тракторів, 680 тисяч зернозбиральних комбайнів та інша різноманітна техніка. Загальний обсяг сільськогосподарської продукції зріс за роки Радянської влади в 4,4 раза. Економічне зміцнення колгоспів і радгоспів, поступове переведення сільського господарства на сучасну індустріальну основу, неухильне поліпшення матеріальних і культурно-побутових умов життя трудівників села ведуть до подолання істотних відмінностей між містом і селом.

У нашій країні назавжди знищено такі властиві капіталізові соціальні болячки, як голод і злидні, безробіття і неписьменність, соціальний і національний гніт. Реальні доходи робітників промисловості і будівництва збільшилися порівняно з 1913 роком у 10, а селян — у 14 разів. Здійснено величезну програму житлового і культурно-побутового будівництва. Перебудовано більшість старих, створено багато нових міст, змінилось обличчя села. Тепер у країні кожні два роки вводиться більше житла, ніж було в міському житловому фонді в Росії перед революцією. Кожній радянській людині надається безплатна медична допомога, гарантується справедливе соціальне забезпечення.

В нашій країні успішно розв'язано соціальне завдання величезної історичної значимості — на ділі забезпечено справжню рівноправність жінки. Радянські жінки відіграють велику роль в усіх сферах суспільного життя. Весь радянський народ віддає безмежну данину поваги жінці-матері, жінці-трудівниці, жінці — активній учасниці комуністичного будівництва.

Соціалізм відкрив трудящим найширший доступ до знань, до багатств духовної культури. У дореволюційній Росії близько трьох чвертей дорослого населення було неписьменним. Тепер же більш як три чверті працівників, зайнятих у народному господарстві, мають вищу або середню (повну чи неповну) освіту. Всіма видами навчання охоплено нині більш як 93 мільйони чоловік. В основному завершено перехід до загальної середньої освіти. В суспільній свідомості панує науковий матеріалістичний світогляд; розквітли радянська література і мистецтво, вони вносять величезний вклад в усю світову культуру.

Соціалізм створив необмежені можливості для розвитку науки, поставив її на службу народів. В країні трудиться близько 1,3 мільйона наукових працівників — у 108 разів більше, ніж у 1913 році. Радянська наука має великі досягнення у вивченні процесів суспільного розвитку, вона вийшла на найбільш передові рубежі по ряду напрямів математики і механіки, квантової електроніки і фізики твердого тіла, ядерної енергетики, хімії та біології, космічних досліджень і наук про Землю, багатьох інших галузей знання.

Найважливішим підсумком самовідданої праці радянського народу стало побудоване в нашій країні суспільство розвинутого соціалізму.

Розвинуте соціалістичне суспільство — закономірний етап у становленні комуністичної формації. На цьому етапі соціалізм, розвиваючись уже на власній основі, дедалі повніше розкриває свої творчі можливості, свою глибоко гуманістичну суть. Розвинутий соціалізм характеризується з'єднанням досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, рішучим поворотом до інтенсивних методів розвитку економіки, якісно новим рівнем і масштабами виробництва, які дають можливість безпосередньо розв'язувати завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, забезпечувати безперервне зростання добробуту трудящих, добиватися важливих успіхів в економічному змаганні з капіталізмом.

Розвинутий соціалізм знаменує високий ступінь зрілості всієї системи суспільних відносин, які поступово переростають у комуністичні. Йому властиві непорушна ідейно-політична і соціальна згуртованість трудящих, їх беззавітна відданість благородним ідеалам Комуністичної партії, вірність принципам марксизму-ленінізму. Розвинутий соціалізм — це сьогодні найвище досягнення соціального прогресу.

Концепція розвинутого соціалістичного суспільства, розроблена колективними зусиллями КПРС і братніх комуністичних і робітничих партій, є великим творчим вкладом у скарбницю марксизму-ленінізму. Спираючись на теорію і практику розвинутого соціалізму, КПРС визначила ясний, реалістичний курс дій на найближчі роки і більш тривалу історичну перспективу, конкретизувала шляхи реалізації наших програмних цілей.

Минуло десятиріччя після того, як наша партія, весь радянський народ урочисто підбивали підсумки першого півстоліття Радянської влади. У масштабах історії це невеликий за часом строк. Але ці 10 років займають у героїчному літопису комуністичного будівництва видатне місце за своєю насиченістю подіями величезної історичної значимості в житті країни і на міжнародній арені, великомасштабністю і комплексністю соціально-економічного розвитку, властивого зрілому соціалістичному суспільству.

За одне десятиріччя практично подвоївся економічний потенціал нашої Батьківщини, створений за попередні півстоліття. Стало до ладу близько 4 тисяч великих промислових підприємств. На основі сучасних досягнень науки і техніки реконструйовано тисячі діючих заводів і фабрик. Широким фронтом розгорнулося здійснення гігантських комплексних програм, які перетворюють обширні території країни. В їх числі програми розвитку Нечорноземної зони Росії, Західного Сибіру, промислового освоєння Східного Сибіру в районі Байкало-Амурської магістралі. Істотно підвищився рівень життя радянських людей, реалізовано найширшу в історії країни соціальну програму. На проведення нових соціальних заходів у дев'ятій п'ятирічці було направлено стільки ж коштів, скільки за дві попередні п'ятирічки, разом узяті.

Партія розробила і послідовно здійснює науково обґрунтовану економічну стратегію, спрямовану на досягнення фундаментальних, довготривалих цілей, найвищою серед яких є неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Динамічний і пропорційний розвиток виробництва, підвищення його ефективності, всемірне поліпшення якості роботи і швидке зростання продуктивності праці — таким є єдино правильний шлях дальшого зміцнення могутності нашої Батьківщини, дедалі повнішого задоволення матеріальних і духовних потреб радянських людей.

Стрижнем економічної стратегії партії є дальше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки.

Досягненню найважливіших економічних і соціальних цілей служить аграрна політика партії, спрямована на перетворення сільськогосподарського виробництва у високорозвинутий сектор економіки. Вона є продовженням і творчим розвитком ленінського кооперативного плану в нових умовах. За минулі 10 років у розвиток сільського господарства вкладено коштів майже у 2 рази більше, ніж за всі попередні роки Радянської влади. Втілення в життя сучасного аграрного курсу партії сприяло піднесенню землеробства і тваринництва. Незважаючи на вкрай несприятливі погодні умови в дев'ятій п'ятирічці, трудівники села добились того, що врожайність зернових за дві останні п'ятирічки зросла в 1,4 раза, а продуктивність праці в громадському господарстві підвищилась на 58 процентів. У десятий п'ятирічці капітальні вкладення в цю галузь перевищать 170 мільярдів карбованців і становитимуть більш як чверть їх загального обсягу.

На основі динамічного розвитку економіки набуває нових рис соціальне обличчя радянського суспільства. Відбувається дальше стирання класових відмінностей, зміцнюється його соціальна однорідність. Союз робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції при провідній ролі робітничого класу став міцною, непорушною основою нової історичної спільності, яка склалася в нашій країні, — радянського народу.

Міцні й монолітні братерська дружба і єдність усіх націй і народностей, які складають великий і могутній Союз Радянських Соціалістичних Республік. Його утворення і успішний розвиток є тріумфом ленінської національної політики КПРС, яскравим свідченням її справді інтернаціоналістського характеру, великим завоюванням соціалізму. Міцною матеріальною основою дружби і співробітництва наших народів став єдиний господарський організм, що склався в межах усієї країни. Забезпечена фактична рівність усіх націй і народностей в усіх сферах життя суспільства, розквітла культура — національна формою і соціалістична змістом, утвердилось справжнє братерство людей праці, незалежно від їх національності, братерство, спаяне спільністю корінних інтересів, цілей і марксистсько-ленінської ідеології. Послідовна реалізація ленінських принципів національної політики веде до дальшого всебічного зближення всіх народів нашої багатонаціональної соціалістичної Батьківщини. Радянський Союз дає притягальний приклад успішного розв'язання одного з найскладніших питань розвитку людського суспільства.

У ході революційного творення і боротьби за свободу, в буднях соціалістичного будівництва формувалась і гартувалась радянська людина. Своїми трудовими подвигами і творчими зверненнями, героїчною стійкістю і мужністю в суворих випробуваннях Великої Вітчизняної війни, безкорисливим піклуванням про долю братів по класу

в усьому світі радянська людина довела свою глибоку відданість ідеалам комунізму, свій полум'яний патріотизм і інтернаціоналізм. Вона поєднує в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, постійне прагнення до висот знання і культури, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги. Радянська людина палко любить свою соціалістичну Батьківщину. Змістом усього її життя стала натхненна праця в ім'я комунізму.

Сучасний етап розвитку радянського суспільства відзначений дальшим зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичного демократизму.

Соціалістична демократія виражає і захищає інтереси народу, служить справі комунізму. Вона поширюється на все суспільне життя — економічне, політичне і духовне, створює умови для всебічного розквіту особи. Радянський народ — справжній і єдиний господар країни. Всі найважливіші питання її політичного, економічного, соціального і культурного життя обговорюються і вирішуються у нас з найширшою і безпосередньою участю робітників, селян, інтелігенції. Демократизм нашого суспільства знаходить яскраве втілення в багатогранній діяльності Рад депутатів трудящих — найбільш представницьких органів народовладдя. Важливе місце в суспільному житті займають радянські профспілки, які мають великі права і можливості в розв'язанні соціально-економічних завдань. Активну роль відіграє Ленінський комсомол — організатор радянської молоді, надійний помічник і резерв партії.

Соціалістична демократія — це єдність прав і обов'язків, справжньої свободи і громадянської відповідальності, гармонійне поєднання інтересів суспільства, колективу і особи. Переконливим виявом глибокого демократизму радянського ладу є всенародна підтримка ленінської внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії, дедалі зростаюча політична і трудова активність народних мас, величезний розмах соціалістичного змагання, руху за комуністичне ставлення до праці.

Партія безустанно веде роботу по дальшому вдосконаленню демократичних основ нашої загальнонародної держави, яка продовжує в нових історичних умовах велику творчу місію держави диктатури пролетаріату, по забезпеченню дедалі ширшої участі трудящих в управлінні всіма справами суспільства.

Вся героїчна історія радянського народу, його бойові і трудові перемоги, його видатні звершення нерозривно зв'язані з діяльністю Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства.

Велика Жовтнева соціалістична революція здобула перемогу тому, що її очолила партія нового типу, яка створена великим Леніним і яка втілила в собі революційну енергію найбільш передового класу сучасності — робітничого класу. Вона відстояла свій генеральний курс і послідовно провела його в життя у принциповій боротьбі з троцькізмом, правим і «лівим» опортунізмом, націонал-ухильниками, забезпечила ленінську єдність партійних рядів. Використовуючи багатющий арсенал засобів класової боротьби, спираючись на глибоко пізнані закони суспільного розвитку, історичну ініціативу робітничого класу і революційну творчість мас, творчо розвиваючи революційне вчення марксизму-ленінізму, наша партія виявилась на висоті великих завдань епохи, вона з честю несе переможний прапор Жовтня.

Історичний досвід свідчить, що революційна партія робітничого класу — це партія, яка керується марксистсько-ленінською теорією, що дає єдино вірний орієнтир у боротьбі за перемогу соціалістичної

революції, в будівництві нового суспільства. Це — партія, тісно зв'язана з масами, вся діяльність, всі прагнення якої спрямовані на благо людини праці. Це — партія, яка будується на основі демократичного централізму, високої свідомості і єдиної для всіх дисципліни. Це — партія пролетарського інтернаціоналізму. Такою партією була, є і буде партія Леніна, партія робітничого класу, бойовий авангард усього радянського народу.

Сучасний період характеризується дальшим підвищенням керівної ролі партії в суспільстві, посиленням її теоретичної, політичної і організаторської діяльності. Величезне значення має плідотворна, творча робота Центрального Комітету КПРС, його Політбюро на чолі з видатним політичним і державним діячем сучасності, вірним марксистом-ленінцем, невтомним борцем за справу комунізму Генеральним секретарем ЦК КПРС товаришем Л. І. Брежнєвим.

КПРС приділяє велику увагу зміцненню і розвиткові ленінських норм партійного життя і принципів керівництва, поглибленню внутріпартійної демократії, підвищенню вимогливості до кожного члена партії і поліпшенню свого якісного складу, вдосконаленню всіх сторін партійного керівництва суспільством. Принципове значення мали в цьому відношенні рішення XX з'їзду партії, жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК, XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС. В партії утвердився справді ленінський стиль роботи — стиль науковий, творчий, чужий суб'єктивізму, стиль, який передбачає високу вимогливість, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму і формалізму. Назустріч 60-річчю Жовтня наша 16-мільйонна партія йде як бойовий союз одностудців-комуністів, тісно згуртованих навколо свого ленінського Центрального Комітету.

Величезні зміни відбулися за шість останніх десятиріч не тільки в нашій країні, а й в усьому світі. Початок цим глибоким, всеохоплюючим соціальним змінам поклала Велика Жовтнева соціалістична революція. Вона дала могутні революційні імпульси всім загонам міжнародного робітничого руху, відкрила нові можливості і перспективи для розгортання національно-визвольної боротьби в колоніальних і напівколоніальних країнах. В центр усього суспільного життя сучасної епохи остаточно і безповоротно став робітничий клас. Під впливом Великого Жовтня на всіх континентах почалось формування організованого пролетарського авангарду — комуністичних партій.

Розгром фашизму і японського мілітаризму в ході другої світової війни, перемога соціалістичних революцій у ряді країн Європи і Азії прискорили світовий розвиток. Революційний процес, початий Великим Жовтнем, досяг якісно нового рубежу: сформувалася світова система соціалізму. Відбулася докорінна зміна співвідношення сил на міжнародній арені. Могутність і приклад світового соціалізму примножили революційні можливості міжнародного робітничого класу, сприяючи прогресові всього визвольного руху.

Переможна кубинська революція привела до утворення першої соціалістичної держави в західній півкулі. В результаті історичної перемоги в'єтнамського народу і завершення возз'єднання країни Соціалістична Республіка В'єтнам перетворилась у важливий фактор миру і прогресу в Азії. З перемогою патріотичних сил у Лаосі, приходом до керівництва країною марксистсько-ленінської Народно-революційної партії розширюється сім'я соціалістичних країн.

Історичний досвід світового соціалізму збагатив скарбницю марксистсько-ленінізму новими висновками і положеннями, розсунув горизонти революційної теорії і практики. Він неспростовно довів загальну значимість основних законів соціалістичної революції і будівниц-

тва нового суспільства, які відкриті марксистсько-ленінською наукою і які вперше втілились у практиці Жовтня, підтвердив необхідність творчого застосування цих законів з урахуванням конкретних умов і особливостей окремих країн.

За останні роки ще більше зміцніла світова співдружність братніх народів соціалістичних країн — міжнародний союз нового типу. Соціалістичні держави, об'єднані спільністю ладу, відданістю справі миру, соціалізму, демократії і національної незалежності, добровільно розвивають між собою всебічне співробітництво на основі принципів марксизму-ленізму і інтернаціональної солідарності, поважання рівноправності і суверенітету кожної держави, невтручання у внутрішні справи, товариської взаємодопомоги. Зміцнилися ідейна єдність і політична згуртованість братніх країн. Склався і успішно функціонує механізм їх зовнішньополітичної взаємодії. Інтенсивно розвивається економічне співробітництво. Розроблена і втілюється в життя довгочасна Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції держав — членів РЕВ. Розширюються ідеологічні і культурні зв'язки. Зміцнення згуртованості соціалістичних країн, поглиблення братерської дружби між їх марксистсько-ленінськими партіями значно збільшують об'єднану міць і вплив соціалізму на хід міжнародних подій. Нині співдружність соціалістичних країн стала найбільш динамічною економічною силою в світі, провідним фактором світової політики.

Успіхи соціалістичних країн переконливо говорять про те, що соціалізмowi належить майбутнє. Навпаки, капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього. Він означає експлуатацію трудящих, соціально-політичний і духовний гніт, безробіття, расову і національну дискримінацію, колоніалізм і неоколоніалізм. Він породжує глибоку моральну кризу суспільства, духовну деградацію, споживацьке ставлення до життя, культ насильства, які деформують особистість.

Імперіалізм — винуватець нестримної гонки озброєнь, яка створює загрозу термоядерної катастрофи, винуватець хижацького ставлення до навколишнього середовища.

В сучасних умовах, коли істотно поглибилася загальна криза капіталізму, загострилася його непримиренні суперечності, дедалі більшого розмаху набуває боротьба проти експлуатації, засилля монополій, за демократію і соціалізм. В авангарді цієї боротьби йде пролетаріат. Найвищого за останні десятиріччя рівня досягла страйкова боротьба, спрямована проти експлуатації, безробіття, зростання дорожнечі, спроб перекласти на плечі трудящих тягар економічної кризи. Наростає відсіч реакційній політиці великого капіталу. Впали фашистські диктатури в Португалії і Греції. Зазнав краху франкістський режим в Іспанії.

Посилюється потяг до єдності робітничого руху, до об'єднання лівих, демократичних сил. Відбувається зрушення вліво у профспілках. Зростають чисельність, авторитет і вплив у масах комуністичних партій у країнах капіталу.

Під могутнім натиском національно-визвольного руху відбувся розпад колоніальної системи імперіалізму. Виникли десятки нових незалежних держав. Їх роль у світовому розвитку значно зростає. Імперіалізм не примирився з втратою свого панування, він сподівається з допомогою неоколоніалізму продовжувати експлуатацію цих країн, контролювати їх економічне і політичне життя. Проте країни, які визволилися від панування колонізаторів, добиваються зміцнення своєї незалежності, прискорення економічного, технічного і культурного прогресу. Міцніють демократичні і революційні сили, які виступають з послідовно антиімперіалістичних позицій, прагнуть до докорінних сус-

пильних перетворень. Глибокі прогресивні зрушення відбуваються в суспільному житті арабських, африканських і азійських країн соціалістичної орієнтації.

Радянський Союз, інші соціалістичні держави подають всемірну підтримку країнам, що розвиваються, в їх боротьбі за здійснення своїх законних прагнень, за цілковите визволення від імперіалістичної експлуатації, за право самим розпоряджатися своєю долею. Великим досягненням революційного руху стала останнім часом перемога патріотів Анголи, які спирались на солідарність і братерську допомогу СРСР і Куби, всіх країн соціалістичної співдружності, прогресивних сил на африканському континенті і в усьому світі. Ця перемога дала новий сильний імпульс боротьбі африканських народів проти расистських режимів у Південній Африці і Родезії.

Історія неспростовно свідчить про нездоланну могутність союзу трьох основних революційних сил сучасності — світового соціалізму, міжнародного пролетаріату і національно-визвольного руху.

На основі докорінних змін у співвідношенні сил у світі відбувається глибока перебудова всієї системи міжнародних відносин.

За останні роки вдалось добитися позитивного повороту в розвитку міжнародних відносин, повороту від «холодної війни» до розрядки напруженості, до утвердження в практиці міжнародного життя принципів мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Відсунуто загрозу світової термоядерної війни. Забезпечено сприятливіші міжнародні умови мирного соціалістичного і комуністичного будівництва, розвитку боротьби народів за соціальний прогрес. Більш як 30 років радянський народ працює в умовах миру. Міжнародне становище СРСР міцне як ніколи. Ще вищим став міжнародний авторитет батьківщини Жовтня, інших країн соціалізму.

Особливо відчутні зміни в напрямі зміцнення миру відбулися в Європі, чому сприяли скликання і успіх історичної Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. Інтересам загального миру відповідає поворот на краще у відносинах СРСР з США, розвиток мирного співробітництва з Францією, ФРН, Італією, Великобританією та іншими капіталістичними державами.

Успіхи, досягнуті в оздоровленні політичного клімату планети, стали можливі насамперед завдяки зрослій могутності Радянського Союзу та інших соціалістичних держав, їх послідовній миролюбній політиці, наполегливій боротьбі за мир широких народних мас на всіх континентах. Правлячі кола капіталістичних держав нині змушені зважати на повну безперспективність і безглуздість розрахунків на воєнну перемогу над соціалізмом. Утверджуються більш реалістичні тенденції в зовнішній політиці ряду капіталістичних країн, визнання їх керівними діями необхідності мирного співіснування держав з різним суспільним ладом.

Величезна конструктивна, мобілізуюча роль у розвитку і поглибленні політики розрядки належить прийнятій XXIV з'їздом КПРС Програмі миру і її органічному продовженню — програмі дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів, висунутій XXV з'їздом лєнінської партії. Миролюбні ініціативи Радянського Союзу дістали і дістають підтримку трудящих усіх країн, виражають кровні інтереси і сподівання народів.

У той же час партія враховує, що нинішній етап світового розвитку характеризується посиленням класової боротьби на міжнародній арені. Агресивні імперіалістичні сили підхльостують гонку озброєнь, яка становить серйозну загрозу для миру і безпеки народів, намагаються всі-

ляко перешкодити розрядці напруженості. Реакційні кола організують ідеологічні диверсії проти Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, наклепницькі антирадянські, антикомуністичні кампанії, намагаються втручатись у внутрішні справи соціалістичних та інших країн. Нагнітаючи антикомуністичну істерію, імперіалістична реакція проводить гоніння і терор проти демократичних, прогресивних рухів.

Даючи рішучу відсіч усім підступам противників миру і соціалізму, Радянський Союз та інші братні соціалістичні країни добиваються дальшого розвитку сприятливих для миру і соціального прогресу змін у міжнародній обстановці, перетворення розрядки в безперервний, все більш життєздатний, універсальний і необоротний, охоплюючий усі континенти процес, переходу до сталого плідного мирного співробітництва між державами, досягнення практичних успіхів у роззброєнні — насамперед ядерному. «Роззброєння,— як вказував В. І. Ленін,— є ідеал соціалізму»³.

Ця наша позиція близька і зрозуміла всім людям праці. Ось чому передове людство так високо оцінює спрямовану на досягнення благородних, гуманних цілей зовнішньополітичну діяльність Центрального Комітету КПРС, Політбюро ЦК, пристрасну і натхненну боротьбу за зміцнення миру і безпеки народів, яку невтомно веде Леонід Ілліч Брежнєв.

Зміцнюються позиції світового комуністичного руху — найбільш прогресивної і впливової політичної сили сучасності. Великими віхами на шляху дальшого згуртування комуністичного руху, посилення боротьби проти імперіалізму, за мир, демократію і соціальний прогрес стали міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій (Москва, 1969 р.), Нарада комуністичних партій країн Латинської Америки і Карибського басейну (Гавана, 1975 р.), Конференція комуністичних і робітничих партій Європи (Берлін, 1976 р.), форуми комуністів інших регіонів. Вони стали яскравою демонстрацією невичерпної життєвої сили інтернаціональної солідарності комуністів усіх країн. КПРС разом з іншими братніми партіями і далі активно боротиметься за зміцнення єдності світового комуністичного руху на принциповій основі марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Пролетарський інтернаціоналізм — найважливіший, перевірений життям принцип діяльності комуністів. Він пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму. Під прапором інтернаціоналізму була здобута перемога Жовтня, зміцнювались позиції першої соціалістичної держави, виникла світова система соціалізму, міцніє і розвивається співдружність соціалістичних держав, зростає і згуртовується міжнародний комуністичний, робітничий рух. КПРС незмінно виходила і виходить з корінних інтернаціональних інтересів соціалізму, всього революційного руху.

Солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, підтримка ними боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільне співробітництво рівноправних, незалежних братніх партій, органічне поєднання ними у своїй політиці національних і інтернаціональних інтересів трудящих — це і є пролетарський інтернаціоналізм у дії. Він був і залишається могутньою, випробуваною зброєю комуністичного і робітничого руху.

Весь розвиток світового революційного руху підтверджує, що додержання загальних принципів марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму — це найважливіша передумова зміцнення позицій,

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 144.

зростання авторитету і впливу кожної компартії, успішного виконання нею своїх обов'язків перед робітничим класом власної країни і свого інтернаціонального обов'язку. Утвердження справжньої самостійності і незалежності компартій, проведення ними ефективної, принципової революційної політики передбачає розвиток відносин братерського співробітництва, взаємодопомоги і підтримки в рамках усього комуністичного і робітничого руху, дійову солідарність з реальним соціалізмом, головною антиімперіалістичною силою, надійною опорою світового революційного процесу.

Жовтнева революція є такою соціально-політичною подією, велич якої розкривається дедалі глибше і рельєфніше з кожним новим кроком людства по шляху суспільного прогресу.

Всесвітньо-історичне значення перемоги Жовтня, досвіду реального соціалізму полягає в тому, що вони дали приклад найсправедливішої організації суспільства в інтересах трудящих.

Соціалізм — це суспільство реального гуманізму. Його головною цінністю є людина праці. Все для блага людини, в ім'я людини — такий найглибший смисл нового, соціалістичного способу життя.

Соціалізм — це суспільство визволеної праці, справжньої демократії, дійсної свободи особи, найбільш передової науки і культури. Він ліквідує всі види гніту, забезпечує право на працю, освіту і відпочинок, повну зайнятість трудящих, створює реальні можливості для всебічного творчого зростання всіх членів суспільства.

Соціалізм — це суспільство соціального оптимізму. Він дає людині праці тверду впевненість у завтрашньому дні, в щасливому майбутньому своїх дітей, в забезпеченій старості.

Соціалізм несе народам нові, рівноправні відносини, взаємовигідне співробітництво і мир. Він відкриває перед народами країн, що розвиваються, — народами, які терплять від наслідків колоніалізму та неокolonіалізму, перспективу ліквідації в історично короткі строки економічної відсталості, перспективу соціального визволення і всебічного прогресу.

Соціалістична організація економічного, політичного і духовного життя показала, що тільки соціалізм відкриває шлях розв'язання найбільш важливих і невідкладних загальнолюдських проблем сучасності. Тільки він здатний назавжди врятувати людство від загрози загальної винищувальної війни з застосуванням зброї масового знищення, зберегти і поліпшити природне середовище.

Найсвітліші надії трудящих усіх країн зв'язані з соціалізмом. У цьому — сила прикладу Жовтня, успіхів Радянського Союзу, всіх країн соціалістичної співдружності.

Весь розвиток радянського суспільства проходить тепер під наростаючим впливом ідей XXV з'їзду КПРС. Це з'їзд непорушної єдності партії і народу, надихаючих перспектив і цілеспрямованої діловитості. У Звітній доповіді ЦК КПРС з'їздові товариш Л. І. Брежнев з позицій творчого марксизму-ленізму дав глибокий аналіз усіх основних сторін діяльності партії і життя суспільства розвинутого соціалізму, науково узагальнив величезний практичний досвід, поставив завдання на майбутнє, розкрив ключові проблеми суспільного розвитку як внутрішнього, так і міжнародного характеру.

Політичний курс партії, намічений XXV з'їздом, забезпечує безперервне зміцнення і розвиток економічної та оборонної могутності СРСР, удосконалення соціалістичних суспільних відносин, дальший рух нашої Батьківщини до комунізму. Настанови з'їзду знайшли своє конкретне втілення в плані десятої п'ятирічки — п'ятирічці ефективності і якості, величезних масштабів і великих можливостей.

Револьюційний творчий дух, ідеї XXV з'їзду живуть у повсякденних ділах нашої партії, нашого народу. Зрозумілі і сприйняті мільйонними масами, вони дедалі більше стають матеріальною силою, могутнім прискорювачем усього нашого розвитку. Радянські люди добре знають — чим сумлінніша й ефективніша їх праця, тим міцніша могутність соціалістичної Вітчизни, тим краще наше життя.

Дедалі більшого розмаху набуває соціалістичне змагання, в ході якого народжуються нові славні трудові почини. З ініціативи передових колективів столиці нашої Батьківщини — Москви, колиски Жовтневої революції — Ленінграда широко розгорнулося змагання за успішне втілення в життя намічених з'їздом соціально-економічних завдань, виконання і перевиконання завдань народногосподарського плану на десяту п'ятирічку під лозунгом «Працювати краще, підвищувати ефективність і якість!». Зусилля учасників змагання спрямовані на прискорення науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, посилення режиму економії матеріальних, фінансових ресурсів, сировини, палива і енергії, на успішне виконання взятих зобов'язань і зустрічних планів, гідну зустріч 60-ї річниці Великого Жовтня.

По-ударному завершено перший рік п'ятирічки. Здобуто важливу трудову перемогу в боротьбі за великий хліб 1976 року. Країна вийшла на більш високі рубежі на всіх напрямках комуністичного творення, створено добрий заділ для успішного виконання п'ятирічки в цілому.

По праву пишаючись звершеним, партія в той же час реалістично оцінює досягнуте, бачить наявні недоліки і труднощі, наполегливо працює над їх усуненням. Бойовою програмою дій по практичній реалізації курсу XXV з'їзду стали рішення жовтневого (1976 року) Пленуму ЦК КПРС, промова на ньому товариша Л. І. Брежнєва. В них визначено ясну тактику виконання народногосподарських планів, чітко вказано головні ділянки і вузлові проблеми п'ятирічки, які вимагають максимальної концентрації творчих зусиль партії і народу.

У розв'язанні різноманітних завдань дальшого вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства партія, весь радянський народ спираються на ленінське вчення, під прапором якого перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція, завойовані всі історичні перемоги соціалізму.

Марксизм-ленінізм був і залишається єдиною вірною наукою комунізму, неперевершеним мистецтвом політичного керівництва революційною творчістю мас. Вірність марксизму-ленінізму, його могутньому, життєстверджуючому творчому духові — найважливіша умова і гарантія успіхів у комуністичному творенні, у боротьбі за інтереси робітничого класу, всіх трудящих.

Сьогодні, на новому етапі розвитку нашої країни, коли розв'язуються небувало масштабні завдання комуністичного будівництва і величезної ваги завдання забезпечення міцного миру на землі, з новою силою проявляються послідовність і непорушна спадкоємність ленінського курсу нашої партії. Іншими засобами і в іншій історичній обстановці, маючи незрівнянно більші можливості, наша партія продовжує велику історичну справу, в ім'я якої боролась ленінська гвардія Жовтня, незабутня когорта більшовиків-ленінців, що становили цвіт і гордість російського пролетаріату.

Вони під керівництвом Леніна внесли вирішальний вклад у створення партії нового типу. Вони в жорстоких умовах підпілля цементували її єдність, зміцнювали її боездатність. Їх беззавітна відданість пролетарській справі, організаційна згуртованість, авторитет, вплив

у масах становили той фундамент, на якому завжди трималася сила нашої партії.

У світі не було сили, яка могла б звернути їх з обраного шляху; вони, вірні сини партії наймогутнішого, найпередовішого класу сучасності — робітничого класу, свято берегли і захищали чистоту марксизму-ленінізму.

Комуністи штурмували старий світ — світ експлуатації і гніту, несправедливості і насильства, загарбницьких воєн. І ленінська партія на чолі робітничого класу і трудового селянства зруйнувала цей світ на одній шостій частині планети.

Комуністи на чолі народу будували і побудували новий світ, напружуючи всі свої сили, коли країна чверть століття була у ворожому капіталістичному оточенні.

У рядах великої ленінської партії вони боролися за свободу, за досягнення справжньої демократії, за те, щоб сам народ, самі трудящі розв'язували всі питання свого життя. І партія створила справжнє народовладдя.

Комуністи вірою і правдою служили і служать народові, який вперше в історії побудував справді вільне, соціалістичне суспільство. Всі свої помисли, всю силу розуму, всю кров своїх сердець віддають вони боротьбі за торжество великої справи комунізму.

За 60 років розвитку по шляху Жовтня в нашому суспільстві утвердилися чудові соціалістичні традиції, в яких закріплені багатющі досвід революційної боротьби і творення. Дбайливо берегти ці традиції — значить творчо розвивати їх. Партія зміло з'єднує і збагачує досвід усіх поколінь борців за перемогу революції, за соціалізм і комунізм, спаяних спільними інтересами та ідеалами. У міцніючій єдності всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей, всіх поколінь радянського суспільства — запорука нових перемог великої справи Жовтня.

Центральний Комітет КПРС постановляє:

Широко розгорнути підготовку до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — видатного свята трудящих нашої країни, всього прогресивного людства, свята революційної боротьби і комуністичного творення.

Всю роботу партійних, профспілкових і комсомольських організацій, радянських і господарських органів по підготовці і проведенню славного ювілею спрямувати на мобілізацію творчої енергії трудящих в ім'я втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, успішного виконання десятої п'ятирічки, забезпечення дальшого зростання промислового і сільськогосподарського виробництва, прискорення технічного прогресу, підвищення ефективності і якості роботи, неухильного піднесення матеріального добробуту і культурного рівня життя народу.

Схвалити ініціативу передових колективів підприємств промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту та інших галузей народного господарства по розгортанню соціалістичного змагання за гідну зустріч славного ювілею, за виконання завдань двох років п'ятирічки до 7 листопада 1977 року, за підвищення ефективності виробництва і якості роботи.

В усій організаційно-політичній і ідейно-виховній роботі необхідно:

— глибоко і всебічно розкривати всесвітньо-історичне значення Жовтневої революції, положення і висновки, дані в працях В. І. Леніна, документах КПРС, міжнародного комуністичного руху, в доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва та інших керівників партії;

— широко висвітлювати керівну, революційно-перетворюючу діяльність Комуністичної партії у створенні і зміцненні першої в історії соціалістичної держави, вирішальну роль народних мас у революції та будівництві нового суспільства, виховувати нашу молодь на славі революційних, трудових і бойових традиціях КПРС, робітничого класу, всього радянського народу;

— яскраво показувати трудову і політичну активність радянських людей у боротьбі за втілення в життя величних планів комуністичного будівництва, за виконання історичних рішень XXV з'їзду партії, величезну соціальну значимість самовідданої праці робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, всемірно пропагувати економічну стратегію і соціальну політику партії. Піддавати принциповій, діловій критиці наявні недоліки, енергійно виявляти і використовувати резерви, більше поширювати передовий досвід;

— переконливо розкривати видатні досягнення СРСР, країн соціалістичної співдружності в розвитку економіки, науки і культури, неухильному підвищенні народного добробуту, корінні переваги соціалізму над капіталізмом, нести народам світу правду про соціалізм;

— вести аргументовану критику буржуазної ідеології, право- і «ліво»-ревізіоністських концепцій, викривати різного роду фальсифікаторів історії, які намагаються применшити міжнародне значення Жовтневої революції, шляху, пройденого нашою партією і народом, давати рішучу відсіч антикомунізмові й антирадянщині, опортунізму всім мастей;

— всебічно висвітлювати діяльність КПРС, спрямовану на розвиток і зміцнення світової системи соціалізму, на підтримку національно-визвольного руху, її боротьбу за зміцнення миру, співробітництва та безпеки народів, утвердження принципів мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Розкривати роль нашої партії в боротьбі за єдність комуністичного руху на основі марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Рекомендувати ЦК компартій союзних республік, крайкомам, обкомам, окружкомам, міським, райкомам партії, первинним партійним організаціям, ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, Головному політичному управлінню Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, політорганам з'єднань і військово-навчальних закладів розробити і здійснити організаційні і агітаційно-пропагандистські заходи по підготовці і проведенню 60-річчя Жовтня. Широко використати при цьому досвід, нагромаджений у період святкування 50-річчя Жовтня, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і 50-річчя утворення СРСР.

Інститутів марксизму-ленінізму, Академії суспільних наук і Вищої партійної школі при ЦК КПРС спільно з Академією наук СРСР провести науково-теоретичну конференцію, присвячену 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Міністерству культури СРСР, Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Міністерству освіти СРСР, Держтелерадіо СРСР, Держкомвидаву СРСР, Держкіно СРСР, Держкомітетові Ради Міністрів СРСР по науці і техніці, Держкомітетові Ради Міністрів СРСР по професійно-технічній освіті, Комітетові по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів СРСР, ЦК ДТСААФ, Радянському комітетові ветеранів війни, Політвидаву, ВААП, видавництву «Плакати», правлінню Всесоюзного товариства «Знання», правлінням Спілки письменників СРСР, Спілки кінематографістів СРСР, Спілки художників СРСР, Спілки композиторів СРСР, Спілки журналістів СРСР, Спілки архітекторів СРСР розробити і здійснити необхідні заходи у зв'язку з наступним ювілеєм.

При розробці ювілейних заходів передбачити проведення наукових і художніх конкурсів на кращі роботи, твори літератури і мистецтва, присвячені 60-річчю Жовтня, присудження переможцям конкурсів державних премій.

Редакціям газет «Правда», «Известия», «Советская Россия», «Социалистическая индустрия», «Сельская жизнь», «Советская культура», «Экономическая газета», «Труд», «Комсомольская правда», «Литературная газета», журналів «Коммунист», «Партийная жизнь», «Агитатор», «Политическое самообразование», «Вопросы истории КПСС», інших газет і журналів, Держкомвидаву СРСР, Держтелерадіо СРСР забезпечити систематичну публікацію і передачу матеріалів, видання книг і брошур, присвячених 60-річчю Жовтня.

Всенародно вшанувати світлу пам'ять борців, які полягли за справу Жовтня. Провести вшанування старих більшовиків, активних борців за владу Рад, ветеранів революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, героїв праці.

* *

Історичні революційні звершення радянського народу, його успіхи в боротьбі за побудову комуністичного суспільства, перемоги, здобуті на тяжкому, незвіданому шляху, яким іде наша країна вже шістдесятий рік, дістали визнання в усьому світі. Вони є прямим продовженням справи Жовтня, втіленням у життя ідей великого Леніна. Ці успіхи і досягнення, цей історичний досвід стали дороговказом сучасного світового революційного руху.

В ім'я високих ідеалів миру і дружби між народами все тісніше згуртовуються революційні, прогресивні і миролюбні сили сучасності. Їх всезростаюча активність, міцніюча єдність дій спрямовані на те, щоб відвернути небезпеку нової світової війни, забезпечити міцний мир і світле майбутнє для всього людства.

Центральний Комітет КПРС звертається до робітників і колгоспників, радянської інтелігенції, до воїнів Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, до комуністів і комсомольців, до наших славних жінок, до юнаків і дівчат, до всіх трудящих із закликом — зустріти 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції новими успіхами в праці, ознаменувати ювілей нашої могутньої соціалістичної держави новими досягненнями в розвитку економіки, науки і культури.

Центральний Комітет КПРС висловлює тверду впевненість у тому, що всі радянські люди ще тісніше згуртуються навколо ленінської партії в боротьбі за втілення в життя величних планів комуністичного будівництва, намічених XXV з'їздом КПРС, зустрінуть свято 60-річчя Великого Жовтня славними трудовими перемогами.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ**

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. К. ВАСИЛЕНКО (Київ)

XXV З'ЇЗД КПРС І АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

(Республіканська науково-практична конференція)

Серед найважливіших соціально-політичних подій сучасності особливе місце належить XXV з'їздові КПРС. Він увійшов в літопис нашої партії і країни як нова історична віха на шляху до комунізму. Рік, що минув з часу роботи XXV з'їзду КПРС, характеризується зрослими масштабами організаторської та політичної діяльності партії, всіх її організацій на місцях, спрямованої на успішне втілення в життя накреслених ним величезних планів будівництва комуністичного суспільства в нашій країні.

У відповідності з організаційно-політичними заходами Центрального Комітету Компартії України по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС, схваленими травневим (1976 р.) Пленумом ЦК Компартії України, 23—24 грудня 1976 р. в Києві відбулася республіканська науково-практична конференція «XXV з'їзд КПРС і актуальні питання партійного будівництва». Організували її Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Вища партійна школа при ЦК Компартії України. Це — перша конференція з питань партійного будівництва в нашій республіці.

У роботі конференції взяли участь відповідальні працівники ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР, Укрпрофради, ЦК ЛКСМУ, провідні вчені Москви, Києва, секретарі, завідувачі відділами організаційно-партійної роботи та пропаганди і агітації обкомів, міськкомів партії, секретарі райкомів партії, що перебували на місячних курсах перепідготовки партійних кадрів при ВПШ при ЦК Компартії України, секретарі ряду первинних парторганізацій, керівники республіканських ідеологічних установ, викладачі суспільних наук вузів республіки, що займаються дослідженням і науковою розробкою проблем партійного будівництва, — всього більше 800 чоловік.

На конференції було заслухано і обговорено понад 40 доповідей та повідомлень, з якими виступили відповідальні працівники ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР, Укрпрофради, ЦК ЛКСМУ, секретарі ряду обкомів, міськкомів і райкомів партії, партійних комітетів підприємств і виробничих об'єднань, вчені Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при

ЦК КПРС, Вищої партійної школи при ЦК КПРС, ВПШ при ЦК Компартії України і Одеської вищої партійної школи.

Конференцію відкрив член Політбюро, другий секретар ЦК Компартії України І. З. Соколов, який у своєму вступному слові підкреслив, що XXV з'їзд КПРС переконливо показав непорушну вірність нашої партії ідеям великого Леніна, творчо розвинув і збагатив марксистсько-ленінську теорію новими висновками і положеннями, що мають величезне, неминуще значення. З'їзд приділив велику увагу актуальним проблемам ленінського вчення про партію, підвищення її керівної і спрямовуючої ролі в житті радянського суспільства в умовах розвинутого соціалізму, вдосконалення організаторської і політичної роботи партії, всіх її організацій серед широких мас трудящих, оволодіння ленінським стилем роботи — стилем творчим, пронятим науковим підходом до всіх суспільних процесів, чужим суб'єктивізму, проявам самовдоволення, бюрократизму і формалізму.

І. З. Соколов розкрив конкретні шляхи посилення партійного впливу на розв'язання господарсько-політичних та ідейно-виховних завдань, визначених в матеріалах і рішеннях XXV з'їзду КПРС, зупинився на питаннях неухильного додержання ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва як важливої умови злагодженої, активної і цілеспрямованої роботи усіх ланок партії. «Послідовний розвиток внутріпартійної демократії, підвищення вимогливості до кожного члена партії,— підкреслив у Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев,— ці ленінські принципи не пройдений етап. Це — основа розвитку партії і в наші дні»¹.

У формуванні і реалізації політичного курсу партії, творчому розвитку марксистсько-ленінської теорії, зазначив промовець у вступному слові, провідна і визначальна роль належить Центральному Комітетові КПРС, його Політбюро на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС товаришем Л. І. Брежневим. Рішення XXV з'їзду партії, жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС, положення і висновки, що містяться у доповіді і виступах товариша Л. І. Брежнева, сприйняті комуністами, вченими, всіма трудящими республіки як бойова, конкретна програма практичної роботи по виконанню завдань десятої п'ятирічки. В одностайному схваленні рішень КПРС, в ентузіазмі, з яким радянські люди здійснюють вироблену партією соціально-економічну програму, знаходять яскравий вияв високий авторитет Комуністичної партії Радянського Союзу як політичного вождя всього радянського народу.

Керуючись ленінською вказівкою про те, що після вироблення генеральної політичної лінії вирішальною ланкою стає організація², ЦК Компартії України, партійні комітети республіки надають особливого значення конкретному, діловому підходу партійних організацій, комуністів, усіх кадрів до втілення в життя рішень XXV з'їзду КПРС. На закінчення І. З. Соколов підкреслив необхідність дальшого вдосконалення роботи по вивченню, узагальненню і поширенню позитивного досвіду партійної роботи, розвитку творчої ініціативи мас, широкого запровадження в практику досягнень наукової думки, як вчив В. І. Ленін, використання того, що передовий досвід, наука нам вже дали³.

Мета конференції, зазначив промовець,— розглянути основні аспекти творчого розвитку XXV з'їздом КПРС ленінського вчення про керівну роль Комуністичної партії в умовах розвинутого соціалізму,

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 72.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 473.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 334.

сприяти активізації зусиль суспільствознавців республіки в дальшій розробці актуальних проблем партійного будівництва, узагальнити кращий досвід організаційно-партійної та ідейно-виховної роботи партійних комітетів і первинних парторганізацій республіки, їх діяльність по вдосконаленню форм і методів партійного керівництва економікою, масовими організаціями трудящих, висвітлити найкращий досвід організаторської та ідеологічної роботи по забезпеченню виконання завдань десятої п'ятирічки. Конференція покликана сприяти узагальненню на науковій основі і розповсюдженню позитивного досвіду, розвитку творчої ініціативи, активізувати дослідження теоретичних і практичних проблем партійного будівництва.

На пленарному засіданні було заслухано дві доповіді: «Розвиток марксистсько-ленінських принципів партійного будівництва в рішеннях XXV з'їзду КПРС» (доповідач перший заступник директора Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, д. і. н., проф. П. О. Родіонов) і «Питання економічної стратегії партії на сучасному етапі» (доповідач ректор Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д. е. н., проф. В. І. Загородній).

На конференції працювало 3 секції. «Питання вдосконалення організаційно-партійної роботи» — проблематика першої секції (керівники — зав. відділом організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України Г. К. Крючков і зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України В. М. Орлов).

Члени секції заслухали 13 доповідей та повідомлень. В них розглянуто теоретичні питання розвитку партії в умовах розвинутого соціалізму, дано аналіз та узагальнено позитивний досвід організаційно-партійної роботи, набутого республіканською партійною організацією в боротьбі за виконання планів розвитку народного господарства. У виступах підкреслювалось, що в центрі уваги теоретичної роботи в галузі партійного будівництва у світлі рішень XXV з'їзду КПРС перебувають питання дальшого розвитку марксистсько-ленінського вчення про партію, дії основних закономірностей її розвитку, залежності впливу партії на всі сфери суспільного життя від її внутрішнього стану, боездатності всіх ланок, ідейної та організаційної єдності партійних рядів, активності, самовідданості та відповідальності кожного комуніста. На перший план висуваються проблеми суворого дотримання ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва, зокрема, розвитку внутріпартійної демократії у поєднанні з зміцненням дисципліни, вдосконалення структури партійних організацій тощо.

Чільне місце в роботі секції відведено аналізу наукових основ діяльності КПРС, питанням підвищення наукового рівня роботи партійних комітетів, парторганізацій, впровадження наукової організації праці в партійному апараті. Ці проблеми висвітлені у доповідях зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України, д. і. н., проф. В. М. Орлова та інших. Доповідачі підкреслювали, що науковість політики КПРС проявляється насамперед у тому, що вона базується на вмілому використанні об'єктивних законів суспільного розвитку, реальному врахуванні конкретно-історичних умов, на узагальненні практики будівництва соціалізму і комунізму. Вона науково виражає кінцеву мету і завдання радянського народу, його корінні інтереси, вказує конкретні методи і засоби їх забезпечення і реалізації. Єдино надійною основою для розробки правильної стратегії і тактики партії є марксизм-ленізм.

Важливою умовою підвищення керівної ролі партії, посилення боездатності всіх її організацій є дальше поліпшення якісного складу пар-

тійних рядів. Питання зміцнення соціальної бази КПРС, збереження класового характеру партії робітничого класу — авангарду всього радянського народу в умовах розвинутого соціалізму, діалектичного зв'язку класового і загальнонародного у розвитку партії висвітлено в доповіді відповідального працівника ЦК КПРС, д. і. н., проф. І. М. Юдіна.

На секції розглядалися питання дальшого розвитку XXV з'їздом КПРС ленінських принципів добору, розстановки і виховання кадрів, всебічно розкрито суть кадрової політики партії на сучасному етапі, проаналізовано діяльність партійних комітетів щодо дальшого вдосконалення форм і методів роботи з кадрами, розвитку їх ініціативи і діловитості, системи підготовки і перепідготовки керівних партійних, радянських і господарських кадрів. З цих питань виступили перший секретар Харківського обкому партії І. І. Сахнюк і ректор Одеської ВПШ Л. О. Ануфрієв.

Важливими аспектами партійного будівництва є дальший розвиток принципу демократичного централізму, внутріпартійної демократії при одночасному підвищенні вимогливості до комуністів і їх відповідальності за неухильне проведення в життя генеральної політичної лінії партії, дотримання принципу колективності керівництва. Ці проблеми висвітлили у своїх доповідях перший секретар Вінницького обкому партії В. М. Таратута та перший секретар Чернігівського обкому партії М. В. Уманець. Вони розкрили конкретні шляхи підвищення ролі партійних зборів як школи виховання комуністів, розвитку їх активності, поліпшення практики розподілу партійних доручень, підвищення ролі виборного активу у здійсненні політики партії, авангардної ролі комуністів на виробництві і в громадському житті тощо.

Центральними у роботі секції були питання дальшого вдосконалення методів роботи партійних комітетів, втілення в життя ленінського стилю роботи як важливої умови успіху партійного керівництва, здійснення вимог XXV з'їзду КПРС про дальше поліпшення контролю і перевірки виконання прийнятих рішень, розвиток критики і самокритики в парторганізаціях. Доповідачі — другий секретар Дніпропетровського обкому партії В. Г. Бойко, другий секретар Закарпатського обкому партії І. І. Скиба, перший секретар Ворошиловградського міськкому партії І. А. Ляхов — на конкретних прикладах показали, як партійні організації, озброєні рішеннями XXV з'їзду КПРС, наполегливо і послідовно оволодівають ленінським стилем роботи, який член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький образно порівняв з компасом, що дає партії можливість правильно вести державний корабель крізь бурі і шторми нашого динамічного і неспокійного часу⁴.

У світлі рішень XXV з'їзду КПРС на секції підкреслювалась зростаюча роль первинних партійних організацій як основи партії, бойових провідників її політики на місцях, політичного ядра трудових колективів. Акцентувалася увага на конкретних завданнях первинних парторганізацій по мобілізації мас на підвищення ефективності і якості всієї роботи, на використанні ними права контролю діяльності адміністрації. Широке висвітлення знайшло також питання дальшого вдосконалення структури партійних організацій, яке набуває дедалі більшої актуальності в умовах концентрації і спеціалізації промислового і сільськогосподарського виробництва. Ці питання висвітлювались у доповідях першого секретаря Красногвардійського райкому партії Крим-

⁴ «Радянська Україна», 29 грудня 1976 р.

ської області В. І. Ільїна, заст. зав. відділом організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України М. Ф. Шевченка та заст. зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України, к. і. н. В. Ю. Омельчука.

Комуністична партія Радянського Союзу веде непримиренну боротьбу проти буржуазних і ревізіоністських фальсифікаторів, що намагаються перевернути основоположні принципи марксизму-ленізму, показати в кривому дзеркалі діяльність нашої партії. Аргументована критика сучасних буржуазних фальсифікацій і опортуністичних перекручень ленінських принципів партійного будівництва містилась у доповіді зав. сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, к. і. н., доц. В. Ф. Шевченка.

Друга секція розглянула питання «Вдосконалення ідеологічної роботи на сучасному етапі» (керівники — зав. відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко та директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук).

Члени секції заслухали 13 доповідей та повідомлень.

У центрі уваги її учасників були проблеми формування нової людини — активного і свідомого будівника комуністичного суспільства. У доповідях і повідомленнях всебічно розкрита суть завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС в галузі ідейно-виховної роботи, показано благотворний вплив рішень з'їзду на ідеологічну роботу партійних комітетів й первинних парторганізацій республіки, на поглиблення і розширення їх діяльності по комуністичному вихованню радянських людей. Усі виступаючі показали, що зростання вимог партії до ідеологічної роботи, підвищення її ефективності — об'єктивна закономірність, всебічно розкрили внутрішні і зовнішні фактори, що зумовлюють зростання ролі і значення ідеологічної роботи в умовах розвинутого соціалізму і поступового переходу до комунізму. На сучасному етапі, підкреслили доповідачі, коли відбуваються значні якісні зміни у внутрішньому житті країни, на міжнародній арені утверджуються принципи мирного співіснування і в той же час розширюється і ускладнюється ідеологічна боротьба, значення ідеологічної роботи і увага до неї всієї партії незмірно зростають. Головним в ідейно-виховній роботі на сучасному етапі є дальше підвищення ідейного, наукового рівня, вдосконалення форм і методів її проведення, підвищення ефективності, зміцнення зв'язків з життям, з практикою комуністичного будівництва.

Курс Комуністичної партії на розвиток наукових основ управління економікою, соціальними процесами зобов'язує ідеологічних працівників будувати свою діяльність на науковій основі, у повній відповідності з ленінськими принципами. Партійність і класовість, непримиренність до буржуазної ідеології, нерозривний зв'язок з життям, єдність ідейного виховання і організації мас, наступність і систематичність, дієвість і результативність — ці та інші ленінські положення мають основоположне значення для підвищення ефективності ідеологічної роботи, вони дістають послідовне втілення в діяльності Компартії України.

Наукові основи ідейно-виховної роботи були розкриті у доповіді зав. кафедрою марксистсько-ленінської філософії ВПШ при ЦК Компартії України, д. ф. н., проф. В. Л. Василенка. Науковою основою діяльності партії, всіх громадських організацій по комуністичному вихованню трудящих, відзначав доповідач, є марксизм-ленізм, теоретичні положення і висновки, що містяться в рішеннях партійних з'їздів, документах партії, у промовах і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва.

Виступаючі на секції розкрили великий комплекс заходів, що здійснюються партійними організаціями республіки по формуванню у трудящих наукового, марксистсько-ленінського світогляду, вихованню у них нового, комуністичного ставлення до праці та соціалістичної власності, норм комуністичної моралі, високого почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, непримиренності до буржуазної та ревізійністської ідеології, всіляких проявів націоналізму, сіонізму. Досвід роботи партійних організацій республіки з цих основних напрямів ідейно-виховної роботи висвітлено у доповідях секретаря Кіровоградського обкому партії А. І. Погребняка, секретаря Львівського обкому партії Д. А. Яремчука, секретаря Миколаївського обкому партії В. О. Васильєва, першого секретаря Краматорського міськкому партії Донецької області Є. О. Мацегори та ін. Доповідачі зупинились на розкритті найбільш ефективних форм і методів ідейно-виховної роботи, аналізі тих нових форм, що отримали поширення після XXV з'їзду КПРС.

Значна увага учасників секції зосереджувалася на забезпеченні комплексного підходу до постановки всієї виховної роботи на основі дальшого вдосконалення ідейно-політичного, трудового і морального виховання радянських людей з урахуванням особливостей різних груп трудящих. Саме такий підхід відповідає природі розвинутого соціалізму, суті завдань, які розв'язує партія на сучасному етапі, програмним цілям формування всебічно розвинутої особи. Комплексний підхід, відзначали виступаючі, означає, зокрема, узагальнений вираз принципу єдності господарської, організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій. Він передбачає єдність цілей, напрямів і засобів виховання, охоплення виховним впливом всього населення з урахуванням особливостей різних соціальних груп, послідовний зв'язок освіти і виховання, координацію діяльності засобів масової пропаганди і агітації, активне включення всіх людей у творчу працю, громадсько-політичну діяльність.

Конкретна розмова велась з питань взаємодії всіх засобів масової пропаганди і інформації, форм і методів пропагандистської та агітаційно-масової роботи, координації діяльності ідеологічних установ і таких соціальних інститутів, як сім'я, школа, трудовий колектив. Ці питання розкрито у доповідях заст. зав. відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України В. Ф. Возіанова, заст. зав. відділом культури ЦК Компартії України С. Д. Безклубенка, заст. зав. відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії України В. В. Усенко та зав. сектором наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д. ф. н., проф. В. В. Косолапова. Виступаючі на секції підкреслили, що партійні організації республіки розгорнули активну роботу по втіленню в життя рішень XXV з'їзду КПРС, впровадженню в практику комплексного підходу по пропаганді, роз'ясненню матеріалів і рішень з'їзду, показали як вони доносять ідеї з'їзду до кожного комуніста, до кожної радянської людини. Велика роль у цій справі належить політичній освіті, зокрема, системі партійного навчання і економічної освіти трудящих. Основним методом оволодіння марксистсько-ленінською теорією, ідейним багатством рішень з'їздів, партійних документів є метод політичної самоосвіти. Цьому питанню присвячувалась доповідь секретаря Київського обкому партії О. С. Капта.

Важливим напрямом ідейно-виховної роботи партії є пропаганда радянського способу життя, який відбиває і виражає не тільки глибокі якісні зміни в характері праці і матеріальних умовах життя і діяльності радянських людей, а й рівень їх постійно зростаючої свідомості, все-

бічного духовного розвитку, ідейно-політичної зрілості. Досвід роботи партійних організацій Дніпропетровської області по пропаганді радянського способу життя висвітлено у доповіді секретаря обкому партії І. В. Василюєва.

На секційному засіданні відзначалось, що в останні роки значно зросла активність місцевих і первинних партійних організацій у сфері ідеологічної роботи. Вони глибше вникають у зміст економічних і соціальних процесів, вивчають настрої і інтереси трудящих, намагаються органічно поєднати пропаганду революційної теорії і комуністичне виховання радянських людей з розв'язанням практичних завдань господарського і культурного будівництва, ведуть активний пошук найбільш ефективних шляхів і форм виховної роботи. В ідейно-політичному вихованні значно зросла роль трудових колективів, активнішу участь в ньому беруть керівні кадри, господарські та інженерно-технічні працівники. Ці питання були розкриті у повідомленнях першого секретаря Тростянецького райкому партії Сумської області К. Ю. Левадної та секретаря парткому Харківського тракторобудівного виробничого об'єднання Ю. П. Борозняка. Доповідачі зазначали, що на ідеологічне забезпечення народногосподарських планів повинні і надалі спрямовуватись основні зусилля пропаганди і агітації, всіх, хто веде ідейно-виховну роботу в масах.

Керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС, всемірно використовуючи кращий досвід, набутий парторганізаціями Москви, Ленінграда, братніх республік, комуністи України домоглися підвищення рівня і ефективності ідеологічної роботи по мобілізації трудових колективів на успішне виконання завдань десятої п'ятирічки.

Аналізуючи зроблене і обговорюючи наступні завдання, учасники секції говорили про конкретні шляхи дальшого підвищення рівня ідеологічної роботи, вдосконалення форм і методів її проведення. Особливу увагу було приділено необхідності дальшого вдосконалення патріотичного і інтернаціонального виховання у зв'язку з підготовкою до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В цілому робота другої секції продемонструвала важливу обставину: теоретичними основами, методами і формами ідейно-виховної роботи дедалі глибше і ґрунтовніше оволодівають не тільки ідеологічні, а й усі інші загони кадрів — радянські, господарські та інші працівники.

Члени третьої секції розглянули проблему — «Питання партійного керівництва соціально-економічним будівництвом, державними і громадськими організаціями» (керівники — зав. відділом тяжкої промисловості ЦК Компартії України М. Ф. Ніколаєв і ректор ВПШ при ЦК Компартії України В. І. Загородній). Секція заслухала 13 доповідей та повідомлень.

У центрі уваги її учасників перебували питання наукових основ партійного керівництва соціально-економічним будівництвом, пізнання і використання керівними партійними, державними і господарськими органами, нашими кадрами економічних законів соціалізму, вдосконалення форм і методів партійного керівництва розвитком народного господарства, науково-технічного прогресу і впровадженням його досягнень у виробництво, застосуванням комплексної системи управління якістю продукції, розробленням і здійсненням планів соціально-економічного розвитку трудових колективів, міст, районів і областей. Ці питання знайшли всебічне висвітлення у доповідях зав. кафедру політекономії ВПШ при ЦК Компартії України, д. е. н., проф. О. А. Рубана, першого секретаря Донецького міськкому партії В. П. Мирнова, зав. відділом машинобудування ЦК Компартії України В. М. Шраменка, першого секретаря Львівського міськкому партії

Г. Й. Бандровського, другого секретаря Київського міськкому партії В. М. Гайового. З доповіддю про діяльність партійних комітетів і первинних партійних організацій Російської Федерації по посиленню партійного керівництва господарським будівництвом виступив зав. кафедрою партійного будівництва Вищої партійної школи при ЦК КПРС, к. е. н., доц. С. Й. Сурниченко.

Усі доповідачі відзначили, що партійні комітети настійно впроваджують партійний стиль в усіх ланках господарської діяльності, з політичних позицій підходять до розв'язання соціальних і економічних завдань, забезпечують облік і оцінку соціально-політичних наслідків господарських рішень і дій, підвищують рівень, вдосконалюють форми і методи партійного керівництва народним господарством, конкретизують принципові настанови економічної стратегії партії відповідно до місцевих умов, визначають вирішальні ділянки боротьби за виконання планів десятип'ятирічки в масштабах не тільки області і району, але й кожного трудового колективу, вишукують найефективніші форми і методи мобілізації мас на успішне здійснення народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань.

У доповідях і повідомленнях розкрито зміст партійного керівництва економікою, наголошувалось, що дальший розвиток творчої активності мас, діяльності державних, господарських і громадських організацій вимагають від партійних комітетів все більшої координації їх роботи при чіткому розподілі функцій. В удосконаленні партійного керівництва економікою, зазначали виступаючі, велике значення мають рішення XXV з'їзду КПРС, жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС.

В сучасних умовах важливого значення набуває поширення передового виробничого досвіду, нових форм соціалістичного змагання, патріотичних починів, максимальне використання якісних факторів розвитку соціалістичної економіки. Аналізуючи роботу партійних комітетів і первинних парторганізацій республіки по виконанню цих важливих завдань, заст. зав. сільськогосподарським відділом ЦК Компартії України М. Ф. Мезенцев, перший секретар Глибоцького райкому партії Чернівецької області Г. К. Мальярчук, секретар парткому виробничого об'єднання «Запоріжтрансформатор» М. І. Котлюба, секретар парткому Ямпільського міжколгоспного об'єднання Вінницької області А. І. Гута підкреслили необхідність широкого впровадження наукового, аналітичного підходу до розв'язання назрілих проблем господарювання, підвищення стимулюючої ролі соціалістичного змагання, розкрили роль райкому партії в здійсненні концентрації і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, висвітлили роботу первинних парторганізацій в умовах виробничих і науково-виробничих об'єднань. Наводились приклади про небувале політичне і трудове піднесення, яке втілюється в самовідданій праці радянських людей, в здобутих досягненнях у виконанні планів першого року десятип'ятирічки. Доповідачі відзначили, що в 1977 р. зусилля комуністів, усіх трудівників республіки повинні бути підпорядковані підготовці гідної зустрічі 60-річчя Великого Жовтня, успішному завершенню планів і соціалістичних зобов'язань другого року п'ятирічки.

Учасники секції розглянули також питання дальшого вдосконалення соціалістичної демократії у світлі рішень XXV з'їзду КПРС, підвищення ролі профспілок, комсомолу у здійсненні завдань комуністичного будівництва. З доповідями по цих питаннях виступили перший заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко, секретар Укрпрофради В. І. Сиволоб, перший секретар ЦК ЛКСМУ А. І. Корнієнко. На секції було порушено ряд питань, зв'язаних з дальшим вдосконаленням форм і методів партійного керівництва дер-

жавними і господарськими організаціями, які здійснюють управлінські функції в галузі економіки, займаються плануванням.

На заключному пленарному засіданні з повідомленнями про роботу секцій виступили зав. відділом організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України Г. К. Крючков, зав. відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко, ректор Вищої партійної школи при ЦК Компартії України В. І. Загородній. Вони узагальнили висловлені доповідачами і виступаючими пропозиції щодо дальшого вдосконалення форм і методів партійної роботи, підвищення її ефективності, дальшої теоретичної розробки проблем партійного будівництва, поширення і впровадження кращого досвіду організаційної і політичної роботи партійних органів та організацій.

Робота республіканської науково-практичної конференції показала, що партійні комітети і первинні парторганізації України після XXV з'їзду КПРС нагромадили певний досвід роботи по реалізації рішень з'їзду. Закриваючи конференцію, член Політбюро, другий секретар ЦК Компартії України І. З. Соколов відзначив важливе значення першої після XXV з'їзду партії республіканської науково-практичної конференції. Здійснення розгорнутої, науково обгрунтованої системи вимог, які ставляться Центральним Комітетом КПРС до всієї партійної роботи, підкреслив він, дало змогу за останні роки піднести на вищий рівень організаційно-партійну та ідеологічну діяльність партійних організацій республіки. В їх практиці, як і всієї партії, утвердився дух творчості і пошуку найбільш ефективних шляхів і засобів розв'язання актуальних завдань сучасного етапу комуністичного будівництва. Розглянутий і узагальнений на конференції позитивний досвід повинен стати надбанням кожного партійного комітету, кожної первинної партійної організації, широко використовуватись у справі дальшого вдосконалення організаторської та політичної роботи.

Партійне будівництво як наука тісно пов'язано з практикою. Вивчення, наукове дослідження її проблем покликано подавати допомогу партійним організаціям в удосконаленні їх повсякденної практичної роботи. Виходячи з вказівок В. І. Леніна про те, що необхідно підносити нашу партійну практику на височінь теоретичного висвітлення завдань партії⁶, обов'язок науковців в галузі партійного будівництва полягає в тому, щоб від окремих фактів йти до глибоких теоретичних узагальнень, робити науково обгрунтовані висновки, розробляти практичні рекомендації, які мають суспільно-політичне значення.

Питання теоретичного обгрунтування, наукового аналізу та узагальнення досвіду партійної роботи, впровадження комплексного підходу до постановки всієї справи комуністичного виховання радянських людей, наголосив І. З. Соколов, повинні перебувати у центрі уваги вчених. Дальша розробка питань теорії і практики партійного будівництва, підготовка нових праць з цієї тематики у світлі рішень XXV з'їзду КПРС вимагають об'єднаних, скоординованих зусиль представників ряду суспільних наук і партійних працівників.

Учасники конференції з великим піднесенням прийняли вітальну телеграму товаришеві Л. І. Брежневу, в якій палко поздоровили Генерального секретаря ЦК КПРС з врученням йому ордена Леніна і другої медалі «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу і запевнили, що і далі працюватимуть над вдосконаленням стилю і методів партійної роботи, керівництва економікою, вихованням трудящих, зроблять усе для втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 300.

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Н. В. ПОДА (Київ)

КВІТНЕВІ ТЕЗИ — ЛЕНІНСЬКИЙ ПЛАН БОРОТЬБИ ЗА ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(До 60-річчя Квітневих тез В. І. Леніна)

По нашій планеті переможно крокує 1977 рік — рік ювілейний, рік 60-річчя Великого Жовтня.

«Шість десятиріч тому героїчний пролетаріат Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з Володимиром Іллічем Леніним піднявся на рішучий штурм буржуазно-поміщицького ладу і розстроив його»¹.

60 років в житті суспільства — це дуже короткий відрізок історії. «Але за цей час наша країна пройшла шлях, який дорівнює століттям»,^{1а} — відзначав на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев.

В теоретичній і практичній підготовці Великої Жовтневої соціалістичної революції велику роль відіграли Квітневі тези В. І. Леніна. У цьому видатному документі творчого марксизму глибоко і всебічно обгрунтовано новий політичний курс партії на стратегічному етапі боротьби за соціалістичну революцію. Ленінські тези є зразком творчого підходу до розв'язання складних проблем суспільного життя, глибокого теоретичного осмислення нової історичної епохи, конкретної ситуації, яка склалася в Росії після Лютневої революції.

Квітневі тези з'явилися в період глибокого перелому в історії Росії і зміни умов діяльності партії. У лютому 1917 р. в Росії перемогла Лютнева буржуазно-демократична революція. Це була перша переможна народна революція епохи імперіалізму, вона створила умови для переходу до нового, соціалістичного етапу революції.

Після Лютневої революції перед партією більшовиків постало всесвітньо-історичне завдання — очолити боротьбу пролетаріату і біднішого селянства за перемогу соціалістичної революції. Їх треба було вирішувати в надзвичайно важкій і своєрідній обстановці. В Росії встановилось двовладдя — диктатура буржуазії в особі Тимчасового уряду і революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства в особі Рад робітничих і селянських депутатів. До влади прийшли класи, які не володіли нею повністю. Склалася тимчасова рівновага класових сил. Перша диктатура була владою без сили, друга — силою без влади. Реальна сила була на стороні Рад, які підтримувались озброєним народом і могли зосередити в своїх руках в будь-який час всю повноту

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

^{1а} Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 97.

влади. Однак Ради, керівництво в яких тоді належало дрібнобуржуазним партіям меншовиків і есерів, добровільно уступили її буржуазному Тимчасовому уряду.

Політика Тимчасового уряду була антинародною. Він зволікав розв'язання корінних соціально-економічних питань — аграрного, національного, зволікав вихід Росії з війни і ін. Меншовики і есери в Радах провадили свою зрадницьку політику. Вони закликали трудящих підтримувати буржуазний Тимчасовий уряд. Це угодовство давало буржуазії, як відзначав В. І. Ленін, «...жирний шматок, справжню владу, а Раді — обіцянки, пошану (до певного часу), лестощі, фрази, запевнення, розшаркування Керенських»².

Важливою особливістю обстановки після Лютого було революційне оборонство. Народні маси, які нетерпляче чекали миру, повірили меншовикам та есерам, які свідомо обманювали їх, що війна після революції змінить свій характер, стала війною на захист революційних завоювань.

Ще складнішою була обстановка на окраїнах Росії, в тому числі на Україні. Тут проти сил революції єдиним фронтом з контрреволюційними силами Тимчасового уряду виступили українська націоналістична буржуазія, буржуазні і дрібнобуржуазні націоналістичні партії — українські кадети (соціалісти-федералісти), українські меншовики (УСДРП), українські есери (УПСР) та ін. Прикриваючись прапором боротьби за національне визволення, українська буржуазія та її націоналістичні партії намагалися використати національно-визвольний рух для відриву трудящих України від загальноросійського революційного руху і встановити своє політичне і економічне панування. З метою консолідації сил буржуазія і дрібнобуржуазні партії створили 3—4 березня свій всеукраїнський центр — Центральну раду. Соціальною опорою її була буржуазія міста і села. Центральна Рада вітала Тимчасовий уряд, підтримувала його політику і боягузливо випрошувала автономію України в складі Росії, претендуючи на роль місцевої влади.

Більшовицька партія, що вперше за час свого існування вийшла після повалення царизму з підпілля, дістала можливість відкрито провадити політичну і організаторську роботу в масах. В рядах партії на початку 1917 р. налічувалось близько 24 тис. чоловік³. Петроградська організація об'єднувала 2000, Московська — 600, Катеринославська — близько 400, Київська — 200, Луганська — 100 членів РСДРП. Були відновлені органи партійної преси: газети «Правда», «Социал-демократ», на Україні були засновані газети «Пролетарий» (Харків), «Голос социал-демократа» (Київ), «Звезда» (Катеринослав). Пізніше стали виходити «Донецкий пролетарий» (Луганськ), «Голос пролетария» (Одеса) та ін.⁴

З перших днів легального існування більшовицька партія приступила до збирання сил, організації і зміцнення своїх рядів, до розгортання політичної роботи в масах, спрямовуючи її на закріплення перемоги, здобутої в Лютневій революції, на дальше поглиблення революції, послідовне здійснення її основних завдань.

Нові умови, своєрідність революційної дійсності, що склалася в країні після повалення царизму, вимагали від партії більшовиків як справді марксистської і єдиної революційно-послідовної партії робітничого класу вироблення такої стратегічної і тактичної лінії, яка б відповідала умовам і вимогам обстановки, вироблення лінії поведінки

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 152.

³ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2, К., 1967, стор. 618; Історія Великої Октябської соціалістичної революції, М., 1967, стор. 30.

⁴ Див.: Ленінським шляхом, К., 1960, стор. 125.

в корінних питаннях революції: ставлення до війни, до Тимчасового уряду, до Рад. Це вимагало колосальної теоретичної роботи партії, дальшого розвитку програмних положень. У розв'язанні всіх цих завдань гостро відчувалась відсутність В. І. Леніна, який перебував в Швейцарії.

Озброєні ленінською теорією соціалістичної революції, більшовики в основному правильно розуміли класовий зміст Лютневої революції, давали правильний аналіз рушійних сил, самовіддано боролись за її дальший розвиток. Однак, до повернення в Росію В. І. Леніна партія не мала чіткої орієнтації у відношенні до Тимчасового уряду, до Рад, до імперіалістичної війни. Російське бюро ЦК, місцеві партійні організації не змогли правильно оцінити своєрідну політичну ситуацію, виходили з старих формул і лозунгів, які, однак, зжили себе з перемогою Лютневої буржуазно-демократичної революції, не змогли правильно визначити нові завдання партії.

Особливо велику плутанину у виробленні правильної стратегічної і тактичної лінії партії вніс Каменев, який стояв на антиленінських позиціях, скочувався до меншовизму. Так, щодо ставлення до Тимчасового уряду він запропонував тактику умовної підтримки його. Каменев заперечував імперіалістичний характер війни і скочувався на позиції оборонства. Він вважав, що розвиток революції повинен обмежитись буржуазно-демократичним етапом, повторюючи меншовицькі вигадки про те, що Росія не дозріла для соціалістичної революції.

На Україні, як і в інших районах країни, деякі партійні комітети і окремі партійні керівники займали неправильну позицію в ряді основних питань революції. «Реалізація лозунгів 1905 року — ось завдання дальшого розвитку революції», — так помилково формулював завдання партії Київський комітет РСДРП в рішенні, прийнятому 8 березня. Подібну позицію займали й інші партійні організації⁵. Неправильну позицію займали ряд партійних організацій і в питаннях про ставлення до Тимчасового уряду, про роль Рад і ін.⁶

Тільки неперевершений геній Леніна зміг розібратись у складній обстановці, що склалася після повалення царизму. Ще перебуваючи в швейцарській еміграції, отримуючи суперечливу інформацію з Росії, Ленін зумів дати чітку характеристику обстановки в Росії, сформулював основні положення політики пролетаріату і його партії.

3 квітня В. І. Ленін повернувся в Петроград. Палко зустрінутий трудящими столицею, революційними солдатами і матросами, Володимир Ілліч звернувся до присутніх з яскравою промовою. Зустріч В. І. Леніна вилилася в могутню демонстрацію любові партії і найширших трудящих мас до свого вождя. З усіх кінців неосяжної країни йшли гарячі привітання В. І. Леніну. Разом з усією партією, з робітниками і солдатами Петрограда захоплено вітали повернення В. І. Леніна більшовики і революційні маси України. Радісно зустріли звістку про приїзд вождя більшовики Харкова, Катеринослава, Києва та інших міст України⁷. Телеграму В. І. Леніну послала ініціативна група молоді Києва. «Спілка молоді, — було сказано в ній, — палко вітає тов. Леніна як ідейного керівника революційного пролетаріату, як справжнього і стійкого борця проти гніту капіталу, за соціалізм, і вітає в його особі революційних борців інтернаціоналу»⁸. Більшовики України ін-

⁵ Див.: О. Т. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970, стор. 31.

⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 160.

⁷ Див.: Ленінським шляхом, стор. 127.

⁸ Історія КП(б)У в матеріалах і документах. 1917—1920 рр., Партвидав ЦК КП(б)У, 1934, стор. 86.

формували маси про те, з якими труднощами В. І. Леніну вдалось повернутися на Батьківщину, висвітлювали його роль в житті партії, в російському і міжнародному робітничому русі. Газети «Пролетарий», «Звезда», «Голос социал-демократа» та інші надрукували спеціальні статті, присвячені приїздові вождя революції⁹.

Партія з нетерпінням чекала авторитетного ленінського слова у визначенні шляхів розвитку революції і боротьби робітничого класу. Вранці 4 квітня В. І. Ленін виступив у Таврійському палаці на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів. У той же день Володимир Ілліч виступив на спільних зборах більшовиків і меншовиків — учасників Всеросійської наради Рад з доповіддю «Про завдання пролетаріату в даній революції». Тези цієї доповіді були опубліковані в «Правде» 7 квітня. Це були знамениті Квітневі тези В. І. Леніна. Їх передрукували більшовицькі газети: «Социал-демократ» (Москва), «Пролетарий» (Харків), «Кавказский рабочий» (Тіфліс)¹⁰ і ін.

У Квітневих тезах і інших працях, що доповнювали їх, Ленін відповів на питання, поставлені російською революцією: про перехід від демократичного до соціалістичного етапу революції, про ставлення пролетаріату і його партії до війни і буржуазного Тимчасового уряду, про республіку Рад, шляхи завоювання більшості в Радах, про завдання партії в нових історичних умовах і створення III, Комуністичного Інтернаціоналу. Ленін обгрунтував новий стратегічний план партії на етапі соціалістичної революції.

Всяка стратегія, як відзначив XXV з'їзд КПРС, «починається з постановки завдань, з висунення фундаментальних, довгочасних цілей», вона «включає в себе і чітке визначення засобів, тих шляхів, які ведуть до поставлених цілей»¹¹.

Визначаючи перспективи розвитку революції, В. І. Ленін на основі глибокого аналізу своєрідної обстановки, що склалася в Росії, писав, що після Лютневої революції державна влада з рук старого класу (кріпосницько-дворянсько-поміщицького) перейшла в руки іншого, нового класу — буржуазії. Саме цей перехід державної влади з рук одного класу в руки іншого «... є перша, головна, основна ознака *революції...*»¹², «...остільки буржуазна чи буржуазно-демократична революція в Росії *закінчена*»¹³, необхідно переходити до революції соціалістичної. Ще перебуваючи за кордоном, В. І. Ленін прозорливо оцінив обстановку, що склалася в Росії, і зорієнтував партію і робітничий клас на перехід до соціалістичного етапу революції. «*Робітники*, — писав він у своєму першому «Листі з далека», опублікованому в «Правде» 21 і 22 березня 1917 р., — *ви проявили чудеса пролетарського, народного героїзму в громадянській війні проти царизму, ви повинні проявити чудеса пролетарської і загальнонародної організації, щоб підготувати свою перемогу в другому етапі революції*»¹⁴. З квітня в промові на площі біля Фінляндського вокзалу Ленін звернувся до революційних мас із закликком до боротьби за соціалістичну революцію. Конкретизуючи і обгрунтовуючи цю настанову, Володимир Ілліч у Квітневих тезах вказує: «Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в *переході* від першого етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — до *другого* її етапу, який

⁹ Див.: Ленінським шляхом, стор. 128.

¹⁰ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, ч. I. К., 1968, стор. 45.

¹¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 44.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 129.

¹³ Там же с.

¹⁴ Там же, стор. 21.

повинен дати владу в руки пролетаріату і бідніших верств селянства»¹⁵. Це положення є вихідним і центральним пунктом усіх тез Леніна, нового стратегічного плану партії.

Ця мета не могла бути розв'язана без перегрупування революційних сил на новому етапі революції.

Пролетаріат в цій революції залишався гегемоном. Союзником його виступало бідніше селянство. Середняк, а також інші верстви дрібної буржуазії зайняли тепер нетривку позицію, хиталися. Враховуючи двоїстість середняка, В. І. Ленін, партія ставлять завдання нейтралізації його. Нейтралізація середняка — це боротьба проти приватновласницьких тенденцій середняка, за залучення його на бік соціалістичної революції. Зміцненню союзу робітничого класу і біднішого селянства В. І. Ленін приділяв особливу увагу. Він поставив перед партією завдання перенести центр ваги роботи на селі на зміцнення цього союзу.

Важливим союзником пролетаріату в боротьбі за політичну владу виступали трудящі пригноблених національностей. В. І. Ленін писав, що партія виступає «...за використання в цілях соціалістичної революції всіх національних рухів проти імперіалізму»¹⁶.

Прямим резервом соціалістичної революції, союзником російського пролетаріату був пролетаріат «...усіх воюючих і всіх взагалі країн»¹⁷, відзначав В. І. Ленін, підкреслюючи важливість союзу російського пролетаріату з міжнародним робітничим класом.

Таким чином, велика заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він пропонував партії об'єднати в єдиному руслі усі революційні потоки — соціалістичний рух робітничого класу за повалення буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату; революційну боротьбу селянства проти поміщиків та сільської буржуазії за розв'язання аграрного питання, за землю; національно-визвольний рух за рівність народів, за розв'язання національного питання; нарешті, всенародний рух за мир, за припинення кровопролитної війни.

В. І. Ленін, охарактеризувавши рушійні сили на новому етапі революції, визначив і напрямок головного удару. Прямим і головним класовим ворогом на новому стратегічному етапі була буржуазія. Провідником її впливу на пролетаріат,¹⁸ за висловом Леніна, основною опорою її були дрібнобуржуазні угодівські партії меншовиків і есерів, які вступили в урядову коаліцію з буржуазією. Для того, щоб цю опору з-під ніг буржуазії вибити, потрібно було, спрямовуючи головний удар проти неї, завдати в цей період, період двовладдя, основний удар і по її опорі, по меншовикам і есерам, ізолювати їх від мас.

Визначивши мету, рушійні сили, напрям головного удару на новому стратегічному етапі, В. І. Ленін сформулював основні, фундаментальні завдання партії в галузі політичній, соціальній, економічній та міжнародній.

Ленінський курс на соціалістичну революцію виходив з основного принципу марксизму, що перехід до соціалізму неможливий без встановлення диктатури пролетаріату. В період між двома революціями, особливо в роки першої світової війни, Ленін працював над питанням про характер і форму майбутньої влади пролетаріату. Каутський, Плеханов і інші відстоювали буржуазну парламентарну республіку, як кращу форму держави для переходу до соціалізму. Великий історичний подвиг Леніна полягає в тому, що він, вивчаючи історію світового і російського робітничого руху, відкрив новий тип державної влади про-

¹⁵ Там же, стор. 111.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 38.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 21.

¹⁸ Див.: там же, стор. 111.

летаріату — республіку Рад. Ради робітничих і солдатських депутатів, говорив Ленін 4 квітня, — «...крок до соціалізму»¹⁹. На протигагу меншовикам та есерам, які обстоювали буржуазну парламентарну республіку в Росії, Ленін в Квітневих тезах проголосив: «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Р. Р. Д. було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих, батрацьких і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху»²⁰. Він показав, що Ради — революційно-масові організації більшості народу, які прямо й безпосередньо виражають його волю, демократичніші за будь-який парламент, що вони забезпечують можливість безпосередньої й активної участі народних мас в будівництві всього державного життя знизу доверху. «Вищого, кращого від такого типу уряду, як Ради робітничих, батрацьких, селянських, солдатських депутатів, людство не виробило і ми досі не знаємо»²¹, — писав В. І. Ленін в статті «Про двовладдя».

Відкриття республіки Рад як нового типу держави — держави диктатури пролетаріату мало величезне теоретичне і політичне значення для перемоги соціалістичної революції. Воно було великим науковим подвигом Леніна і визначним відкриттям, дальшим творчим розвитком марксистського вчення про державу перехідного періоду від капіталізму до соціалізму.

Однак Ленін не вважав Ради єдиною можливою формою державної влади робітничого класу для всіх країн. Він говорив: «Всі нації прийдуть до соціалізму..., але всі прийдуть не зовсім однаково, кожна внесе своєрідність в ту чи іншу форму демократії, в той чи інший різновид диктатури пролетаріату, в той чи інший темп соціалістичних перетворень різних сторін суспільного життя»²². Це геніальне ленінське передбачення підтвердилося історією розвитку соціалістичних революцій.

Після другої світової війни творчість народних мас відкрила ще одну нову форму політичної організації суспільства — народну демократію, що є однією з форм диктатури пролетаріату. В сучасну епоху, як відзначається в документах Міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969 років, в матеріалах Берлінської (1976 р.) Конференції комуністичних і робітничих партій Європи, в матеріалах XXV з'їзду КПРС, перехід від капіталізму до соціалізму можливий шляхом завоювання робітничим класом парламенту. Проте, «хоч би які різноманітні були в період будівництва соціалізму форми нової, народної державної влади, суть їх одна — **диктатура пролетаріату...**»²³, — записано в Програмі КПРС.

Важливе місце в ленінському стратегічному плані посідають питання війни і миру, виходу країни з світової війни, яка й після Лютого продовжувала залишатись несправедливою, грабіжницькою, імперіалістичною. Це питання було стрижневим питанням революції. Навколо нього переплелися всі політичні й економічні проблеми. Заслуга В. І. Леніна полягала в тому, що він це найпекучіше для Росії питання пов'язав з основним питанням революції — питанням про владу. «Не можна вискочити з імперіалістської війни, не можна добитися демократичного, не насильницького, миру без повалення влади капіталу, без переходу державної влади до *іншого* класу, до пролетаріату»²⁴, — вказував В. І. Ленін.

¹⁹ Там же, стор. 105.

²⁰ Там же, стор. 112.

²¹ Там же, стор. 142.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 117.

²³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 35—36.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 156.

Найважливішою складовою частиною ленінського стратегічного плану переходу до другого етапу революції була висунута і науково обгрунтована в Квітневих тезах програма економічних заходів партії. Ленін вважав за необхідне проведення таких економічних перетворень, які назріли практично, настійно потрібні для боротьби з економічною розрухою і голодом, що насувалися на країну, які врятували б Росію від національної катастрофи, були зрозумілі і доступні масам. Важливим завданням повновладних Рад в галузі економічної політики Ленін вважав проведення конфіскації поміщицьких земель і націоналізації всіх земель у країні. Практично розпоряджатися землею мали місцеві Ради батрацьких і селянських депутатів. Під контролем Рад Ленін пропонував організовувати з конфіскованих великих поміщицьких маєтків зразкові господарства. Це створило б найбільш сприятливі умови для розвитку продуктивних сил і проведення аграрних перетворень в інтересах широких селянських мас, для успішного розвитку революції на селі.

Врахувавши досвід Паризької Комуни, яка залишила фінанси в руках буржуазії, Ленін вважав необхідним підірвати фінансову міць буржуазії. З цією метою економічна платформа партії включала і таку вимогу, як «злиття негайне всіх банків країни в один загальнонаціональний банк і запровадження контролю над ним з боку Р. Р. Д.»²⁵ Такий же контроль пропонував Ленін встановити за суспільним виробництвом і розподілом продуктів. Ці економічні заходи, при їх революційному здійсненні, були важливими кроками по підризу основ капіталізму і створення умов для переходу до соціалізму.

Боротьбу за перемогу соціалістичної революції в Росії Ленін розглядав як виконання нашої партією свого інтернаціонального обов'язку. Даючи відсіч ідейним противникам більшовиків, які звинувачували Леніна і партію в тому, нібито курс на соціалістичну революцію в Росії є зрадою інтересам світової пролетарської революції, вождь нашої партії сформулював новий критерій інтернаціоналізму: «Інтернаціоналізм на ділі — один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби в своїй країні, підтримка (пропагандаю, співчуттям, матеріально) такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах. Все інше обман і маніловщина»²⁶.

Більшовицька партія, будучи вірною принципам пролетарського інтернаціоналізму, розглядала себе частиною міжнародного комуністичного руху і в усій своїй діяльності правильно поєднувала національні й інтернаціональні завдання. Яскравим зразком цього є активна діяльність нашої партії у міжнародному революційному русі, наполеглива боротьба її проти соціал-шовінізму і центрizmu за згуртування революційних елементів партій II Інтернаціоналу і підготовка III, Комуністичного Інтернаціоналу. У Квітневих тезах Ленін висуває як практичне міжнародне завдання нашої партії — створення Комуністичного Інтернаціоналу. «На нас лежить більше, ніж на всіх, обов'язок, — говорив Ленін, — відстояти честь міжнародного соціалізму»²⁷.

Таким чином, розроблений і науково обгрунтований Леніним у Квітневих тезах новий стратегічний план партії органічно впливав з ленінської теорії соціалістичної революції, з його висновку про можливість перемоги соціалізму спочатку в одній, окремо взятій країні і був дальшим розвитком і конкретизацією цього висновку.

²⁵ Там же, стор. 112.

²⁶ Там же, стор. 164—165.

²⁷ Там же, стор. 102.

У Квітневих тезах В. І. Ленін виробив і всебічно обґрунтував нову тактику партії в умовах двовладдя, яка забезпечувала успішне здійснення нового стратегічного плану партії. Надзвичайно важливе значення мало озброєння Ленінінм партії новою тактикою в питаннях про ставлення до війни. До перемоги Лютневої революції партія по відношенню до імперіалістичної війни здійснювала розроблену В. І. Ленінінм ще на початку цієї війни революційну тактику: перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську, в революцію проти пануючих класів; поразка свого уряду в імперіалістичній війні, використання невдач на фронті для розвитку революційної боротьби поневолених проти поневолювачів. В обстановці несвідомо-довірливого ставлення мас до Тимчасового уряду, в умовах революційного оборонства не можна було залишати незмінною тактику партії по відношенню до війни. Тактичні лозунги партії: «перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську» і «поразка свого уряду» потрібно було тимчасово зняти. В нових умовах Ленін запропонував нову тактику — викриття обману меншовиків і есерів, які твердили, що війна після революції змінить свій характер, стала війною на захист революційних завоювань; подолання, розвіювання революційного оборонства мас шляхом ґрунтовної, наполегливої, терпеливої роз'яснювальної роботи партії; організація найширшої пропаганди шкідливості революційного оборонства в діючій армії; братання на фронті²⁸.

Визначаючи ставлення партії до Тимчасового уряду, В. І. Ленін вказував, що його треба скинути, бо він антинародний, бо він не може дати ні миру, ні хліба, ні повної свободи. Але в умовах, які склалися в Росії, його не можна зараз же скинути, бо «...він держиться прямою і посередньою, формальною і фактичною угодою з Радами робітничих депутатів і головною Радою, Пітерською, насамперед; ...його взагалі не можна «скинути» звичайним способом, бо він спирається на «*підтримку*» буржуазії *другим* урядом, Радою робітничих депутатів, а цей уряд є єдино можливий революційний уряд, який прямо виражає свідомість і волю більшості робітників і селян»²⁹. В таких умовах Ленін обґрунтував єдино можливий і правильний тактичний лозунг періоду мирного розвитку революції: «Ніякої підтримки Тимчасовому урядові!» Безпідставними тому є спроби буржуазних фальсифікаторів, зокрема професора Вермонтського університету в США Р. Данієлса, який твердить, ніби у Квітневих тезах В. І. Ленін проголосив лозунг «Геть буржуазний імперіалістичний Тимчасовий уряд!»³⁰. Ленін не закликав до негайного збройного повалення Тимчасового уряду. Лозунг «Ніякої підтримки Тимчасовому урядові!» означав: розвінчення його антинародного характеру, переконання мас в необхідності переходу влади до рук Рад, «повалення» Тимчасового уряду через завоювання більшості в Радах.

В. І. Ленін вважав, що після повалення царизму в Росії виникли дуже рідкі в історії сприятливі умови для мирного переходу до соціалістичної революції і завоювання влади робітничим класом без збройної громадянської війни. Відомо, що Маркс і Енгельс допускали, що в окремих країнах робітники можуть добитися своєї мети мирними засобами, вони вчили пролетаріат не обмежувати себе якоюсь однією формою боротьби. Ленін вважав мирний розвиток революції найбільш бажаним, хоч і випадковим в історії. Ще в кінці минулого століття

²⁸ Див.: там же, стор. 111.

²⁹ Там же, стор. 142.

³⁰ R. V. Daniels. Red October. The bolshevik Revolution of 1917, New York, 1967, стор. 16.

він писав, що робітничий клас волів би, звичайно, мирно взяти владу в свої руки³¹. Така можливість з'явилася в Росії на деякий час лише після Лютневої революції. Чим вона була зумовлена?

По-перше, після повалення самодержавства Росія була найдемократичнішою з усіх воюючих країн світу, було відсутнє насилля над масами; по-друге, в руках народу знаходилася зброя; по-третє, двовладдя, за висловом Леніна, і матеріально, і формально виражало невизначено-перехідний, нестійкий стан державної влади³². Довго така «халепа» (переплетіння двох диктатур) продержатись неспроможна. Поки одна з двох влад «не зійшла нанівець» існувала можливість мирного розвитку революції.

«Вся влада Радам!» — такий був ленінський лозунг мирного розвитку революції. Перетворення його в життя в умовах двовладдя привело б до мирного усунення влади буржуазії і зосередження усієї влади в руках Рад, в яких переважали меншовики і есери; утворення Радянського уряду з меншовиків і есерів. В умовах єдиновладдя Рад партія більшовиків, не входячи до меншовицько-есерівського уряду, повела б в масах і в Радах агітацію за негайне розв'язання основних питань революції, викривала б небажання і неспроможність меншовиків і есерів розв'язати їх в інтересах робітників і бідніших селян. Трудящі маси під впливом більшовицької роз'яснювальної роботи і особистого досвіду, переконавшись у зрадництві меншовиків і есерів, відкликали б їх з Рад і замінили би представниками партії більшовиків, які б створили дійсно революційний уряд, новий державний апарат. Такі Ради здатні б були забезпечити дальший розвиток революції, переростання її в соціалістичну. Диктатура пролетаріату була б встановлена мирним шляхом. «Такий шлях, — вказував Ленін, — був би найбільш безболісний, і тому за нього треба було найенергійніше боротись»³³.

В. І. Ленін, партія не виключали і іншої можливості: збройного повалення Тимчасового уряду. Завдання озброєння робітників, створення Червоної гвардії, завоювання впливу в армії і на флоті В. І. Ленін розглядав як гарантію успіху і мирного, і немирного шляху розвитку революції. В цьому діалектичному підході до питання про два шляхи завоювання влади робітничим класом проявився геній Леніна, його вміння розв'язувати корінні проблеми революції з урахуванням співвідношення класових сил як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Вказівки Леніна на необхідність створення і зміцнення збройних сил революції впливали з корінного марксистсько-ленінського положення, що наявність збройної сили в руках пролетаріату — найкраща гарантія мирного розвитку революції. В. І. Ленін вказував, якщо мирний розвиток революції не вдасться, а пролетаріат не буде озброєний, то революція може стати надзвичайно кровопролитною³⁴. Це ленінське передбачення підтвердила трагедія Чилі. Вона владно «нагадала про те, — зазначається в матеріалах XXV з'їзду КППС, — що революція повинна вміти себе захистити»³⁵.

Ленінські висновки про можливість мирного шляху революції не мають нічого спільного з реформістською теорією «мирного вrostання

³¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 253.

³² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 10—11.

³³ Там же, стор. 12.

³⁴ Див.: там же, стор. 225.

³⁵ Матеріали XXV з'їзду КППС, стор. 33.

капіталізму в соціалізм», яка заперечує класову боротьбу і диктатуру пролетаріату. В ленінському розумінні мирний шлях розвитку революції — це шлях революційного завоювання влади, шлях класової боротьби і диктатури пролетаріату.

Після другої світової війни склалися більш сприятливі умови розвитку світового революційного процесу, збільшення можливостей мирного розвитку революції. В цих умовах ідеї Леніна про можливість мирного розвитку революції були далі розвинуті в рішеннях з'їздів КПРС, в Програмі партії, в матеріалах і документах Міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій. Ленінські ідеї допомагають комуністичним і робітничим партіям в боротьбі як проти правих ревізіоністів, які абсолютизують мирний шлях розвитку революції, так і проти «лівих», які фактично заперечують можливість і доцільність мирних форм боротьби за перемогу соціалістичної революції, посиляючись на поразку чилійської революції. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії підкреслюється, що «трагедія Чілі аж ніяк не перекреслила висновку комуністів про можливість різних шляхів революції, в тому числі мирного, якщо для цього існують необхідні умови»³⁶.

Проведення курсу на соціалістичну революцію вимагало зміцнення більшовицької партії, підвищення її боездатності, керівної ролі в революції. В. І. Ленін наполягав на якнайшвидшому скликанні з'їзду, щоб колективно обговорити найважливіші теоретичні і практичні проблеми боротьби, схвалити стратегію і тактику партії на новому етапі революції. Ленін запропонував внести зміни в програму партії. В теоретичній її частині потрібно було дати оцінку імперіалізму та імперіалістичних воєн; закріпити ленінський висновок про можливість перемоги соціалізму спочатку в одній, окремо взятій країні, про новий тип пролетарської держави; по-новому сформулювати аграрну частину програми; конкретизувати вимоги в національному питанні.

Володимир Ілліч запропонував змінити назву партії: замість «соціал-демократичної», офіційні вожді якої майже в усіх країнах зрадили справу соціалізму, «назватися *Комуністичною партією*, — як називали себе Маркс і Енгельс»³⁷. Така назва науково правильна, зрозуміла кожному робітникові, точно виражала її характер та кінцеву мету — побудова комуністичного суспільства.

Підвищенню боездатності партії, її керівної ролі в революції сприяла послідовна боротьба В. І. Леніна проти об'єднавчих настроїв — намагання об'єднатися з меншовиками для спільних дій в умовах революції. Більшовики високо цінували єдність робітничого руху. Ленін писав: «Єдність — велика справа і великий лозунг! Але робітничій справі потрібна *єдність марксистів*, а не єдність марксистів з противниками і перекручувачами марксизму»³⁸. В умовах переходу до соціалістичної революції не могло бути й мови про об'єднання з меншовиками, які були ворогами диктатури пролетаріату. Таке об'єднання означало б, що більшовики беруть на себе відповідальність за антинародну внутрішню і зовнішню політику дрібнобуржуазних угодовців, що було б рівнозначно зраді марксистським принципам класової боротьби і пролетарського інтернаціоналізму. Ось чому Ленін зразу ж після перемоги Лютневої революції попереджав партію про недопустимість ніякого зближення з іншими партіями³⁹. Квітневі тези Леніна

³⁶ Там же.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 173.

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 77.

³⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 77.

мали вирішальне значення для подолання об'єднавчих настроїв, що зміцнило керівну роль партії в підготовці і проведенні соціалістичної революції.

Квітневі тези Леніна — видатний творчий документ марксизму. На крутому повороті історії вони яскравим світом революційної теорії освітили дорогу робітничому класові і його партії до соціалістичної революції. Ця праця Леніна — зразок творчого підходу до науково обгрунтованого розв'язання питань, поставлених конкретно історичною обстановкою.

Квітневі тези, що поєднували ясність лозунгів з надзвичайною сміливістю думки, зайняли центральне місце в ідейно-політичному житті партії, в її організаційній та виховній роботі серед трудящих. Ясність програмних установок і послідовність в їх проведенні дозволили більшовикам звільнити з-під впливу угодовських партій меншовиків і есерів значну частину мас, які йшли за ними, залучити на свою сторону більшість трудящих, сформувані політичну армію соціалістичної революції⁴⁰, відзначається в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В період між лютим і жовтнем 1917 р. більшовицька партія на чолі з Леніним дала зразки застосування різноманітних форм і методів класової боротьби, вмілого їх поєднання і зміни. Вона «...вміла вести робітничий клас у найскладнішій і запутаній обстановці через усі перешкоди і злами історії. І коли настав вирішальний момент, робітники й селяни Росії, переконавшись на власному досвіді в правильності політики більшовиків, пішли за лєнінською партією, підхопили її лозунги і зуміли перемогти»⁴¹, — говорив в доповіді, присвяченій 50-річчю Великого Жовтня, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев.

Минуло 60 років після виходу Квітневих тез, але і зараз вони є керівництвом до дії для комуністів всієї планети. Комуністичні і робітничі партії сучасної епохи творчо застосовують лєнінські ідеї, викладені у Квітневих тезах, розвивають їх далі, стосовно сучасної епохи і конкретно-історичних умов кожної країни. В матеріалах і документах XXV з'їзду КПРС, як і попередніх з'їздів партії, в програмних документах міжнародного комуністичного руху дано наукові теоретичні відповіді на питання, які сучасність поставила перед різними загонами на 60-му році корінного перелому в історії усього людства.

⁴⁰ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. — Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 40.

⁴¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 76.

Н. В. Пода

АПРЕЛЬСКИЕ ТЕЗИСЫ — ЛЕНИНСКИЙ ПЛАН БОРЬБЫ ЗА ПОБЕДУ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

(К 60-летию Апрельских тезисов В. И. Ленина)

Резюме

В статье раскрывается значение Апрельских тезисов В. И. Ленина как важнейшего программного документа большевистской партии, являющегося выдающимся вкладом в теорию социалистической революции, ленинским планом борьбы за переход от буржуазно-демократической революции к социалистической.

ВИДАТНИЙ ТВІР ЛЕНІНСЬКОЇ СПАДЩИНИ

(До 75-річчя виходу в світ праці В. І. Леніна «Що робити?»)

Серед теоретичної спадщини В. І. Леніна книга «Що робити?» посідає особливе місце. В ній з усією повнотою проявилася сила і глибина ленінської теоретичної думки, науковий аналіз назрілих проблем, вміння розв'язувати теоретичні питання у нерозривному зв'язку з практикою, глибока партійна принциповість і непримиренність до ворожих робітничому класу політичних течій. У праці викладене з граничною ясністю і чіткістю ленінське вчення про революційну партію робітничого класу, всебічно обґрунтовано план побудови такої партії в Росії, розроблені ідеологічні, політичні і організаційні принципи партії нового типу — революційного авангарду робітничого класу, всіх трудящих.

Ленінська праця «Що робити?» була написана в переломний момент російської і всесвітньої історії. Наприкінці XIX і на початку XX століть капіталізм вступив у вищу і останню стадію свого розвитку — імперіалізм, який став передднем пролетарської революції. Перед міжнародним пролетаріатом постало невідкладне завдання — утворення послідовної революційної партії, яка б повела за собою робітничий клас, трудящі маси до соціалізму. Об'єктивні і суб'єктивні умови для виникнення такої партії раніше від інших країн були створені в Росії, яка на початку XX століття стала вузловим пунктом усіх суперечностей імперіалізму. Суперечності між капіталізмом, який почав бурхливо розвиватися, і залишками кріпосництва були економічною передумовою революції в Росії. Своєрідністю Росії того періоду була наявність двох соціальних воєн — загальнонародна війна проти самодержавства і боротьба пролетаріату проти буржуазії. В Росію на початку XX століття перемістився центр світового революційного руху. В країні наближалася народна революція проти самодержавства і всіх залишків кріпацтва. На історичну арену в Росії вийшов пролетаріат, який відіграв провідну роль у революційній боротьбі. Але щоб виконати роль вождя широких народних мас, він повинен був мати свою марксистську партію.

Продовжуючи почату К. Марксом і Ф. Енгельсом справу створення партії революційного перетворення, В. І. Ленін уважно вивчив і узагальнив практику побудови основоположниками наукового комунізму пролетарської партії — в «Союзі комуністів», I і II Інтернаціоналах і в керівництві робітничими партіями різних країн. «Типом соціалістичних партій епохи II Інтернаціоналу, — вказував В. І. Ленін, — була партія, що терпіла в своєму середовищі опортунізм, який все більше нагромаджувався десятиріччями «мирного» періоду...»¹.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 105.

му районі і деяких районах Поволжя. Ленінська праця викликала великий інтерес і в соціал-демократичних організаціях України. Агент «Искры» М. О. Сільвін у квітні 1902 р. привіз «Що робити?» у Київ, Харків, Полтаву. Він повідомляв, що інтерес до книги на Україні всюди величезний і іскрівці, які відали перевозкою літератури, не могли «...задовольнити на неї всіх запитів»⁴. Влітку того ж року харківські соціал-демократи просили «Искру» прислати хоча б 20 або 30 примірників книги. З аналогічними проханнями зверталися до редакції «Искры» херсонська група РСДРП, Катеринославський комітет та інші соціал-демократичні організації. Редакція «Искры» рекомендувала комітетам обговорити книгу і повідомити їй ставлення соціал-демократів до змісту ленінської праці⁵. Для транспортування нелегальної літератури було створено транспортне бюро на чолі з І. І. Радченко, який виїздив у Катеринослав, Одесу та інші міста. Він доставляв марксистську літературу, в тому числі і працю В. І. Леніна «Що робити?» Під впливом ленінської книги соціал-демократичні комітети і групи України у 1902—1903 рр. приєдналися до «Искры» і визнали її своїм керівним органом⁶.

У своєму творі В. І. Ленін дав глибокий аналіз становища в міжнародній соціал-демократії, він показав, що в ній утворилося два напрями: революційно-марксистський та опортуністичний, ревізійоністський між якими розгорнулася непримиренна боротьба.

В. І. Ленін викрив міжнародних опортуністів-бернштейніанців як буржуазних соціал-реформістів, а також їх прихильників — російських «економістів», піддав різкій критиці ворожі марксистські погляди, які пропагувалися ревізійоністами під фальшивим лозунгом «свободи критики». Суть цього «нового» напрямку, який проголосив «критичне» ставлення до нібито «старого, догматичного» марксизму, а на ділі виступав проти революційного змісту марксистського вчення, з усією виразністю виявився в опортуністичних, ревізійоністських поглядах Бернштейна.

Е. Бернштейн і його однодумці намагалися переглянути основи марксистської теорії, її необхідність і неминучість, виступали проти матеріалістичного розуміння історії, заперечували факт зростання зубожіння трудящих мас, загострення капіталістичних суперечностей. «Економісти» оголосили неспроможним саме поняття про «кінцеву мету» пролетаріату — соціалізм, заперечували ідею пролетарської революції і диктатури пролетаріату, зводячи робітничий рух і класову боротьбу до вузького тред-юніонізму й буржуазно-ліберального реформізму. Вони пропагували свободу вкорінення в робітничий рух буржуазних ідей, свободу перетворювати соціал-демократію з партії революційної в партію реформістську.

Одна з великих заслуг В. І. Леніна полягала саме в тому, що він у своїй праці «Що робити?» викрив опортуністичний напрям в соціал-демократії і показав всю його небезпечність і шкідливість для міжнародного робітничого руху.

Ленін показав, що, набираючи різних форм у різних країнах, опортунізм за своїм змістом лишається скрізь одним і тим самим.

⁴ Див.: М. А. Сильвин. Ленин в период зарождения партии, Л., 1958, стор. 259.

⁵ Див.: Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России, 1900—1903 гг., т. 2, М., 1969, стор. 18, 31, 34, 95.

⁶ Див.: Н. Р. Доний, М. И. Горбунова. Книга В. И. Ленина «Что делать?» и социал-демократическое движение на Украине.— Книга В. И. Ленина «Что делать?» и местные партийные организации России, Пермское книжное издательство, 1972, стор. 215—224; Я. Багмут, П. Шморгун. Твори В. І. Леніна на Україні (видання, розповсюдження і переклад), К., 1960, стор. 100.

Прихильники і послідовники Бернштейна в російській соціал-демократії були «економісти». В. І. Ленін підкреслював, що «економізм» є не тільки російським явищем, а він виражав «...міжнародне прагнення теоретиків бжуазії вбити марксизм «лагідністю», ... взяти з марксизму все, що прийнятне для ліберальної буржуазії, ... і відкинути «тільки» живу душу марксизму, «тільки» його революційність»⁷.

Поширення «економізму» в Росії пояснювалось слабкістю теоретичної підготовки соціал-демократії. Схиляючись перед стихійністю в робітничому русі «економісти» заперечували роль і значення революційної теорії. В праці «Що робити?» Володимир Ілліч дав глибоке обґрунтування значення революційної теорії як для робітничого руху, так і для російської соціал-демократії. В. І. Ленін розвинув далі положення марксизму про три форми класової боротьби — економічну, політичну і теоретичну. Він розглядав усі ці три форми у нерозривній єдності. Економічна боротьба — це боротьба пролетарів проти експлуататорів, політична — за завоювання політичної, державної влади, тобто за здійснення своєї диктатури. Теоретична або ідеологічна боротьба — це боротьба за чистоту марксистської теорії, вона проявляється у зіткненні реакційних і прогресивних ідей.

Робітничий клас веде боротьбу за соціалізм, для цього йому треба усвідомити своє становище в капіталістичному суспільстві, зрозуміти цілі і завдання своєї боротьби. Таке розуміння дає йому марксизм. Без революційної теорії не може бути і революційного руху, підкреслював Володимир Ілліч. Роль передового борця може виконати тільки партія, керована передовою теорією⁸. Значення передової теорії пролетаріату, пізнання закономірностей розвитку революції повністю зберігає своє значення в наш час. Підкреслюючи це, Л. І. Брежнев у Звітній доповіді XXV з'їздові КПРС говорив: «Комуністи у своїй боротьбі виходять із загальних закономірностей розвитку революції і будівництва соціалізму і комунізму. Ці закономірності відображені в теорії марксизму-ленінізму і підтверджені практикою... Глибоке розуміння цих загальних закономірностей, опора на них у поєднанні з творчим підходом і врахуванням конкретних умов у кожній даній країні були і лишаються невід'ємною особливістю марксистів-ленінців»⁹.

Комуністичні і робітничі партії, спираючись на ідейний арсенал марксизму-ленінізму, перетворилися нині на найвпливовішу силу сучасності. Великі ідеї Маркса, Енгельса і Леніна, відзначила у Підсумковому документі Берлінська Конференція комуністичних і робітничих партій Європи, будуть і далі основою їх інтернаціоналістського товариського співробітництва і солідарності, їх революційно-перетворюючої діяльності¹⁰.

В. І. Ленін закликав підходити до теорії творчо, а не догматично, розвивати її далі на основі найновіших досягнень науки і міжнародного досвіду робітничого руху, вміло застосовувати теорію на практиці.

Наша Комуністична партія, створена Леніним, була і є партією революційної дії, партією творчого марксизму-ленінізму. Саме такий творчий підхід до революційної теорії продемонстрував XXV з'їзд КПРС. Відзначивши зростання на сучасному етапі ролі і значення

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 214.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 23, 24.

⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 34—35.

¹⁰ Див.: За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес у Європі. До підсумків Конференції комуністичних і робітничих партій Європи. Берлін, 29—30 червня 1976 року, К., 1976, стор. 31.

теорії, з'їзд розв'язав цілий ряд назрілих проблем, зв'язаних з комуністичним будівництвом в нашій країні.

Принципове значення для комуністів має ленінське положення про поєднання наукового соціалізму з революційною боротьбою робітничого класу.

В. І. Ленін викрив концепцію «економістів», які твердили, що соціалістична ідеологія виникає з стихійного робітничого руху, що робітничий клас сам дійде до соціалістичної свідомості і створить соціалістичну ідеологію. На основі аналізу історії робітничого руху всіх країн Володимир Ілліч зробив висновок, що своїми власними силами пролетаріат не спроможний виробити соціалістичної свідомості тому, що в капіталістичному суспільстві він перебуває в умовах соціального, політичного і духовного рабства. Соціалізм — це наука. Він не може виникнути з стихійного робітничого руху. У класову боротьбу пролетаріату соціалізм вносить робітничу партія, яка нерозривно зв'язана з робітничим рухом. «Чим більше стихійне піднесення мас,— писав В. І. Ленін,— чим ширшим стає рух, тим ще незрівнянно швидше зростає вимога на масу свідомості і в теоретичній, і в політичній, і в організаційній роботі соціал-демократії»¹¹.

В. І. Ленін у цій праці довів, що будь-яке схилення перед стихійністю робітничого руху може виробити у робітничого класу тред-юніоністську політику. Завдання дійсних революціонерів всебічно просвіщати пролетарські маси, піднімати їх до рівня свідомих борців за корінні, життєві інтереси робітничого класу, всіх трудящих мас. Соціалізм, з'єднаний з робітничим рухом, перетворюється в руках партії і робітничого класу у величезну силу. Марксистська партія підносить свідомість робітничого класу до розуміння ним його історичної ролі в боротьбі за побудову соціалізму.

Проте поширення соціалістичної свідомості неможливо без ідеологічної боротьби, оскільки в буржуазному суспільстві є лише дві ідеології — буржуазна і пролетарська. І робітничий рух поки він не з'єднаний з науковим соціалізмом і розвивається стихійно, безоружний перед натиском буржуазної ідеології. В. І. Ленін обґрунтував важливе ідеологічне завдання партії нового типу — вести принципову, послідовну і активну боротьбу проти буржуазної ідеології.

Отже, буржуазія, маючи в своєму розпорядженні засоби матеріального виробництва, прагне до панування і в сфері духовного життя. Вона використовує з цією метою силу традицій, усі засоби ідейного впливу для того, щоб не допустити зростання соціалістичної свідомості трудящих мас. Тому, вказував В. І. Ленін, «...питання стоїть *тільки так*: буржуазна або соціалістична ідеологія. Середини тут немає (бо ніякої «третьої» ідеології не виробило людство, та й взагалі в суспільстві, яке роздирають класові суперечності, і не може бути ніколи позакласової або надкласової ідеології). Тому *всяке* применшення соціалістичної ідеології, *всяке* відсторонення від неї означає тим самим посилення ідеології буржуазної»¹².

Це ленінське положення в умовах, коли ідеологічна боротьба набула особливої гостроти, а буржуазія намагається будь-якою ціною паралізувати волю трудящих за мир, демократію і соціалізм, набуває особливого значення для діяльності всіх комуністичних і робітничих партій.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 49.

¹² Там же, стор. 37—38.

Буржуазна пропаганда нині наполегливо шукає нових прийомів впливу на маси, використовуючи для цього найновіші технічні засоби. Офіційна буржуазна «наука» намагається сконструювати «теорії», спрямовані для вироблення прийомів і методів поширення антисоціалістичних ідей стосовно до конкретних умов. Нерідко ці теорії видаються як останнє слово науки. Так, у концепціях «індустріального суспільства», «трансформованого суспільства», «неокапіталістичної революції», «постіндустріального суспільства» та інших викладаються погляди, спрямовані на фальсифікацію і дискредитацію марксистсько-ленінської теорії і практики соціалістичного і комуністичного будівництва.

Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії вказав: «У боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут потрібна висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям»¹³.

У книзі «Що робити?» В. І. Ленін, розвиваючи ідеї К. Маркса, Ф. Енгельса про пролетарську партію, заклав основу вчення про партію нового типу. Він дав блискучу відповідь на питання про те, якої політичної лінії повинна дотримуватися соціал-демократія, щоб очолити революційний рух і привести робітничий клас до перемоги в нових історичних умовах. До цього Володимир Ілліч підходив з точки зору завдань соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату. Виходячи з цього, В. І. Ленін зробив висновок: партія робітничого класу повинна вміло сполучати у своїй діяльності боротьбу за поліпшення економічного становища робітничого класу з боротьбою за його кінцеву мету. Реформи — не самоціль в боротьбі партії, а захід створення більш придатних умов для підготовки мас до революції. «Соціал-демократія,— писав Володимир Ілліч,— керує боротьбою робітничого класу не тільки за вигідні умови продажу робочої сили, а й за знищення того суспільного ладу, який змушує неміщих продаватися багачам. Соціал-демократія представляє робітничий клас не в його відношенні до даної тільки групи підприємців, а в його відношенні до всіх класів сучасного суспільства, до держави, як організованої політичної сили»¹⁴.

Важливим вкладом в розробку вчення про партію було обґрунтування В. І. Ленінінм положення про необхідність поєднання соціалістичної і демократичної боротьби. У цій боротьбі пролетаріат виступає на чолі усіх демократичних елементів як передовий борець за демократію, щоб розчистити шлях для соціалістичної революції. Володимир Ілліч підкреслив, що марксистська партія — це політичний керівник, вихователь робітничого класу, всіх трудящих.

Критикуючи «економістів» і терористів, В. І. Ленін відзначав, що вони ухилялися від організації ведення всебічної політичної агітації, вони не звертали уваги на розвиток своєї власної активності в справі політичної агітації і організації політичних викривань. «А замінити,— вказував Ленін,— цю справу неможливо нічим іншим ні тепер, ні будь-коли в інший час»¹⁵.

Сучасна практика революційної боротьби переконливо підтверджує наукову точність ленінської характеристики ідейних коренів і політичних концепцій правого і «лівого» опортунізму. В сучасних умовах, як відзначав у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії

¹³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 53.

¹⁵ Там же, стор. 73.

Л. І. Брежнев, зросла сила і авторитет робітничого класу, комуністичних партій у капіталістичних країнах. Комуністичні партії ведуть боротьбу проти спроб правих і лівацьких ревізіоністів перевернути марксистсько-ленінські основи комуністичного руху¹⁶. Марксистсько-ленінські партії вважають основним своїм завданням викриття фальші, лицемірства зрадницької політики опортуністів, показ непримиренності класових інтересів буржуазії і пролетаріату. Одночасно вони рішуче виступають і проти політичних концепцій «лівого» опортунізму, дрібнобуржуазного радикалізму і екстремізму.

Комуністи висувають перед робітничим класом, демократичними силами політичну програму, яка відповідає їх корінним інтересам і цілям. Саме такій програмі відповідають завдання, викладені у Підсумковому документі «За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес у Європі», одностайно прийнятий Конференцією комуністичних і робітничих партій Європи в Берліні.

У книзі «Що робити?» В. І. Ленін розробив організаційні основи партії нового типу. Володимир Ілліч рішуче виступив проти кустарництва «економістів», їх схилення перед стихійним робітничим рухом, проти їх заперечення створення єдиної марксистської партії, спроможної очолити політичну боротьбу російського робітничого класу. «...Стихійна боротьба пролетаріату,— писав Ленін,— і не стане справжньою «класовою боротьбою» його до того часу, поки ця боротьба не буде керована міцною організацією революціонерів»¹⁷.

Високе покликання партії Володимир Ілліч висловив у знаменитій формулі: «...дайте нам організацію революціонерів — і ми перевернемо Росію!»¹⁸. Розробляючи план побудови марксистської партії в Росії, В. І. Ленін вважав за необхідне насамперед ліквідувати кустарництво і організаційну розпорошеність у роботі місцевих соціал-демократичних організацій. За ленінським планом марксистська партія в умовах самодержавства мала бути нелегальною і складатися: з вузького кола професіональних революціонерів головним чином кадрових керівних працівників, які займаються виключно партійною роботою і з широкої сітки місцевих периферійних партійних організацій, тобто з численної маси членів партії, оточених співчуттям і підтримкою сотень тисяч трудящих.

Суть організаційних основ партії нового типу, розроблених В. І. Леніним, полягали в тому, що пролетарська партія нового типу — це передовий, свідомий і організований загін робітничого класу, найвища форма її політичної організації, покликана керувати усіма іншими пролетарськими організаціями, ідейно виховувати народні маси, зміцнювати свої зв'язки з ними і вести їх за собою. Партія будується на принципах демократичного централізму, вимагає від усіх членів найсуворішої дисципліни, постійно турбується про чистоту своїх рядів, розвиток критики і самокритики, послідовно піднімає активність і самодіяльність широких партійних мас. Все своє внутрішнє життя і діяльність партія веде на демократичній основі, послідовно здійснює принципи пролетарського інтернаціоналізму.

Пристаючи до створення єдиної, централізованої марксистської партії, В. І. Ленін висунув план, згідно якого організатором такої партії в Росії повинна була стати загальноросійська політична газета «Искра». Створення такої газети мало забезпечити розв'язання політичних і організаційних завдань по створенню революційної політич-

¹⁶ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 34.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 127.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 428.

ної партії пролетаріату, ідейний розгром противників марксизму всередині робітничого руху. «Искра» повинна була вести широку пропаганду і агітацію програмних цілей і тактики марксистської партії.

Книга В. І. Леніна «Що робити?» відіграла велику роль у боротьбі за створення марксистської партії робітничого класу, в підготовці скликання II з'їзду РСДРП, завершила розгром «економізму», сприяла згуртуванню партійних рядів на основі марксизму.

Комуністична партія Радянського Союзу постійно дбає про дальший розвиток і удосконалення ленінських організаційних принципів про розширення і поглиблення внутріпартійної і радянської демократії, зміцнення керівної ролі партії, удосконалення партійного і державного апарату.

В. С. Плясовских

ВЫДАЮЩЕЕСЯ ПРОИЗВЕДЕНИЕ ЛЕНИНСКОГО НАСЛЕДИЯ

(К 75-летию выхода в свет работы В. И. Ленина «Что делать?»)

Резюме

В статье рассматриваются разработанные В. И. Лениным основы учения о революционной марксистской партии нового типа, ленинский план ее построения, значение революционной теории для рабочего движения, показано разоблачение оппортунизма, значение ленинского труда для построения коммунистического общества.

Повідомлення

РОЗМІЩЕННЯ І ВВЕДЕННЯ В ДІЮ ПІДПРИЄМСТВ, ЕВАКУЙОВАНИХ З УКРАЇНИ В СИБІР

М. Р. АКУЛОВ (Сімферополь)

Надзвичайно важливим і водночас дуже складним завданням, що постало перед Комуністичною партією і радянським народом на першому етапі Великої Вітчизняної війни, була евакуація промисловості з прифронтової смуги вглиб країни. З липня по жовтень 1941 р. було демонтовано і вивезено з східні райони устаткування 1523 підприємств. Одночасно здійснювалася евакуація населення та культурних цінностей. Протягом другого півріччя 1941 р. тільки залізничні перевезли 1,5 млн. вагонів з евакуаційними вантажами та більше 10 млн. чол.¹ «По суті,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев,— цілу індустріальну країну було переміщено на тисячі кілометрів»².

Особливо активно здійснювалася евакуація промисловості з України. Звідси з липня по жовтень 1941 р. в глибокий тил перебазувалося майже 550 підприємств, 23 великі будівельні організації³.

Не менш складною, ніж евакуація, справою було розміщення і відновлення діяльності перебазованих фабрик і заводів на нових місцях.

Питання, пов'язані з евакуацією промисловості, дістали відображення в загальних працях з історії Великої Вітчизняної війни та книгах, де цей період висвітлюється по окремих регіонах країни, а також у деяких спеціальних дослідженнях. Однак, як правильно зазначають автори історіографічного огляду «Радянський тил у Великій Вітчизняній війні», ця велика і складна тема ще далеко не вичерпана і потребує дальшого всебічного вивчення⁴. Це, зокрема, стосується й проблеми відновлення діяльності підприємств, евакуйованих з України*. У даному повідомленні і зроблено спробу показати процес введення в дію цих підприємств на прикладі Сибіру.

Розміщення і відновлення діяльності евакуйованих на Схід фабрик і заводів здійснювалося під керівництвом ЦК ВКП(б), Державного Комітету Оборони та РНК СРСР. Безпосередній контроль за якнайшвидшим пуском у дію перебазованих підприємств було покладено на

¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2, М., 1961, стор. 148, 548.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 129.

³ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1, К., 1975, стор. 269.

⁴ Советский тил в Великой Отечественной войне. Книга первая. Общие проблемы, М., 1974, стор. 206.

* Окремі відомості з цього питання містяться в працях з історії республіки та її областей (Див.: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1, стор. 266—282; та ін.).

секретаря ЦК ВКП(б) А. А. Андреева та заступника Голови Раднаркому СРСР М. О. Вознесенського⁵. 29 жовтня 1941 р. РНК СРСР затвердила графік введення в дію заводів, що прибували у східні райони, в тому числі в Сибір. 9 листопада 1941 р. ДКО прийняв рішення про відновлення діяльності евакуйованих на Урал і в Сибір підприємств чорної металургії⁶. Для перевірки виконання затвердженого урядом графіка Держплан СРСР у листопаді 1941 р. направив у відрядження до східних районів, зокрема й у міста Сибіру, ряд відповідальних працівників⁷.

В Сибіру, особливо в його західній частині та Красноярському краї, були всі необхідні передумови для розміщення евакуйованих підприємств. Тут знаходилася частина великої вугільно-металургійної бази, створеної в роки довоєнних п'ятирічок, не існувало проблеми сировини та будівельних матеріалів. Великі міста були зв'язані залізницями. Колгоспи Сибіру в достатній кількості забезпечували регіон хлібом і могли виділити робочу силу для перебазованих підприємств. Велике значення мала також наявність тісних економічних зв'язків Сибіру з Уралом.

Питання, пов'язані з розміщенням евакуйованих заводів, що прибували до Сибіру, неодноразово обговорювалися на засіданнях бюро і пленумах Омського, Новосибірського, Іркутського обкомів, Алтайського і Красноярського крайкомів партії. Повсюдно в Сибіру були створені крайові, обласні та міські комісії для прийому цих підприємств. До складу комісій входили партійні і радянські працівники, спеціалісти як місцевих, так і евакуйованих заводів. Вони багато зробили для виявлення необхідних виробничих площ, мобілізації робочої сили та транспортних засобів на розвантажування і доставку на місця устаткування, що надходило.

Основна маса евакуйованих з України до Сибіру підприємств прибувала сюди в останні місяці 1941 р. Їх прийом і розміщення були пов'язані з величезними труднощами. Розвантажувати устаткування доводилося в осінню негоду, в суворі морози і, до того ж, нерідко вручну. Так само складно було організувати доставку верстатів і машин на відведені для них майданчики, які іноді знаходилися за декілька кілометрів від залізничної платформи. Устаткування, що прибувало, розміщувалося на виробничих площах місцевих фабрик і заводів, у недобудованих корпусах промислових об'єктів, у приміщеннях гаражів, складів, магазинів і навіть навчальних та культурно-освітніх закладів. Нерідко його монтували просто неба. Тільки завдяки самовідданій праці і спільним зусиллям місцевого населення та робітників і службовців з України ці труднощі було подолано.

Близько тридцяти металургійних, хімічних та машинобудівних підприємств з України, головним чином з Донбасу та Придніпров'я, прийняв Кузбас, який входив у той час до складу Новосибірської області⁸. Партійні, радянські, господарські і профспілкові організації області та міст Кузнецького басейну приділяли велику увагу питанням розміщення і введення в дію цих заводів. Так, 13 серпня 1941 р. на засіданні бюро Новокузнецького міськкому ВКП(б) було розроблено термінові заходи щодо забезпечення житлом евакуйованих робітників

⁵ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2, М., 1965, стор. 148.

⁶ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам 1941—1952 гг., т. 3, М., 1968, стор. 52—54.

⁷ ЦДАНГ СРСР, ф. 4372, оп. 42, спр. 366, арк. 1—6, 15.

⁸ Партархів Новосибірського обкому КПРС, ф. 4, оп. 44, спр. 136, арк. 26—60.

і службовців. У Ленінську-Кузнецькому відповідно до рішення міськкому ВКП(б) та міськвиконкому для робітників, які прибули сюди з Донбасу, на початок 1942 р. було збудовано більше 10 тис. кв. м житла. Беловський міськком партії і міськвиконком прийняли постанову про медичне обслуговування евакуйованих трудящих⁹. Така сама робота проводилася і в інших містах басейну, 12 жовтня 1941 р. заходи, пов'язані з розміщенням евакуйованого з Донбасу устаткування і кадрів, розглядалися на бюро Новосибірського обкому партії. 9 листопада обком ухвалив постанову «Про надзвичайні заходи щодо прискорення введення в дію евакуйованих підприємств», а через два дні розглянув питання про розміщення перебазованих в область шести підприємств вугільного машинобудування, визначив завдання, спрямовані на якнайшвидше введення їх у дію. Пленум Новосибірського обкому ВКП(б), який відбувся 12—15 січня 1942 р., наголосив на необхідності прискорити монтаж устаткування, що прибуло^{10–11}.

Ряд великих заводів Придніпров'я і Донбасу, зокрема, запорізькі «Дніпроспецсталь», феросплавний, Дніпровський алюмінієвий, Дебальцевський та Нижньодніпровський машинобудівні, Слоб'янський та Сергівський ливарно-механічні, Маріупольський та Новомакіївський коксохімічні, завод ім. К. Лібкнехта, були перебазовані до Новокузнецька. Протягом серпня—жовтня 1941 р. сюди надійшло близько 4 тис. вагонів з евакуйованим устаткуванням¹². Його більша частина розміщувалася на виробничих площах Кузнецького металургійного комбінату, колектив якого сердечно зустрів робітників з України і разом з ними робив усе можливе для якнайшвидшого монтажу устаткування.

Верстати і машини заводу ім. К. Лібкнехта встановлювалися в недобудованому приміщенні автобази. Паралельно зводилися стіни і перекриття, йшло заливання фундаментів під верстати, здійснювалася підводка водопровідної та опалювальної комунікацій, ліній енергопостачання. Основне устаткування було встановлене протягом 25 днів, і 1 листопада 1941 р., тобто через 70 днів після припинення виробництва в Подніпров'ї, цех, який дістав назву новомеханічного, дав першу продукцію на новому місці. Наприкінці 1941—на початку 1942 рр. на базі верстатів і машин Слоб'янського, Дебальцевського та інших заводів було введено в експлуатацію ще п'ять механічних цехів, один з яких став виробляти устаткування для коксохімічних заводів Уралу та Сибіру¹³.

Одночасно велись роботи по введенню в дію сталеплавильних і прокатних цехів «Дніпроспецсталі», які розташовувалися поряд з мартенівським цехом Кузнецького металургійного заводу. В морозні грудневі дні 1941 р. бригади евакуйованих запорізьких сталеварів та інженерно-технічних працівників разом з місцевими будівельниками почали рити котловани під фундаменти печей, а також приступили до виконання бетонних та інших робіт. Колективи ремонтно-механічного, електроремонтного, котельного та інших допоміжних цехів Кузнецького металургійного комбінату брали участь у ремонті і виготовленні необхідного устаткування. 5 травня 1942 р. перша, а в липні—друга електронечі заводу «Дніпроспецсталь» стали до ладу. У березні та

⁹ Трудящиеся Сибири — фронту, Новосибирск, 1975, стор. 70.

¹⁰ Из истории рабочего класса Сибири, вып. 3, Кемерово, 1970, стор. 102.

¹¹ Трудящиеся Сибири — фронту, стор. 67—68.

¹² История Кузнецкого металлургического комбината, М., 1973, стор. 257—258.

¹³ Там же, стор. 258—259, 271.

квітні 1943 р. почали працювати прокатні стани «360», «450» і «750» цього заводу¹⁴.

На базі устаткування Запорізького заводу феросплавів у Новокузнецьку розгорнулося спорудження нового підприємства. Питання, пов'язані з його будівництвом, розглядалися 14 жовтня 1941 р. на засіданні бюро Новосибірського обкому партії. Завдяки самовідданій праці евакуйованих та місцевих робітників уже в липні 1942 р. перший трансформатор дав струм на піч № 1. Того ж року перша черга заводу стала до ладу, а наступного — було закінчено спорудження й другої черги¹⁵.

Евакуйоване із Запоріжжя устаткування Дніпровського алюмінієвого заводу використовувалося для прискорення будівництва аналогічного підприємства в Новокузнецьку. Спочатку верстати і машини доводилося розміщувати, по суті, на голому місці — не було навіть котлованів під фундамент. Робітники, інженери і техніки, які прибули разом з устаткуванням, спільно з сибіряками збудували землянки, поставили намети, розгорнули монтажні роботи. Особливо складним був ремонт мотор-генераторів, що обгоріли під час бомбардування. У листопаді 1942 р. їх відремонтували, а в ніч на 7 січня 1943 р. Новокузнецький завод дав перший алюміній¹⁶. До Новокузнецька було також евакуйовано завод металоконструкцій з Дніпропетровська та цементний з Дніпродзержинська¹⁷. Набагато зросли потужності Беловського цинкового заводу в Кузбасі за рахунок перебазованого сюди константинівського заводу «Укрцинк»¹⁸.

У Кемерово надійшло промислове устаткування з Горлівки, Шостки, Сум, Дніпродзержинська, Запоріжжя, Маріуполя, Краматорська, Харкова, Лисичанська, Рубіжного та інших міст. Горлівський, Дніпродзержинський і Лисичанський азотнотукові заводи влилися в Кемеровський азотнотуковий комбінат ім. XVIII партійного з'їзду. Це набагато збільшило його потужності, і він став виробляти майже 40% азотної продукції країни. Коксохімічні підприємства Запоріжжя, Маріуполя і Краматорська посилили Кемеровський коксохімічний завод. Швидко відновив свою роботу на новому місці Рубіжанський аніліно-фарбовий завод. У грудні 1941 р. на базі евакуйованого устаткування чотирьох цехів Харківського електромеханічного заводу в Кемерово розгорнулося спорудження заводу «Кузбасселектромотор». Наприкінці першого кварталу 1942 р. його основні цехи стали до ладу і почали випускати мотори, електроапаратуру для вугільної, хімічної та інших галузей промисловості. До Кемерово надійшла також частина устаткування Зуївської та Дніпродзержинської ДРЕС, яке було використане для розширення найбільшої в Сибіру Кузбаської енергосистеми¹⁹.

В Анжеро-Судженськ евакуювалися основні цехи харківського заводу «Світло шахтаря» (його ламповий цех був направлений до Прокоп'ївська), а також частина конотопського заводу «Червоний мета-

¹⁴ Там же, стор. 259—260; Партархів Кемеровського обкому КППС, ф. 75, оп. 6, спр. 20, арк. 1.

¹⁵ Партархів Новосибірського обкому КППС, ф. 4, оп. 39, спр. 124, арк. 16—18; «Кузбасс», 26 січня 1944 р.

¹⁶ Крылатый металл Кузбасса, Кемерово, 1969, стор. 12—18, 48—50; «Кузбасс», 1 травня 1944 р.

¹⁷ Осуществление ленинских идей превращения Сибири в экономически развитый район страны, Кемерово, 1972, стор. 281.

¹⁸ Партархів Новосибірського обкому КППС, ф. 4, оп. 44, спр. 136, арк. 44—45; История Кузбасса, ч. III, Кемерово, 1970, стор. 83.

¹⁹ Партархів Новосибірського обкому КППС, ф. 4, оп. 44, спр. 136, арк. 26—28; История Кузбасса, ч. III, стор. 86—87.

ліст» (інша його частина перебазовувалася в Томськ). У зв'язку з цим ще 9 вересня 1941 р. Анжеро-Судженський міськком партії розглянув питання про готовність місцевого рудоремонтного заводу до прийому евакуйованого устаткування. За рішенням міськкому ВКП(б) та міськвиконкому на допомогу евакуйованим робітникам і будівельникам у розміщенні та монтажу устаткування щоденно виділялося від 100 до 200 жителів міста. Завдяки цьому вже на 1 січня 1942 р. більш як дві третини верстатів було встановлено на виробничих площах згаданого вже рудоремонтного заводу і давало продукцію²⁰. Об'єднане підприємство дістало назву анжеро-судженського машинобудівного заводу «Свет шахтера».

Устаткування Рутченківського заводу вугільного машинобудування розміщувалося на території центральних електромеханічних майстерень «Киселевскуголь». Уже в січні 1942 р. воно було повністю змонтоване²¹.

На базі евакуйованого до Прокоп'ївська Краснолуцького заводу було створено рудоремонтний завод комбінату «Кузбассуголь», а за рахунок лампового цеху харківського заводу «Світло шахтаря» — збільшено виробничі потужності місцевого заводу обладнання лампового господарства вугільної промисловості. Частина цехів Харківського електромеханічного разом з таким же Воронежським заводом стали основою для створення заводу «Электромашина», який виробляв двигуни та апаратуру для шахтного електротранспорту²². 9 вересня 1941 р. Ленінськ-Кузнецький міськком партії розглянув питання про виділення виробничих площ під устаткування харківського заводу «Червоний Жовтень». Невдовзі на базі цього підприємства Центральні електромеханічні майстерні тресту «Ленинуголь» були реорганізовані в ленінськ-кузнецький машинобудівний завод «Красный Октябрь»²³. Верстати і машини Київського заводу металевих та фурнітурних виробів були використані для створення на станції Промислова заводу «Спецмашдеталь»²⁴.

На кінець 1941 р. в Кузбас із Донецького басейну прибули основні кадри робітників та інженерно-технічних працівників, а також устаткування вугільних трестів «Червоногвардійськвугілля», «Орджонікідзевугілля», «Дзержинськвугілля», «Артемвугілля», «Будьоннівськвугілля», «Радянськвугілля», «Сніжнянськантрацит», «Чистяківантрацит», «Зуївантрацит». Вони розмістилися в Прокоп'ївську, Киселевську, Анжеро-Судженську, Ленінську-Кузнецькому та інших містах Кузбасу. Сюди ж прибув і ряд науково-дослідних інститутів та проектних організацій вугільної промисловості, зокрема, Донецький філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту вугільної промисловості, Макіївський науково-дослідний інститут безпеки робіт у гірничій промисловості та ін. За рахунок евакуйованого з Донбасу шахтного устаткування значно розширилась технічна оснащеність кузнецьких вугільних підприємств. Так, на шахтах південних районів басейну кількість відбійних молотків зросла на 58%, бурильних молотків — майже вдвічі, скреперних лебідок — в 1,5 раза, вагонеток — на 25%. У північ-

²⁰ Из истории Сибири, вып. 3, Кемерово, 1970, стор. 103.

²¹ Эшелоны идут на Восток, М., 1966, стор. 109; История Кузбасса, ч. III, стор. 87.

²² Партархів Новосибірського обкому КПРС, ф. 4, оп. 44, спр. 136, арк. 36—37; История Кузбасса, ч. III, стор. 71, 88.

²³ Н. П. Шуранов. На угольном фронте, Кемерово, 1975, стор. 140; Трудящиеся Сибири — фронту, Новосибирск, 1975, стор. 73.

²⁴ История Кузбасса, ч. III, стор. 71.

них районах Кузбасу кількість відбійних молотків збільшилася на 20%, конвейерних приводів — на 16%, електровозів — на 50%²⁵.

Донецькі майстри вугілля, евакуйовані в Кузбас, були досвідченими гірниками. Серед 964 шахтарів, які прибули з України до Прокоп'ївська, 682 мали підземні спеціальності²⁶. Швидко освоївшись з новими умовами, донбасівці почали показувати справжні зразки трудового героїзму. Самовіддано працювали на шахтах Кузбасу врубмашинист І. М. Чуєв, кріпильник Г. Г. Доценко, наваловідбійник В. І. Прокопов, прохідник Н. В. Простаков, вибійники Г. П. Мурзов, І. О. Голубцов, машинист електровоза М. В. Гусак та інші робітники Донбасу. Багато евакуйованих спеціалістів займали в Кузбасі керівні посади. Зокрема, шахту «Капитальная» очолював у роки війни гірничий інженер з Донбасу О. Ф. Кучин, удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Це ж високе звання за роботу в Кузбасі було присвоєно донецьким інженерам М. І. Логвиненку, який очолював шахту № 5—7 в Анжеро-Судженську, та А. Ф. Пучнову, який керував кемеровською шахтою «Центральная»²⁷. Колишній секретар Донецького обкому КП(б)У С. Б. Задіонченко був обраний першим секретарем Кемеровського обкому партії. Турбота місцевого населення про евакуйованих донбасівців знаходила в їх серцях глибоку вдячність. «Сибіряки,— згадував О. Г. Стаханов,— ділили порівну з донбасівцями і хліб, і працю, і дах»^{28–29}.

Ряд великих підприємств з України прийняв Алтайський край. Тут на основі устаткування Харківського тракторного заводу було вирішено створити новий гігант тракторобудування. Місцем його будівництва став Рубцовськ. Крайова партійна організація оголосила спорудження заводу справою всіх трудящих краю, розробила заходи, спрямовані на прискорення будівництва. Рубцовський міськком партії та міськвиконком мобілізували жителів міста на підготовку тимчасового житла для евакуйованих харківських робітників³⁰.

Будівництво заводу, монтаж і освоєння верстатів і механізмів здійснювалися в умовах гострої нестачі кваліфікованих кадрів. З евакуйованим з Харкова устаткуванням приїхали тільки 1015 чол., в тому числі керівники ХТЗ П. П. Парфенов, С. С. Жариков, Ф. С. Семенов, Н. П. Арєф'єв, А. А. Рідний, А. В. Поляков, Є. В. Боярський, К. Ф. Зінченко, К. Д. Пунко та ін. Для спорудження і освоєння виробничих потужностей підприємства з міст і сіл Алтаю було прийнято 4500 робітників, більшість з яких освоювали будівельні, а потім і заводські спеціальності в процесі роботи³¹.

Незважаючи на величезні труднощі і недостатню забезпеченість робочою силою, будівельники успішно виконали програму 1942 р. і здали в експлуатацію 51,5 тис. кв. м виробничих площ та більш як 18 тис. кв. м житла. Це стало можливим завдяки самовідданій праці робітників, які виконували змінні норми в середньому на 125,6%. Більше чверть з двох тисяч будівельників давали по півтори, а 6,7% робітників — по дві і більше норм за зміну. Одночасно з будівництвом корпусів ішов монтаж верстатів і агрегатів. Труднощі посилювалися тим, що велика кількість устаткування внаслідок його три-

²⁵ Трудящиеся Сибири — фронту, стор. 68—69.

²⁶ Там же, стор. 74.

²⁷ Народы Сибири в Великой Отечественной войне (материалы научной конференции, посвященной 50-летию образования СССР), Кызыл, 1973, стор. 158—162.

^{28–29} «Кузбасс», 27 вересня 1967; Трудящиеся Сибири — фронту, стор. 71.

³⁰ Алтай в годы Великой Отечественной войны, Барнаул, 1960, стор. 114—115.

³¹ Партийная организация Харьковщины в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), Харьков, 1968, стор. 59.

вального транспортування була пошкоджена і вимагала ремонту³². І все ж 24 серпня 1942 р. завод почав випускати трактори. Тракторозбирального цеху і конвейєра ще не було, і першу машину зібрали прямо на землі. А в день 25-х роковин Великого Жовтня перший гусеничний трактор з маркою АТЗ зійшов уже з конвейєра³³. До кінця 1942 р. Алтайський тракторний випустив 25 машин і продовжував на-рощувати виробничі потужності. Влітку 1943 р. він був єдиним у країні заводом, що випускав трактори.

В подібних умовах, тут же в Рубцовську, на базі евакуйованого з Одеси заводу сільськогосподарського машинобудування ім. Жовтневої революції створювався «Алтайсельмаш», а в Барнаулі на базі одеських підприємств ім. XVI партійного з'їзду та «Комсомолец» — завод механічних пресів. Швидко відновив свою роботу білопільський завод «Продмаш», евакуйований до Бійська³⁴.

У вересні—жовтні 1941 р. на станцію Алтайська, що знаходиться за 12 км від крайового центру, прибуло устаткування Дніпродзержинського вагонобудівного заводу ім. газети «Правда». Розмістили його на майданчику невеликого деревообробного підприємства. Діяльність заводу необхідно було відновити в якнайкоротші строки, а на базі його механічних цехів налагодити виробництво боеприпасів. Керівництво монтажем устаткування адміністрація і партійна організація заводу доручила кадровим робітникам — механіку І. Є. Горбунову, старшому майстру Я. І. Ємельянову, монтажнику А. К. Дьоміну. З невеликою групою евакуйованих робітників та з місцевою молоддю вони самовіддано приступили до роботи і через місяць закінчили її. Механічний цех почав випускати боеприпаси.

З перших днів 1942 р. з воріт заводу почала виходити й основна його продукція — вагони, які також були вкрай потрібні країні. Спочатку підприємство ремонтувало розбиті у прифронтовій смузі вагони та платформи. Відновлювали їх у короткі строки, хоч цехи ще й не були добудовані, не вистачало устаткування, оснащення та кваліфікованих кадрів. Майже всі роботи доводилося виконувати вручну, за допомогою кувалд та ломів, на морозі. Ферми і рами вагонів вирівнювали на примітивних стендах, розігрівши на вогнищах, розведених просто неба. Будівництво корпусів ковальсько-пресового та складального цехів, а також монтування першої турбіни заводської ТЕЦ було закінчено наприкінці 1942 і на початку 1943 р.³⁵

Багато заводів з України було евакуйовано в Омську область, яка включала в той час і нинішню Тюменську та частину Курганської областей. Питання, пов'язані з їх розміщенням і введенням у дію, неодноразово обговорювалися на бюро обласного і міських комітетів партії, на VII (25—26 жовтня 1941 р.) і VIII (6—7 лютого 1942 р.) пленумах обкому ВКП(б)³⁶. Наприкінці липня 1941 р. в Омськ прибули ешелони з устаткуванням і робітниками київського заводу «Точек-троприлад», а вже 28 серпня, приблизно через місяць після перебазу-

³² М. Р. Акулов. Промышленное развитие Сибири в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), Ставрополь, 1967, стор. 183—186.

³³ Алтай в годы Великой Отечественной войны, Барнаул, 1960, стор. 116; В. Митюшкин. Развитие социалистической промышленности на Алтае, Барнаул, 1955, стор. 53—58.

³⁴ Алтай в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов, Барнаул, 1965, стор. 89—90; Бийск социалистический, Барнаул, 1965, стор. 152.

³⁵ Алтай в годы Великой Отечественной войны, Барнаул, 1960, стор. 109—114.

³⁶ Партархів Омського обкому КПРС, ф. 17, оп. 17, спр. 1, арк. 8—15; оп. 7, спр. 4, арк. 11—29, 46—48, 59—69.

вання, на фронт була відправлена перша продукція, вироблена на новому місці. У жовтні 1941 р. «Точелектроприлад» об'єднали з краснодарським заводом, також евакуйованим до Омська. Об'єднане підприємство стало називатися «Омскэлектроточприбор»³⁷.

В Омськ було евакуйовано й Запорізький авіамоторобудівний завод. Із Запоріжжя вдалося вивезти більше 2 тис. одиниць металорізального та ковальсько-пресового і близько 2,5 тис. одиниць нестандартного устаткування, більше 6 тис. одиниць оснащення, а також близько 12 тис. трудящих заводу і членів їх сімей. 2 вересня 1941 р. відбулися перші збори комуністів евакуйованого підприємства на новому місці. Виконуючи рішення зборів, члени партії очолили ділянки, від яких найбільше залежало введення заводу в дію. Завдяки цьому будівництво і монтаж стендів першої черги було виконано за 21 день (у мирний час на це відводилося 6—7 місяців). Набувши певного досвіду, робітники змонтували стенди другої черги за 14 днів. В рекордно короткі строки, за 12 годин (при нормі 60 год.), бригада, очолювана стахановцем М. Соколовим, закінчила монтаж плавильних і термічних печей.

Героїчна праця запорізьких і омських робітників дала чудові результати — 7 листопада 1941 р., в день святкування 24-х роковин Жовтневої революції, після короткого мітингу кращий моторист заводу Ю. М. Попандопуло запустив перший авіадвигун. В той час, коли гітлерівці на весь голос кричали, що Запорізький авіаційний завод стерто з лиця землі, в Сибіру сталося його друге народження. За зразкове виконання урядових завдань колектив підприємства був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1944 р.) та орденом Леніна³⁸.

Устаткування Конотопського і Дніпропетровського паровозоремонтних та Дніпровського стрілочного заводів прибуло в розпорядження Омського паровозоремонтного заводу, за рахунок чого виробничі потужності останнього значно зросли. Заводи ім. Ф. Енгельса з Одеси, а також ім. Комуністичного Інтернаціоналу Молоді та «Поршень» з Херсона розмістилися на території омського «Сибзавода». В Омську область перебазувалися Херсонський і Мелітопольський автотрактороремонтні заводи, які почали діяти вже в жовтні 1941 р.³⁹

В лютому 1942 р. на території тюменського заводу «Механик» було закінчено монтаж устаткування київського заводу «Червоний екскаватор» та одеського «10 років Жовтня»⁴⁰. Заводи деревообробних верстатів (з Черкас) та бензозаправних засобів (з Кременчука) розмістилися в Кургані⁴¹, а Сумський механічний та Харківський маркшейдерських інструментів — у Томську⁴². Устаткування двох підприємств (з Харкова та Осипенка) прибули в Бердськ⁴³.

Найбільша кількість підприємств, евакуйованих у Східний Сибір, розміщувалася в Красноярському краї. Сюди надходило устаткування з Харкова, Запоріжжя, Дніпропетровська, Одеси, Полтави та інших міст⁴⁴. На початку липня 1941 р. була створена крайова комісія

³⁷ В грозные годы. Труды научной конференции «Сибиряки — фронту», состоявшейся в г. Омске 12—14 мая 1971 г., Омск, 1973, стор. 40—42.

³⁸ Там же, стор. 46—48, 52.

³⁹ Г. А. Докучаев. Рабочий класс Сибири и Дальнего Востока в годы Великой Отечественной войны, М., 1973, стор. 88, 90.

⁴⁰ Ю. А. Васильев. Сибирский арсенал, Свердловск, 1965, стор. 140.

⁴¹ Очерки истории Курганской области, Челябинск, 1968, стор. 347—353.

⁴² Н. П. Шуранов. На угольном фронте, Кемерово, 1975, стор. 141.

⁴³ Партархів Новосибірського обкому КПРС, ф. 4, оп. 44, спр. 136, арк. 46.

⁴⁴ Социалистическое и коммунистическое строительство в Сибири, вып. 2, Томск, 1964, стор. 69.

у справах евакуації, а 25 липня на спільному засіданні бюро крайкому партії та крайвиконкому — затверджено заходи щодо розміщення перебазованого устаткування. Велику роботу провела комісія по виявленню і підготовці житла для евакуйованих з прифронтової смуги трудящих, яка була створена крайкомом ВКП(б) та крайвиконкомом 1 серпня 1941 р.⁴⁵

З листопада 1941 до лютого 1942 р. на територію Красноярського лікєро-горілкового заводу надійшло 616 металорізальних верстатів та 35 одиниць енергетичного устаткування запорізького комбайнового заводу «Комунар» і двох цехів Люберецького заводу сільськогосподарських машин ім. Ухтомського. Приїхала сюди й частина кадрів цих підприємств. Евакуйоване устаткування стало базок для створення Красноярського комбайнового заводу «Коммунар». Його перший механічний цех, незважаючи на складні умови суворої зими, було введено в експлуатацію вже на початку 1942 р. Тут обробляли корпуси мін. На кінець першого кварталу 1942 р. діяло вже три механічних та інструментальний цехи. Виробничі площі заводу збільшилися в 2,5 раза. Він випускав боеприпаси, а згодом освоїв виробництво гостродефіцитних частин для комбайнів і самих комбайнів⁴⁶.

Протягом вересня — грудня 1941 р. на територію Красноярського паровозоремонтного заводу надходило устаткування аналогічних підприємств з Полтави, Ізюма, а також Воронежа (загалом більш як 800 верстатів). Завдяки цьому виробничі потужності Красноярського заводу різко зросли. На кінець 1942 р. він налічував 20 цехів і давав продукції в 2,2 раза більше, ніж до війни⁴⁷. Устаткування Пантинського заводу на Харківщині надійшло на станцію Боготол Красноярського краю, а Харківського капатного — в місто Абакан. У Красноярську розмістився великий будівельний трест із Харкова (Особлива будівельно-монтажна частина-26)⁴⁸.

Деякі підприємства Одеси, Дніпропетровська, міст Донбасу було перебазовано в Іркутську область. Так, устаткування Старокраматорського і частково Новокраматорського заводів розмістилося на території Іркутського заводу важкого машинобудування ім. В. В. Куйбишева, а одеського підприємства «Червона гвардія» і Варваропільського машинобудівного ім. К. Маркса (на Донбасі) — на виробничих площах Черемхівського гірничомеханічного заводу тресту «Востсибуголь». В Іркутську область евакуювалися також заводи: бромистий з м. Саки (Крим), ремонтно-механічний з Дніпропетровська, трест «Боковоантрацит» і його служби з Донбасу⁴⁹. Загалом Сибір прийняв не менше 70 евакуйованих з України заводів важкої індустрії (машинобудівних, металургійних, хімічних), серед них чимало оборонних підприємств*.

За рахунок устаткування, вивезеного з прифронтової смуги, в тому числі й з України, значно зросли виробничі потужності сибірських підприємств легкої та харчової промисловості. Більшість перебазованих фабрик і заводів цих галузей розміщувалася на території

⁴⁵ Очерки истории Красноярской партийной организации, т. 2, Красноярск, 1970, стор. 174—175.

⁴⁶ Социалистическое и коммунистическое строительство в Сибири, вып. 2, стор. 70.

⁴⁷ Партархів Красноярського крайкому КПРС, ф. 26, оп. 22, спр. 10, арк. 75—79; Традиции зовут вперед, Красноярск, 1965, стор. 155—164.

⁴⁸ И. И. Кузнецов. Восточная Сибирь в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, Иркутск, 1974, стор. 72.

⁴⁹ Там же, стор. 496—499.

* Загалом до Сибіру з різних районів країни було евакуйовано не менше 400 підприємств (М. А.).

споріднених підприємств і через 1—2 місяці починала давати продукцію. На введення в дію підприємств як самостійних одиниць затрачалося звичайно не більш як півроку (виняток становлять лише деякі шкіряні заводи та текстильні фабрики). Так, в Омську на базі устаткування Одеської взуттєвої фабрики була створена самостійна Омська взуттєва фабрика № 2. В Бійськ така сама фабрика перебазувалася з Николаєва, в Курган прибуло устаткування Одеської трикотажної, а в Новосибірськ — Київської швейної фабрики № 3. Омська шкіргалантерейна фабрика вдвічі збільшила свою потужність за рахунок злиття з Прилуцькою шорно-сідельною⁵⁰.

Взуттєва і швейні фабрики ім. Воровського та ім. Лозовського з Дніпропетровська, модельна взуттєва майстерня з Одеси евакуювалися в Іркутську область. Сюди ж були переміщені макаронні фабрики з Кременчука та Одеси (№ 1 і № 2). Прилуцька та Одеська тютюнові, а також шосткинська фабрика кіноплівки перебазувалися в Красноярський край.

На базі устаткування рибоконсервних заводів, евакуйованих з Очакова, Одеси та Маріуполя, були створені Північно-Байкальський (в селищі Нижньо-Ангарськ), Усть-Портський (на півночі Красноярського краю), Тазовський та Сургутський (на території нинішньої Тюменської області) рибоконсервні заводи⁵¹.

Успішне перебазування і швидке відновлення виробничої діяльності евакуйованих заводів на нових місцях показали незаперечні переваги соціалістичної системи господарства. В той час, коли гітлерівці на весь світ заявляли, що промисловість Радянського Союзу перестала існувати, трудящі східних районів країни разом з евакуйованими робітниками та інженерно-технічними працівниками робили все, щоб якнайшвидше ввести в експлуатацію перебазовані підприємства. Завдяки їхній героїчній праці вже в 1942 р. за рівнем воєнного виробництва СРСР випередив фашистську Німеччину та її союзників.

Східні райони в роки війни, за словами М. І. Калініна, «пережили буквально промислову революцію»⁵². Загальний обсяг виробництва в Західному Сибіру в 1942 р. збільшився, порівняно з довоєнним 1940 р., в 2,4 раза. При цьому продукція машинобудування і металообробки зросла в 7,9 раза, а виробництво воєнної продукції — в 27 разів⁵³. Обсяг промислового виробництва у Східному Сибіру зріс за цей час більш як в 1,4 раза. У 1942 р. в Сибіру вироблялося 10,6% промислової продукції країни⁵⁴. Так завдяки трудовому подвигу колективів сотень евакуйованих підприємств і місцевого населення Сибір перетворився у важливий воєнно-промисловий арсенал Батьківщини.

⁵⁰ Вопросы истории Советской Сибири. Научные записки НГУ, серия историческая, вып. 1, Новосибирск, 1967, стор. 287—296; В грозные годы, стор. 98—100; Бийск социалистический, стор. 152.

⁵¹ И. И. Кузнецов. Назв. праця, стор. 73—77, 494—498; Ю. А. Васильев. Назв. праця, стор. 138, 161.

⁵² М. И. Калинин. Работа Советов в условиях войны. — «Известия», 30 травня 1943 р.

⁵³ Н. А. Вознесенский. Военная экономика СССР в период Отечественной войны, М., 1948, стор. 51—52, 77.

⁵⁴ Подвиг земли богатырской (Сибирь в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.), М., 1970, стор. 66.

ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ПІДПІЛЛЯ У КРИМУ В ПЕРІОД ІНТЕРВЕНЦІЇ АНТАНТИ

(листопад 1918 р.— квітень 1919 р.)

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

Діяльність більшовицьких підпільних організацій у Криму в період антантівської інтервенції (листопад 1918 р. — квітень 1919 р.) висвітлювалася радянськими істориками як у загальних працях з історії Криму¹, так і в спеціальних дослідженнях, присвячених революційній боротьбі трудящих за владу Рад на території півострова у 1917—1920 рр.² Глибокому вивченню різних аспектів цієї теми сприяє наявність досить значної кількості збірників документів³ та мемуарної літератури⁴. Все це дає змогу безпосередньо підійти до узагальнення наукових здобутків у галузі зазначеної проблеми. Необхідність проведення такої роботи зумовлюється й тим, що навіть у фундаментальних працях, таких, як другий том тритомника «Українська РСР в період громадянської війни» (К., 1968 р.) діяльність більшовицького підпілля у Криму восени 1918 р. — навесні 1919 р. не знайшла належного відображення.

Життєва необхідність організації підпільної боротьби і партизанського руху проти іноземних загарбників Антанти на півдні України і в Криму викликала насамперед тим, що антантівська інтервенція в цьому районі була наприкінці 1918 р. найважливішою ланкою загального агресивного плану міжнародного імперіалізму — збройним шляхом задушити Країну Рад*. «...Союзники-імперіалісти, — підкреслював В. І. Ленін, — якраз з півдня, з України, намагалися наступати і хотіли зробити з України опорний пункт проти Радянської республіки...»⁵. За цих умов розгорнути цілеспрямовану політичну роботу по розкладу окупаційних військ** могло тільки більшовицьке підпілля.

Велике значення діяльність підпільних більшовицьких організацій мала також для боротьби проти внутрішньої контрреволюції — білогвардійців та українських буржуазних націоналістів, — яка блокувалася з іноземними загарбниками. У Криму, як відомо, вірними поплічниками інтервентів були білогвардійські денікінські війська та пере-

¹ П. Н. Надинский. Очерки по истории Крыма, ч. II, Симферополь, 1957; И. Чирва. Крым революционный, К., 1963.

² Г. М. Шевчук. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму, К., 1959; В. Волков. За власть Советов! Симферополь, 1963; Борьба большевиков за власть Советов в Крыму, Симферополь, 1957.

³ «Красный архив», 1928, т. 28, 29; Освобождение Крыма от англо-французских интервентов, Симферополь, 1940; Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, т. II, Симферополь, 1961; Гражданская война на Украине, т. I, кн. 2 (ноябрь 1918 г.—апрель 1919 г.), К., 1967; Хроника революционных событий в Крыму в 1917—1920 гг., Симферополь, 1969.

⁴ Памяти павших за Советский Крым. 1918—1920. Сборник статей и воспоминаний, Симферополь, 1940; В огне революционных боев. Воспоминания, Симферополь, 1957; В борьбе за Советский Крым. Воспоминания старых большевиков, Симферополь, 1958; Иван Козлов. Наш последний и решительный, М., 1968; Жан Ле Рамей, Пьер Воттеро. Восставшие на Черном море. Воспоминания и документы, М., 1976.

* Окупаційна ескадра підійшла до Севастополя 24 листопада 1918 р. Якщо Одеса стала базою сухопутних військ агресорів, то Севастополь — головною базою їх військово-морських сил.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 269.

** В інтервенції Антанти взяли участь військові сили Франції, Англії, США, Італії, Греції, Румунії і Польщі. Агітацію і пропаганду серед окупаційних військ більшовицькі організації проводили національними мовами цих країн.

важно кадетський за своїм складом маріонетковий «крайовий уряд» С. Крима.

Важливу роль у налагодженні діяльності Кримської підпільної більшовицької організації відіграло її включення у жовтні 1918 р. до складу Комуністичної партії (більшовиків) України на правах обласної⁶. Центральний Комітет КП(б)У прийняв цю історичну ухвалу, враховуючи прохання кримських більшовиків, відразу після II з'їзду КП(б)У в зв'язку з тим, що боротьба трудящих Криму була невіддільною від боротьби трудящих України. Включення Кримської більшовицької організації до складу КП(б)У свідчило про ту велику увагу, що її приділяли ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У питанням партійного будівництва в умовах підпілля.

В той час, коли на зміну німецьким окупантам у Криму з'явилися інтервенти Антанти, більшовицьке підпілля вело підготовку до своєї обласної партійної конференції. Ще 8 вересня 1918 р. Пленум ЦК КП(б)У на прохання кримських більшовиків доручив Одеському обкому партії «об'їхати Крим, допомогти зібрати кримську конференцію і всіляко допомогти кримським товаришам...»⁷ 1 листопада 1918 р. для керівництва підготовкою конференції у Сімферополі було створене організаційне бюро, члени якого відвідали всі партійні організації колишньої Таврійської губернії. Орган бюро — підпільна газета «Кримський комуніст» у своїх першому та другому номерах (13 і 14 листопада) опублікував звернення, що закликала «всіх свідомих товаришів приступити до негайного відновлення і організації партійних осередків і до встановлення зв'язків з обласним комітетом»⁸. Для зв'язку з ЦК КП(б)У напередодні конференції до Харкова виїздив севастопольський підпільник І. М. Овсянников (Жигінас).

I Кримська обласна підпільна партійна конференція (з'їзд) відбулася 1 грудня 1918 р. у Сімферополі. В її роботі взяли участь 24 делегати від 17 парторганізацій, а також представник ЦК КП(б)У Я. Б. Гамарник. Конференція намітила загальну лінію, визначила конкретні форми і методи боротьби з окупантами та білогвардійцями, сприяла організаційному зміцненню більшовицького підпілля та встановленню тісніших зв'язків між організаціями. Зокрема, делегати ухвалили рішення про підготовку збройного повстання проти інтервентів і розгортання партизанської боротьби, про роботу більшовиків у профспілкових організаціях і серед військ інтервентів. На конференції було обрано обласний підпільний комітет партії у складі 9 чоловік. До нього увійшов і Я. Б. Гамарник. Для керівництва партизанським рухом і підготовкою збройного повстання обком партії на своєму першому засіданні створив обласний ревком.

На цей час боездатні підпільні більшовицькі організації діяли в Севастополі, Сімферополі, Євпаторії, Феодосії, Керчі. Найчисленнішою серед них була Севастопольська організація (200 членів). У грудні 1918 р. міська партконференція обрала підпільний комітет, до якого увійшли Я. Городецький, Іванов-Зімін, Б. Занько, Є. Рожнов, І. М. Овсянников, А. Мазур, Б. О. Руман-Поляков⁹ та ін. Комітет організував партосередки на робітничих окраїнах. Зокрема, в Балаклаві підпільною роботою керував І. Назукін. Севастопольські більшовики до-

⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 3, арк. 2 зв., 3.

⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, 1918—1941, К., 1976, стор. 28.

⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 43, арк. 1—2.

⁹ Переписка Секретариата ЦК РКП(б) з місцевими партійними організаціями. Сборник документов, т. V, М., 1970, стор. 205—206.

помогли створити в місті спілку робітничої молоді. До її комітету ввійшов Л. І. Лідов (Котнер)¹⁰.

У Сімферополі партійна організація налічувала 100 чол. Вона мала широке коло активістів серед робітників. Партійні осередки діяли у всіх профспілках міста¹¹. Комуністам активно допомагала підпільна група соціалістичної спілки робітничої молоді на чолі з Г. А. Шацьким (Белкіним). В умовах окупаційного режиму інтервентів і білогвардійського терору 15 лютого 1919 р. в Сімферополі відбувся I з'їзд соціалістичних спілок робітничої молоді Криму за участю делегатів із Севастополя, Сімферополя, Євпаторії. З'їзд обрав Тимчасовий центральний виконавчий комітет спілок молоді Криму, сприяв активізації підпільної революційної діяльності молодіжних організацій.

У грудні 1918 р. Кримський обком КП(б)У повідомляв Центральному Комітету РКП(б), що в Євпаторії «партійна робота ведеться успішно; Рада професійних спілок у руках комітету, при всіх спілках є партійні осередки»¹². Значний вплив на діяльність партійного комітету міста мав брат В. І. Леніна — Д. І. Ульянов.

У жовтні 1918 р. розгорнув роботу підпільний комітет партії у Керчі. Його очолив С. Г. Самійленко, а членами були М. І. Нейман, Ф. Ф. Чаплинський, І. Д. Громозда, М. А. Шапоренко, С. М. Горбульський, П. І. Юрченко. Комітет підтримував зв'язок з підпільним обкомом. Безпосередньо в місті найактивніше діяла невелика група комуністів — партійний осередок № 1, який очолював К. М. Стацевич¹³.

У Феодосії більшовицькі осередки були створені майже у всіх робітничих колективах. У деяких профспілках більшовики зайняли керівні посади.

Велику допомогу місцевим підпільним організаціям подавав обласний комітет партії. Як згадував один з його членів І. Шульман, робота комітету у грудні 1918 р. була спрямована «на зміцнення зв'язків з організаціями, інструктування і створення організацій там, де їх не було». З цією метою члени підпільного обкому знову побували на місцях, у тому числі в Євпаторії, Феодосії та Керчі¹⁴.

Для зміцнення більшовицького підпілля у Криму ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У направляли сюди досвідчених партійних працівників. Вже в листопаді 1918 р. Центральний Комітет КП(б)У відрядив у Крим п'ять підпільників. Згодом разом з Й. М. Овсянниковим, що, як уже зазначалося, виїжджав для зв'язку з ЦК КП(б)У до Харкова, в Крим прибули Я. Ф. Городецький і Б. Занько. Свого часу Я. Ф. Городецький як політемігрант жив у Франції і володів французькою мовою. З іншою групою партійних працівників приїхав досвідчений підпільник І. А. Козлов, який мав мандат ЦК КП(б)У. Він увійшов до складу Севастопольського ревкому¹⁵.

«Моему відрядженню в Крим,— згадував секретар Севастопольського підпільного міськкому партії Ю. М. Крупницький (Торба), — передував приїзд із Севастополя в Харків тов. Овсянникова (Жигінаса), який був зв'язківцем між Центральним Комітетом партії і Кримською парторганізацією... Разом зі мною були відряджені товариші

¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 499, арк. 1 зв.

¹¹ Переписка Секретаріата ЦК РКП(б) з місцевими партійними організаціями, т. V, стор. 205.

¹² Там же.

¹³ Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область, К., 1974, стор. 371.

¹⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 139, арк. 13 зв.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 14, арк. 24; ф. 59, оп. 2, спр. 234, арк. 3; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 499, арк. 3. І в а н К о з л о в. Назв. праця, стор. 212, 215, 230.

Голенбівська Надія і Волдінер Григорій»¹⁶. Кримський обком партії направив Ю. М. Крупчицького і Н. П. Голенбівську в Севастополь, а Г. Волдінера (Рузова) — в Керч¹⁷.

Загальне керівництво більшовицьким підпіллям здійснював ЦК КП(б)У. Тільки в першій половині лютого 1919 р. питання про стан підпільної роботи в Криму та про зміцнення обласної парторганізації кадрами чотири рази обговорювалося на Президії ЦК¹⁸. Між комуністами Криму та Центральним Комітетом КП(б)У існував тісний (наскільки це було можливо в умовах підпілля) зв'язок. Підтримувався він через згаданого вже Й. М. Овсянникова, про якого Ю. М. Крупчицький писав так: «З часу утворення Севастопольської підпільної організації РКП(б) був членом підпільного міськкому, здійснював зв'язок з ЦК КП(б)У, неодноразово переходив лінію фронту для інформації ЦК про становище в Криму»¹⁹. Зв'язки з ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У мали також І. Назукін та І. Семенов²⁰. За дорученням Кримського обкому партії їздив до Харкова і мав там розмову з Ю. М. Коцюбинським підпільник із Сімферополя С. Полонський²¹.

ЦК РКП(б) одержував від ЦК КП(б)У систематичну інформацію про все, що стосувалося підпільної роботи в Криму. Так, у листі від 4 березня 1919 р. за підписом Е. І. Квірінга ЦК КП(б)У повідомляв Центральний Комітет РКП(б), що з Криму до Харкова приїхали І. Шульман та Дзюненко, а також про те, що в Крим направлено відповідального представника ЦК КП(б)У з відповідними повноваженнями²².

Важливим етапом на шляху дальшого розгортання боротьби проти окупантів та білогвардійців у Криму стала II обласна підпільна партійна конференція (з'їзд), що відбулася 14 січня 1919 р. в Сімферополі. В її роботі взяв участь 21 делегат від 14 парторганізацій, які за час, що минув після I обласної конференції, чисельно зросли і зміцніли. Конференція заслухала доповіді делегатів про роботу на місцях, визначила завдання, що стояли перед обласною партійною організацією в умовах піднесення революційної боротьби трудящих, і обрала новий склад обкому. До нього ввійшли 7 чоловік — І. Шульман, Маркус, Соловйов, С. Полонський, Журавльов²³ та ін.

Керуючись рішеннями II з'їзду КП(б)У та обласних підпільних партійних конференцій, більшовицькі організації Криму розгорнули активну боротьбу проти інтервентів та їх поплічників. Коли маріонетковий «крайовий уряд» С. Крима, який тримався лише на багнетах окупантів та білогвардійців, відразу після свого створення оголосив мобілізацію для поповнення денікінської армії, більшовики у багатьох містах видали і розповсюдили листівки, що закликали населення до зриву цього заходу. «Севастопольський комітет Комуністичної партії України, — говорилося в одній з них, — закликає робітників і селян не

¹⁶ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 849, оп. 2, спр. 14, арк. 1—3.

¹⁷ Там же, арк. 14.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 101, спр. 13, арк. 9, 14 зв., 15 зв., 17 зв.

¹⁹ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 849, оп. 2, спр. 152, арк. 7.

²⁰ П. Н. Надинский. Назв. праця, стор. 132.

²¹ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 849, оп. 1, спр. 131, арк. 36.

²² Переписка Секретарната ЦК РКП(б) с местными партийными организациями. Сборник документов, т. VI, М., 1971, стор. 364—365.

²³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 139, арк. 14—15.

йти в ряди тієї армії, що створюється для боротьби з робітниками і селянами Росії та України, жоден робітник, жоден селянин не повинен відгукнутися на клич зрадників революції... Недалеко вже той час, коли над Таврією замайорять червоні прапори червоних полків Радянської Армії. До цієї армії підуть робітники і селяни Криму, щоб пліч-о-пліч з робітниками і селянами Росії та України боротися проти спільного ворога всіх країн і народів — капіталізму»²⁴.

В листівках викривалися угодовські дії меншовиків та есерів у питанні про мобілізацію. Так, Сімферопольський комітет роз'яснював робітникам і селянам, що «зрадники меншовики і праві соціалісти-революціонери змовилися з кримським урядом на новий злочин: вони допомагають організувати добровольчу армію... У відповідь на цю мобілізацію ви повинні висловити свій голосний протест і жоден з вас не повинен з'явитися на мобілізаційні пункти»²⁵. Про те, які результати давала ця робота, свідчать зведення, що надходили в штаб Денікіна у грудні 1918 р. В одному з них, зокрема, говорилося: «У робітничих колах агітація більшовиків набирає дедалі більших розмірів... Мобілізація проходить надзвичайно мляво. Ті, хто підлягає мобілізації, роблять усе, щоб її уникнути. Наприклад, у місті Сімферополі з 1037 чоловік, які підлягають мобілізації, мобілізовано лише 150 чоловік». В іншому зведенні наголошувалося, що «більшовицька пропаганда... створює такі умови, за яких будь-яка агітаційна робота на користь добровольчої армії стає неможливою»²⁶. У лютому 1919 р. начальник денікінської інформаційної служби в Криму повідомляв у штаб, що робітники мають намір, «як тільки видадуть мобілізованим гвинтівки, повернути їх проти добровольців... Такий погляд на мобілізацію склався під впливом агітації більшовиків...»²⁷.

Активно протестували проти мобілізації й селяни. Так, революційна організація села Петровського Феодосійського повіту випустила в лютому 1919 р. відозвув, в якій закликала селян створювати загони і «знищувати тих, які хочуть вас мобілізувати». Конференція представників 14 селищ, що відбулася 18 лютого в Аджімушкаї, ухвалила «категорично протестувати проти мобілізації солдатів для поповнення рядів білої армії»²⁸.

На лютий 1919 р. білогвардійці змогли мобілізувати в денікінську армію лише трохи більше 400 чол. Але вже в березні 1919 р. в районі Феодосії та Владиславівки мобілізовані підняли повстання і на своєму мітингу поставили вимогу виведення з Криму добровольчої армії²⁹.

Про силу підпільних більшовицьких організацій Криму, їх величезний вплив серед трудящих свідчить також зрив виборів до так званого «крайового сейму», за допомогою яких інтервенти і білогвардійці хотіли обманути народні маси грою в демократію, відвернути їх від боротьби за владу Рад. «Крайовий уряд» навіть розробив і 25 грудня 1918 р. затвердив спеціальне положення про ці вибори³⁰. Невдовзі воно було видане окремою брошурою. Однак населення Криму не підтримало фарсу, що його намагалися організувати вороги революції. Велику роль у цьому відіграла роз'яснювальна робота більшовицьких

²⁴ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. II, стор. 89. Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 50, арк. 3—4.

²⁵ Кримський обласний краєзнавчий музей, № КП-13694, док. 603.

²⁶ «Красный архив», 1928, т. 28, стор. 146, 148.

²⁷ Там же, стор. 175.

²⁸ Освобождение Крыма от англо-французских интервентов, стор. 119—120.

²⁹ Там же, стор. 118. «Правда», 27 березня 1919 р.

³⁰ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 49, арк. 46зв.

організацій. «Бойкотуйте вибори до сейму! — закликала трудящих листівка Сімферопольського підпільного комітету. — Хай живуть єдино правомочні органи — Ради робітничих і селянських депутатів!» Кримський обласний підпільний комітет у спеціальному зверненні до населення Криму, показуючи справжню суть виборної комедії, викривав зрадницьку поведінку меншовиків і есерів, закликав робітників і селян до збройної боротьби за владу Рад: «Меншовики й есери дмуть в одну дудку з капіталістами і поміщиками, закликаючи вас голосувати на виборах до сейму... Трудящим немає про що домовлятися зі своїми пригноблювачами. Їм не потрібна ще одна говорильня, не в сеймі знайдуть вони порятунк. Тільки зі зброєю в руках робітники і селяни повинні виступити на захист своїх зневажених прав»³¹.

Приречені на провал вибори кілька разів відкладалися та так і не відбулися. Між маріонетковим урядом С. Крима, який формально вважав себе незалежним від Денікіна, і білогвардійським командуванням нерідко виникали чвари. Але, коли йшлося про боротьбу з більшовиками, з революцією, вони завжди знаходили спільну мову. Про це свідчить хоча б така телеграма начальника штабу добровольчої армії в Сімферополі від 1 лютого 1919 р.: «Протягом останніх днів у Сімферополі проведені арешти більшовиків, причому одержана згода уряду на проведення арештів добармією без участі місцевих чинів»³² (курсив наш. — В. М.). Іншими словами, «демократичний» уряд юридично схвалив свавілля денікінців. У спеціальному повідомленні, опублікованому білогвардійським штабом, наголошувалося, що «єдність мети командування і уряду полягає у визнанні необхідності нещадної боротьби з більшовизмом»³³.

Виконуючи рішення I обласної партконференції, кримські більшовики розгорнули підготовку до збройного повстання. Це відразу відчували на собі інтервенти та їх прислужники. 7 грудня 1918 р. міністр внутрішніх справ уряду С. Крима відзначав, що останнім часом почастишали «випадки розкидання та поширення іншими шляхами прокламацій і відозв, які звертаються до різних кіл населення і закликають до збройних повстань та повалення законної влади»³⁴.

Оскільки через несприятливу воєнно-політичну обстановку, що склалася наприкінці 1918 — на початку 1919 р. негайно розпочати збройне повстання було неможливо, підпільні більшовицькі організації формували бойові загони, гартували їх в окремих сутичках з ворогом, проводили диверсійну роботу. У зверненні обкому КП(б)У до трудящих півострова говорилося: «З глибокою вірою в успіх і правоту своєї справи організовуйтеся в кожному будинку, на кожній фабриці, у кожній майстерні, на кожному заводі, організовуйте бойові загони... Кожний організований збройний робітник наближає перемогу. Швидше за справу, готуйтеся до останнього рішучого бою. Партія комуністів (більшовиків) завжди з вами»³⁵.

Центром революційної боротьби трудящих Криму був Севастополь. Вже на початку грудня 1918 р. тут діяли три збройні робітничі загони, у кожному з яких налічувалося по 30—40 чол. У білогвардійсько-

³¹ Там же, спр. 50. арк. 15; Борьба за Советскую власть в Крыму, т. II, стор. 62.

³² «Красный архив», 1928, т. 29, стор. 63.

³³ Там же.

³⁴ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 49, арк. 16.

³⁵ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. II, стор. 75—76.

му зведенні за 13 грудня зазначалося, що в місті «щоденно обстрілюються патрулі і приміщення... установ добровольчої армії. Населення продовжує озброюватися, одержуючи зброю через робітничу дружину, настрій... вкрай більшовицький»³⁶. Севастопольська бойова дружина мала 10 пудів динаміту, 800 наганів, 8 кулеметів та іншу зброю³⁷. У грудні 1918 р. підпальники обстріляли французький караул та військовий ешелон, що йшов із Севастополя в Сімферополь, висадили в повітря інший військовий ешелон на шляху із Сімферополя в Євпаторію, а також Інкерманський залізничний міст і баржу із зброєю для добровольчої армії³⁸.

Поряд з диверсійною роботою продовжувалося формування та озброєння загонів севастопольського пролетаріату. Під керівництвом підпального міськкому партії і ревкому на квітень 1919 р. вони були створені в центрі міста, на Південній і Північній стороні, у Татарській слобідці, в Інкермані та Балаклаві. У розпорядженні більшовиків було три склади із зброєю і боєприпасами. На цей час севастопольське підпілля могло виставити для боротьби з ворогом кілька тисяч озброєних робітників, солдатів і матросів³⁹.

Велика робота, пов'язана з підготовкою повстання, проводилася і в інших містах Криму — Сімферополі, Євпаторії, Керчі, а також у селах. Так, в одному з білогвардійських зведень за 21 грудня 1918 р. зазначалося: «Протягом останніх днів навколишні села відвідав цілий ряд більшовицьких агітаторів, які закликали селян до своїх лав для боротьби за Радянську владу». У ворожих документах нерідко йшлося про «більшовизм селян», про підпали поміщицьких маєтків тощо⁴⁰. Селяни постійно поповнювали партизанські загони, які почали створюватися в Криму наприкінці 1918 р. Ядром цих загонів ставали групи більшовиків-підпальників.

На початку 1919 р. найбільшим і найактивнішим був Євпаторійський партизанський загін «Червоні каски». Його формування почалося восени 1918 р. з ініціативи і під керівництвом Євпаторійського підпального комітету. На кінець року в загоні налічувалося близько 250 чол., діяв більшовицький осередок, який підтримував зв'язок з міськкомом партії. На чолі загону стояв робітник-більшовик І. Н. Петриченко. «Червоні каски» базувалися у Мамайських каменоломнях, за 8 км від Євпаторії. Загін розгорнув активні бойові операції проти білогвардійців, і ті вже на початку січня 1919 р. змушені були просити «терміново надіслати іноземний загін або міноносець»⁴¹.

У цей час Євпаторійська партійна організація готувала спільний збройний виступ робітників і партизанів. Він розпочався 15 січня 1919 р. «Місто охоплене повстанням, — повідомляла «Правда». — Мали місце криваві сутички з частинами добармії... У Севастополь надіслана телеграфна вимога про якнайшвидше надіслання військової допомоги»⁴². В Євпаторію прибули значні білогвардійські сили. Їм допомагали міноносці інтервентів — два англійських і один грецький. Білим вдалося відтіснити партизанів у каменоломні, оточити і блокувати їх. Партизани, разом з якими в каменоломнях знаходилися їх дружини і діти, були позбавлені води. До того ж білогвардійці почали застосовувати проти

³⁶ «Красный архив», 1928, т. 28, стор. 147—148.

³⁷ П. И. Надинский. Назв. праця, стор. 136.

³⁸ И. Чирва. Назв. праця, стор. 72—73.

³⁹ Освобождение Крыма от англо-французских интервентов, стор. 43.

⁴⁰ «Красный архив», 1928, № 28, стор. 151, 163, 168; В. Волков. Назв. праця, стор. 58—59.

⁴¹ «Красный архив», 1928, т. 29, стор. 69.

⁴² «Правда», 31 січня 1919 р.

них задушливі гази. Але народні месники не здалися. 21 січня вони вийшли з каменоломень і вступили у нерівний бій з ворогом. 117 партизанів загинули в ньому смертю хоробрих. Тяжко пораненого командира загону І. Н. Петриченка, його дружину і сестру білогвардійці схопили і замучили. По-звірячому розправилися вони і з жінками, стариками та дітьми, які вийшли після бою з каменоломень.

Потопивши в крові повстання в Євпаторії, інтервенти і білогвардійці не покінчили з партизанським рухом у Західному Криму. Загони народних месників діяли також у гірських і лісових районах Криму, на Керченському півострові. Зокрема, в районі Керчі вони почали створюватися в лютому 1919 р. (в рибальському селищі Старий Карантин та в Петровських каменоломнях). У другій половині лютого в Аджімушкайських каменоломнях (3 км від Керчі) з метою обговорення шляхів дальшого розгортання партизанського руху підпільний міський комітет скликав конференцію представників робітників міста, селян приміських сіл та партизанських загонів. У її роботі взяв участь представник обкому партії. На конференції було вирішено організувати партизанський загін в Аджімушкайських каменоломнях. Для керівництва та координації дій місцевих загонів народних месників міський комітет створив військово-революційний штаб на чолі з С. Г. Самійленком. У березні 1919 р. в районі Керчі дислокувалося чотири партизанських загони загальною кількістю понад 650 чол., а згодом чисельність лише Аджімушкайського загону досягла 800 чол.⁴³

У каменоломні пішла більшість членів Керченської більшовицької організації. Вони були організаторами і натхненниками всіх бойових партизанських операцій. Особливо небезпечними для білогвардійців дії народних месників стали у другій половині квітня, коли фронт наблизився до Керченського півострова, а більша частина території Криму була вже радянською. В середині травня білогвардійці повідомляли своє командування, що партизани «вчинили напад на Керч, на телеграф, пошту і телефон»⁴⁴. Проти аджімушкайських партизанів, які перебували в каменоломнях, білогвардійці кинули всі наявні в районі Керчі сили та військово-технічні засоби. Вороги не зупинялися навіть перед злочинними заходами, щоб поставити героїв на коліна. За порадою англійських офіцерів білогвардійці намагалися завалити входи до каменоломень за допомогою вибухів, залити їх водою, наповнити задушливими газами. Зрештою, білогвардійське командування схвалило страхітливую «Інструкцію для заливу вуглекислотою підземних каменоломень у Керчі». На думку її автора — білогвардійського інженера, — при з'єднанні кислоти з вапняком виділиться така кількість вуглекислого газу, яка буде смертельною для мешканців каменоломень. Щоправда, денікінське командування вважало таку операцію занадто морочливою, а тому схилилося до пропозиції англійських інтервентів «стерти з лиця землі село (Аджімушкай. — В. М.) і розруйнувати каменоломні вогнем важкої суднової артилерії». Якщо ж і після цього партизани не будуть ліквідовані, зазначалося у спеціальному висновку про інструкцію, «то це можна буде досить легко виконати шляхом запропонованого інженером Лебединцевим способу заливу вуглекислотою відокремлених і закупорених бомбардуванням глибоких галерей...»⁴⁵. Цей документ яскраво викриває звіряче обличчя окупантів та їх полічників.

⁴³ И. Чирва. Назв. праця, стор. 101.

⁴⁴ ЦДАРА, ф. 39659, оп. 1, спр. 39, арк. 18.

⁴⁵ Там же, спр. 2, арк. 3, 55—56.

Білогвардійці не встигли здійснити свій злочинний намір. Незважаючи на те, що англійські міноносці майже щодня обстрілювали село і каменоломні з важких гармат, мужні месники не здавалися. «В Аджімушкаї противник чинить упертий опір, — зазначалося в одному з білогвардійських донесень, — противник стріляє дуже рідко, але влучно»⁴⁶.

Не обмежуючись пасивною обороною, партизани здійснювали сміливі вилазки проти ворога. В ніч з 4 на 5 червня вони проникли в Керч і при підтримці робітників, моряків, рибалок та приміських селян зав'язали бої на вулицях міста. Денікінський полковник телеграфував своєму начальству, що партизани і повстанці «вчинили ряд нападів на інтендантство, центральний телеграф, управління міліції, відділення контррозвідки, авточастину, розшуковий відділ та інші установи... Відтиснуті після підходу резервів»⁴⁷.

Повстання в Керчі було жорсткою придушене переважаючими силами білогвардійців. Загальна кількість загиблих від їх рук у ці дні досягла 5 тис. чол., переважно мирних жителів. Проте героїчна боротьба народних месників не була даремною. Більше двох місяців вони відтягували на себе кілька тисяч денікінських солдатів і офіцерів, завдаючи їм дошкульних ударів. Подвиг червоних аджімушкайських партизанів, яких очолювали більшовики, став немеркнучим прикладом революційної стійкості, відданості ідеалам комунізму.

Дійовою формою боротьби робітничого класу проти інтервентів та білогвардійців був страйковий рух. З наближенням Червоної Армії до Криму підпільний обком КП(б)У вирішив надати йому відкритого політичного характеру, висунувши вимогу виведення військ інтервентів та білогвардійців. «Далі мовчати не можна! — говорилось у зверненні Кримського обкому КП(б)У до трудящих. — Ворог збирає сили! І першим ударом нашим буде загальний політичний страйк! Товариші робітники, готуйтеся! Страйк повинен бути єдиним і могутнім! Приступаєте негайно до організації страйкових комітетів»⁴⁸.

Серед робітничих страйків, що могутньою хвилею прокотилися по Криму в лютому — березні 1919 р., найбільшим і найвідчутнішим для ворога був загальний політичний страйк у Севастополі. Незадовго до його початку відбулася міська підпільна партійна конференція, в роботі якої взяли участь Я. Ф. Городецький, Б. Занько, Ю. М. Крупчицький, Н. П. Голенбівська, Б. О. Руман-Поляков, Є. Рожнов, брати Котнери, інші активні підпільники, а також представники Кримського обласного та Євпаторійського міського комітетів партії. Делегати заслухали доповідь Я. Ф. Городецького про роботу комітету та інформацію про політичний стан у місті і ухвалили провести загальний політичний страйк у Севастополі, готуватися до збройного повстання. Про це рішення були негайно повідомлені підпільні більшовицькі комітети інших міст Криму. Севастопольські більшовики закликали їх підтримати страйк⁴⁹.

13 березня 1919 р. відбулася конференція 19 профспілок міста. Незважаючи на опір меншовиків та есерів, вона ухвалила більшовицьку резолюцію, в якій оголошувався загальний політичний страйк у Севастополі і містились такі вимоги: 1) виведення добармії; 2) усунення кримського «крайового уряду»; 3) встановлення Радянської влади; 4) звільнення всіх політичних в'язнів⁵⁰. Конференція обрала страйко-

⁴⁶ Там же, спр. 24, арк. 77, 203—204, 208, 233, 240 та ін.

⁴⁷ Там же, спр. 133, арк. 13—14.

⁴⁸ Кримський обласний краєзнавчий музей, № КП-13 694, док. 603.

⁴⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 499, арк. 43в.— 5.

⁵⁰ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. II, стор. 91.

вий комітет із 7 чоловік (5 більшовиків і 2 робітників, які співчували їм) на чолі з Я. Ф. Городецьким.

Вже наступного після конференції дня у місті почався загальний політичний страйк. Інтервенти та білогвардійці намагалися зупинити його посиленням репресій. Але їм не вдалося цього зробити. Згодом член страйкового комітету, активний підпільник І. А. Козлов згадував: «Життя завмерло. Зупинились електростанції, водопровід, міський транспорт. Працювали тільки лікарні та аптеки. Обстановка була настільки грізною, що штаб Кримсько-Азовської добровольчої армії телеграфував Денікіну про необхідність перевести базу білих із Севастополя у Феодосію або Керч. Але робітники Сімферополя, Феодосії і Керчі у відповідь на заклик більшовиків підтримали наш страйк»⁵¹.

Силою зброї та шляхом масових арештів інтервентам і білогвардійцям вдалося придушити робітничі страйки. У Севастополі ворогам революції допомогли це зробити меншовики та есери, які на сьомий день страйку протягли на профспілковій конференції рішення про його припинення. Хоч загальний страйк, у якому взяло участь близько 7 тис. чол., і не переріс у збройне повстання, він мав велике політичне значення. Крім того, цей виступ пролетарів міста змусив ворога перекинути з фронту в Севастополь значні військові сили якраз у той час, коли Червона Армія наближалася до Перекопу.

Той факт, що учасники страйку рішуче вимагали усунення від влади кримського «крайового уряду», свідчив про його непопулярність серед народних мас. Це змушені були визнавати навіть самі білогвардійці. Так, у спеціальній доповіді денікінської інформаційної служби (лютий 1919 р.) зазначалося: «Авторитет уряду в очах населення незначний... Селяни також до уряду ставляться недоброзичливо... Взагалі на основі спостережень над різними колами населення можна безпомилково сказати, що авторитетом уряд не користується і немає жодного більш-менш значного елементу, на який уряд міг би спертися»⁵².

Більшовицькі підпільні організації Криму розкрили перед трудящими ганебне обличчя «крайового уряду», розвінчали його антинародну політику. В результаті він змушений був тікати з «підвладної» території, рятуючись, як відзначали самі міністри, від наступу Червоної Армії, а передусім — від «більшовицьки настроєних мас»⁵³. На своєму засіданні 16 квітня 1919 р. Рада міністрів меланхолійно констатувала: «...Урядова влада, і без того обмежена вже одним Севастополем, перетворилася на щось позбавлене будь-якого реального змісту»⁵⁴. Поступово територія «крайового уряду» звузилася до палуби судна «Надежда», на якому він за «милістю» окупантів утікав з Криму.

Крах інтервенції Антанти у Криму, як і на півдні України, значною мірою зумовлювався політичною роботою підпільних більшовицьких організацій серед окупаційних військ. Кримська партійна організація не мала таких досвідчених іноземних комуністів, як одеська. Там, як відомо, діяла Іноземна колегія у складі французької грецької, польської, румунської, сербської та англійської груп і працювали інтернаціоналісти: французенка Жанна Лябурб, румун Альтер Залік, полька Гелена Гжелякова, серб Стойко Ратков та ін. Проте й кримські більшовики, насамперед ті з них, які володіли французькою мовою, встановлювали зв'язки із солдатами і матросами, залучали їх до революційної роботи. Особливо це стосується діяльності найсильнішої підпіль-

⁵¹ Іван Козлов. Назв. праця, стор. 246.

⁵² «Красный архив», 1928, т. 28, стор. 173—174.

⁵³ Кримський обласний державний архів, ф. Р-1000, оп. 4, спр. 20, арк. 9.

⁵⁴ Там же, арк. 10.

ної організації півострова — Севастопольської, при якій було створено секцію для роботи серед французьких солдатів і матросів. До свого від'їзду на початку 1919 р. в Одесу її очолював полум'яний більшовицький агітатор О. Вапельник*. Він добре знав французьку мову і брав активну участь в організації випуску та розповсюдженні серед військ інтервентів революційної літератури цією мовою. У кафе по вул. Митній, яке спеціально утримувала мати О. Вапельника, підпільники влаштовували зустрічі з французькими солдатами і матросами, проводили з ними бесіди, передавали нелегальні видання для поширення їх у частинах і на кораблях.

Уже у грудні 1918 р. в Севастополі багато французів було «ув'язнено за розпорядженням французького командування за поширення нелегальної літератури і ...підпільну роботу серед своїх». У лютому 1919 р. підпільники міста налагодили тісний зв'язок з екіпажем французького лінкора «Мірабо», а через нього — й з екіпажами інших військових кораблів. І знову за зв'язки з підпільниками французьке командування заарештувало близько 150 солдатів і матросів⁵⁵. Окупантам у їх боротьбі з проникненням революційних ідей у війська намагався допомогти «крайовий уряд» С. Крима. Дуже красномовним щодо цього є свідчення начальника штабу добровольчої армії в Сімферополі, який 9 січня 1919 р., зокрема, зазначав: «Із Севастополя повідомляють про більшовицьку агітацію, що ведеться серед французьких команд... *Уряд для боротьби з цією агітацією випускає французькою та англійською мовами бюлетені*»⁵⁶ (курсив наш. — В. М.). Та ні каральні заходи, що їх вживало командування інтервентів, ні зрадницька діяльність маріонеток не могли зупинити процес революціонізації іноземних солдатів і матросів, який розпочався під впливом більшовицької агітації. Ось один з яскравих прикладів того, якою дійовою була ця агітація. На початку 1919 р. підпільники П. І. Чорномазенко і С. Я. Щербаков установили зв'язок з французькими моряками — перекладачем при штабі командуючого флоту на дредноуті «Жан Барт» Жоржем Лейсом і Пенасо з «Мірабо». Невдовзі в результаті спілкування з більшовиками обидва французи стали переконаними прихильниками Радянської влади. «Комуністична програма і література, — говорили вони, — відкрила нам очі на події в Росії»⁵⁷. Ж. Лейс і Пенасо стали уповноваженими міської підпільної парторганізації у справі зв'язку з французькими матросами, регулярно розповсюджували серед них революційну літературу.

Значна кількість агітаційних видань іноземними мовами доставлялася в Севастополь з Одеси. Як згадував Ю. М. Крупчицький, севастопольські підпільники одержували звідти «багато літератури і навіть інструктаж». Привозили нелегальні видання більшовики Й. М. Овсянников, Чеснулевич⁵⁸ та ін. Про це ж писав у своїх спогадах і І. А. Козлов: «Ми встановили зв'язок з Одесою. Звідти регулярно одержували газету «Коммунист», брошури і листівки французькою, англійською, грецькою та російською мовами і поширювали їх серед військ інтервентів та солдатів денікінської армії. Одержали ми й «Лист до робіт-

* Ще раніше, до інтервенції держав Антанти, О. Вапельник проводив активну агітаційну роботу в Севастопольському підпіллі серед німецьких солдатів і матросів.

⁵⁵ В. А. Антонов-Овсєнко. Записки о гражданской войне, т. 3, стор. 85, 207.

⁵⁶ «Красный архив», 1928, т. 29, стор. 59—60.

⁵⁷ Ю. І. Патлажан. Незабутній вияв пролетарської солідарності, Львів, 1973, стор. 79.

⁵⁸ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 849, оп. 1, спр. 131, арк. 53.

ників Європи і Америки» Володимира Ілліча Леніна, що справив величезне враження на іноземних солдатів»⁵⁹. У лютому 1919 р. про зв'язок між підпільниками двох міст стало відомо ворожій контррозвідці. У білогвардійському зведенні від 20 лютого зазначалося, що революційна література «одержується у Севастополі пароплавом регулярно 2 рази на тиждень з Одеси...»⁶⁰. Однак перешкодити надходженню нелегальних видань у Крим білогвардійцям та інтервентам не вдалося. Це видно з повідомлення буржуазної газети «Южные ведомости» від 11 березня 1919 р., в якому зазначалося, що в Севастополі «у великій кількості розповсюджуються прокламації французькою мовою — звернення до французьких солдатів і матросів. Прокламації привозяться з Одеси»⁶¹.

Севастопольські підпільники налагодили також видання окремих листівок іноземними мовами безпосередньо в місті. Писали їх Я. Ф. Городецький, Н. П. Голенбівська та ін. В одній з цих листівок говорилося: «Товариші французькі солдати і матроси! Деякі з вас були присутні на загальних зборах робітників і могли пересвідчитися, що всі робітники без винятку стоять за організацію Рад у Севастополі. Ви бачите, дорогі товариші, що не «більшовицька банда» насильно бере в свої руки владу, а що вся маса робітників хоче і вимагає цієї єдиної і справедливої форми правління. Російські робітники і селяни пропонують вам не гаючись організувати загальні збори, вибрати на них депутатів і доручити їм вимагати вашого повернення на батьківщину»⁶².

2 березня 1919 р. начальник штабу Севастопольської фортеці змушений був констатувати, що пропаганда як серед населення, так і серед французьких солдатів день у день зростає, якщо раніше вона була тільки словесною, то тепер «прокламації французькою мовою відкрито на вулицях передаються французьким солдатам і матросам»⁶³.

Робота по розкладу військ інтервентів проводилася й давала плідні результати і в інших містах Криму. Так, на англійському міноносці в Ялті було затримано двох робітників, які розповсюджували прокламації англійською мовою, а в Сімферополі під впливом більшовицької агітації призначені для відправки на фронт французькі солдати відмовилися воювати проти Червоної Армії⁶⁴.

Діяльність кримських підпільників, зокрема їх робота серед військ інтервентів, була постійно в полі зору ЦК РКП(б) і Радянського уряду. В квітні 1919 р., наприклад, у телеграмі за підписом наркома закордонних справ Г. В. Чичеріна на ім'я Голови Раднаркому України, де йшлося про події в Севастополі, зазначалося: «Радимо використати Садуля для впливу французьких солдатів і матросів»⁶⁵. Французький інтернаціоналіст Жак Садуль, який у той час жив у визволеній радянськими військами Одесі, не працював у Севастополі, але листівки і брошури, написані ним, широко розповсюджувалися в місті. Крім того, французька комуністична група у Києві направила до Севастополя свого члена Анрі Барбере*, який привіз сюди значну кількість рево-

⁵⁹ Іван Козлов. Назв. праця, стор. 239—240.

⁶⁰ «Красный архив». 1928, т. 28, стор. 172.

⁶¹ «Южные ведомости», 11 березня 1919 р.

⁶² Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 50, арк. 62—62зз.

⁶³ ЦДАРА, ф. 39 659, оп. 1, спр. 50, арк. 78—78 зв.

⁶⁴ И. Чирва. Назв. праця, стор. 81.

⁶⁵ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 49, арк. 299.

* Молодий французький інтернаціоналіст, член французької комуністичної групи РКП(б) у Москві, а згодом у Києві та Одесі Анрі Барбере та його мати Розалія Барбере вступили до лав РКП(б) разом з Жанною Лябурб 8 жовтня 1918 р.

люційної літератури французькою, грецькою і англійською мовами для розповсюдження її «серед матросів і солдатів союзних військ»⁶⁶. Процес революціонізації військ інтервентів набирив дедалі ширшого розмаху.

Хоч антантівське командування все ще намагалося втримати в своїх руках Крим як важливий стратегічний плацдарм, їх намірам не судилося збутись.

Радянські війська, які успішно розвивали наступ у Криму, 12 квітня 1919 р. підійшли до Севастополя. Пропозицію здатися інтервенти відхилили. Однак вони не тільки не врахували силу частин Червоної Армії і більшовицького підпілля міста, але й переоцінили можливості власних військ, серед яких на цей час був уже значний прошарок революціонізованих солдатів і матросів. 19—20 квітня відбулися революційні виступи екіпажів французької ескадри на Чорному морі і, зокрема, на кораблях, що стояли в Севастопольському порту⁶⁷. Натиск Червоної Армії, боротьба севастопольських робітників, революційні виступи серед окупаційних військ змусили командування інтервентів припинити боротьбу за Севастополь. 29 квітня в місто вступила Червона Армія.

На кінець квітня 1919 р. майже весь Крим було визволено від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Білогвардійцям вдалося закріпитися лише на Керченському півострові.

Виступ на французькому флоті В. І. Ленін розглядав як результат агітації більшовицького підпілля, пов'язував його з ім'ям видатної діячки Іноземної колегії Ж. Лябурб. Матроси, говорив В. І. Ленін, підняли повстання, «...не бажаючи бути катами російських робітників і селян»⁶⁸. У плані доповіді ВЦВК і Раднаркому на VII Всеросійському з'їзді Рад він записав: «Французькі матроси (Labourbe)»⁶⁹.

У зв'язку з успішним наступом частин Червоної Армії перед партійними організаціями Криму постали нові важливі завдання. Тому ще 28 березня 1919 р. бюро Кримського обкому КП(б)У, що перебувало в Мелітополі, виходячи з необхідності «розширення та координування партійної роботи у визволених місцевостях Кримської області», ухвалило негайно розпочати відновлення і створення комуністичних осередків на місцях, встановлення зв'язків між ними, проведення обліку і розподілу партійних і радянських працівників, створення друкованого органу бюро обкому⁷⁰.

Так зазнала краху спроба імперіалістів Антанти розгромити Країну Рад за допомогою власних збройних сил. «Залишення Одеси і Криму, — зазначав В. І. Ленін 1 травня 1919 р., — показує, що англо-французькі солдати не хочуть боротися проти Радянської Росії, і в цьому — запорука нашої перемоги»⁷¹.

Головною причиною поразки інтервентів Антанти на півдні України і в Криму, як і на інших фронтах, була героїчна боротьба Червоної Армії, самовіддана праця в радянському тилу робітників і селян, натхненних і керованих В. І. Леніним, Комуністичною партією.

Значний вклад у перемогу над ворогом внесло кримське більшовицьке підпілля. Підпільники викрили і розвінчали зрадницьку роль меншовиків та представників інших дрібнобуржуазних партій і своєю героїчною боротьбою довели, що лише партія більшовиків виражає вс-

⁶⁶ ЦПА ІМЛІ при ЦК КПРС, ф. 549, оп. 1, спр. 3, арк. 33—34.

⁶⁷ Докладно про це див.: Жан Ле Рамей, Пьер Воттеро. Назв. праця.

⁶⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 4.

⁶⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 438.

⁷⁰ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. II, стор. 100.

⁷¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 313—314.

лю та інтереси народних мас. Величезна заслуга більшовицького підпілля в організації партизанського повстанського руху та політичному розкладі окупаційних військ, що значною мірою наблизило перемогу Червоної Армії над інтервентами та білогвардійцями.

Постійна увага Центрального Комітету РКП(б) і особисто В. І. Леніна до питань партійного будівництва в умовах підпілля стала запорукою успішного керівництва більшовицьких організацій Криму боротьбою робітників і селян проти інтервентів і білогвардійців, за встановлення Радянської влади. Подвиг більшовицького підпілля у період антантівської окупації півдня України і Криму — яскрава сторінка героїчної історії Комуністичної партії.

«УКРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ» В ІДЕОЛОГІЧНИХ ДИВЕРСІЯХ ІМПЕРІАЛІЗМУ (1946—1975 рр.)

М. М. ВАРВАРЦЕВ (Київ)

В ідеологічних диверсіях проти нашої країни імперіалістичні кола Заходу широко використовують так звану «радянологію», намагаючись «узаконити» її підступні методи в умовах розрядки міжнародної напруженості. Даючи рішучу відсіч підступам апологетів антикомунізму, радянські філософи, економісти, історики, представники інших галузей знань створили цілий ряд критико-аналітичних праць¹. Оскільки «радянологія» як сукупність ідеологічних концепцій і одна з форм організації буржуазного суспільствознавства не є чимось незмінним, її метаморфози прямо або опосередковано відбивають коливання та зигзаги в стратегії й тактиці імперіалізму, радянські вчені продовжують досліджувати ці питання.

Врахування нових явищ в ідеологічній надбудові антагоністичного суспільства має важливе значення для аргументованого викриття суті буржуазних теорій і концепцій, а також форм і методів пропаганди ідеології історично приреченого експлуататорського класу.

В цьому плані звертає на себе увагу та галузь «радянології», яка фальсифікує різні аспекти розвитку окремих республік СРСР. Як відомо, подібне відгалуження повоєнного буржуазного суспільствознавства не є принципово новим. Протягом усього існування «радянології» (самий термін «радянологія» набрав прав громадянства у буржуазній

¹ И. И. Грошев, О. И. Чеченкина. Критика буржуазной фальсификации национальной политики КПСС, М., 1974; И. С. Зенушкина. Советская национальная политика и буржуазные историки, М., 1971; Ю. И. Игрицкий. Мифы буржуазной историографии и реальность истории, М., 1974; Б. И. Марушкин. История и политика. Американская буржуазная историография советского общества, М., 1969; Його ж. Советология: расчеты и просчеты, М., 1976; В. Л. Микитась. Всупереч правді. Критика буржуазно-націоналістичних фальсифікацій української дожовтневої і радянської літератури, К., 1976; Е. Д. Модржинская. Ленинизм и современная идеологическая борьба, М., 1972; Л. О. Нагорна. Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС, К., 1974; Р. Г. Симоненко. Чорне перо фальсифікаторів, К., 1968; Л. Н. Сперанская. Буржуазные фальсификации сущности современного экономического развития СССР, М., 1974; М. М. Тарасюк. Проти націоналістичних фальсифікацій розвитку української мови, К., 1973; В. П. Філатов. Критика фальсификаций истории КПСС, М., 1970; Г. В. Шаратов. Критика антикоммунизма по аграрному вопросу, М., 1966; И. Т. Якушевский. Ленинизм и «советология», Л., 1970; та ін.

науці лише після другої світової війни) її центри, поряд з «глобальним вивченням» Радянського Союзу, видають «дослідження» з історії та сучасного розвитку окремих народів і регіонів нашої країни.

Відзначаючи залежність, як правило безпосередню, «радянології» в цілому від політичних цілей та завдань імперіалізму, необхідно підкреслити, що ця політизація буржуазного суспільствознавства постійно виявляється саме в його «регіональних дослідженнях». Існує кілька причин, які зумовлюють таке становище. Насамперед, це намагання ідеологів імперіалізму перешкодити нестримному поширенню в світі ідей марксизму-ленізму. Разом з тим слід мати на увазі, що при розгляді історичного шляху того або іншого народу буржуазні «специ» використовують методологію явно націоналістичного гатунку з її ідеалістичною концепцією споконвічної боротьби між народами. Подібний підхід до проблеми служить вихідною позицією для багатьох буржуазних авторів, які заперечують можливості добросусідства та мирного співіснування країн з різним соціальним ладом. А це, в свою чергу, веде до проповіді підозрілості й ворожнечі щодо інших народів і, кінець кінцем, до апології мілітаризму та агресії.

Несабияку роль у реакційній політизації «регіонального» напрямку «радянологічних досліджень» на Заході відіграє той факт, що їх проводять досить часто представники контрреволюційної буржуазно-націоналістичної еміграції, члени різномасштабних антирадянських організацій. Так, групи чорносотенної «організації українських націоналістів», які конкурують між собою на ґрунті захисту капіталізму, водночас спільно виступають активними прихильниками «українології» в США, Канаді, ФРН та деяких інших буржуазних країнах, маючи в її центрах «своїх людей».

Така тенденція в буржуазній «українології» виникла не стихійно, а під покровительством певних імперіалістичних кіл. Сама поява цього підрозділу «радянології» у повоєнний період була викликана інтервенціоністськими планами світової реакції, спрямованими на проведення акцій «холодної війни» проти соціалістичних держав, усіх миролюбних сил.

У зв'язку з попитом на подібного роду «специв» західні імперіалістичні служби в перші ж післявоєнні роки здійснили операцію по збиранню «українологів» та інших «народознавців», що ховалися під виглядом біженців у західнонімецьких таборах для «переміщених осіб». Тут з відома і при сприянні західних окупаційних властей було відроджено старі і засновано нові «наукові» націоналістичні організації, зокрема «український вільний університет» (УВУ), «українську вільну академію наук» (УВАН), «наукове товариство ім. Шевченка» (НТШ) тощо². Навіть учасники зазначених організацій змушені були визнати, що існування такої кількості «українознавчих» осередків «було не так вислідом реальних потреб, як хвильової кон'юнктури»³. Цією кон'юктурою стала для них «холодна війна».

Найактивнішими членами подібних організацій стали недавні «сходознавці» з берлінського «українського наукового інституту» (УНІ) та інших установ фашистської Німеччини, які свого часу займалися ідеологічним забезпеченням гітлерівської агресії проти СРСР. Так, УНІ, що утримувався на субсидії міністерства закордонних справ, виконував завдання відповідно до планів вермахту, а його директор

² Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму, К., 1974, стор. 120, 167.

³ Сьогоднішнє й минуле, Мюнхен, 1948, стор. 8.

«доктор» І. Мірчук, який після війни перейшов на службу до нових, американських хазяїв, був співробітником розвідувальної служби фашистської армії — абверу⁴.

Характерно, що невдовзі після війни значна частина націоналістичних «українологів» і деякі їхні організації (наприклад, УВАН) були передислоковані за океан з метою посилення там антирадянських ідеологічних підступів як через пропагандистські рупори, так і університетське суспільствознавство. Відтоді, як справедливо зазначається в дослідницькій літературі, головним центром «українології» стали Сполучені Штати Америки⁵.

Навіть автори академічних буржуазних видань підкреслювали, що діяльність американізованих «народознавців» була повністю підпорядкована завданням реакційної воячини. Так, співробітники Російського дослідницького центру при Гарвардському університеті за контрактами з різними спецслужбами США займалися збиранням «інформації» про СРСР у «переміщених осіб», серед яких були колишні пособники нацистів. У офіційному звіті центру, зокрема, вказується, що 20 його співробітників перебували протягом року в Мюнхені, де опитували «переміщених осіб» «для одержання детальних відомостей про різні сторони життя в СРСР». Гарвардці провели і записали близько 400 спеціальних інтерв'ю, зібрали понад 1200 анкет з відповідями колабораціоністів. На підставі цих та інших матеріалів було підготовлено 50 основних звітів для спеціальних служб, у тому числі для військово-повітряної розвідки⁶, яка складала перелік об'єктів для «бомбардувальної енциклопедії» американської стратегічної авіації⁷. Як пізніше відзначав проф. Г. Кіссінджер, стратегічні військово-повітряні сили, тобто атомні бомбардувальники, завчасно готувалися «для певної мети в Радянському Союзі»⁸.

Що ж до тодішніх «українологічних» публікацій, то вони також були виконані на замовлення імперіалістичної воячини. Зокрема, їх автори готували відповідну літературу про Україну англійською мовою. Перший такий «довідник» вийшов у світ 1949 р.⁹ Для його видання «злучений» українсько-американський допомоговий комітет», що став інструментом діяльності розвідувальних відомств, виділив 8300 західнонімецьких марок¹⁰. Показово, що в основу цієї книги було покладено матеріал, який ще раніше готували співробітники гітлерівського «українського наукового інституту» для потреб окупантів.

Одночасно із заокеанськими імперіалістами «українологію» заохочували й західнонімецькі реваншисти. Насамперед, вони відновили діяльність «німецько-українського товариства», що існувало в третьому рейху, а після війни послужило прикриттям для західнонімецької розвідувальної служби, яку очолив колишній нацистський генерал-лейтенант Р. Гелен¹¹. Особи, які виступали з доповідями на засіданнях цього товариства, мусирували давню пангерманську ідею загарбання України і перетворення її на придаток до «всликої німецької імперії».

⁴ Zur Ukraine-Politik des Deutschen Imperialismus, Jena, 1969, стор. 146.

⁵ Р. Г. Симоненко. Чорне перо фальсифікаторів, стор. 10—16.

⁶ Russian Research Center, Harvard University. Ten Year Report and Current Projects, 1948—1958, Cambridge (Mass.), 1958, стор. 7.

⁷ Д. Уайз, Т. Росс. Незвидимое правительство, М., 1965, стор. 203.

⁸ H. Kissinger. Nuclear Weapon and Foreign Policy, New York, 1957, стор. 156.

⁹ Ukraine and Its People, Munich, 1949.

¹⁰ Книга про ЗУАДК, Філадельфія, 1971, стор. 136.

¹¹ Ю. Мадер. Годі таємниці! К., 1970, стор. 82.

Це робилося шляхом посиленої пропаганди концепцій «європеїзації Сходу». Так, 27 червня 1949 р. «доктор» Г. Людемманн закликав до «усвідомлення» того, що «Україна є форпостом Європи» і виконує «європейську функцію». Що розуміли під цими гучними фразами «українологи», видно з протоколу засідання згаданого товариства від 23 вересня 1954 р., де говорилося, зокрема: «Європа має складати єдину воєнну територію»¹².

У такий спосіб реваншисти та їх націоналістична агентура «доводили» необхідність поневолення імперіалістичними державами українського та інших народів соціалістичних країн. Не випадково «почесним головою» товариства став відомий ідеолог пруссацтва та апологет імперіалістичної експансії на Схід Пауль Рорбах, який ще 1915 р. висунув сентенцію: «Хто володіє Києвом, той може підкорити Росію»¹³. 30 вересня 1952 р. мюнхенські «українологи», в тому числі члени УВАН, влаштували церемонію, під час якої «дякували» Рорбахові за те, що він «готував ґрунт для новітніх зв'язків» між ними¹⁴.

Імперіалістична концепція «європеїзації» України, тобто поглинення її капіталістичним Заходом, пропагувалася також іншими «дослідницькими» організаціями, створеними за зразком «змішаних товариств». Наприклад, трактат, де фальсифікувалася історія України заради «європейських» концепцій імперіалізму, видав член «італо-українського товариства», платний агент італійської таємної служби В. Федорончук¹⁵.

«Теоретичному обґрунтуванню» мілітаристських претензій служили й праці мюнхенського інституту Східної Європи, в яких на догоду політикам-«європеїстам» препарувалася історія українського народу. В цій літературі до невпізнання спотворювався характер економічних, політичних і культурних зв'язків України в минулому, робилися спроби приписати українським містам роль «моста», через який, мовляв, поширювався на Сході «західний образ мислення»¹⁶. При цьому навмисно замовчувалися тісне співробітництво і благодотворні взаємовпливи двох братніх народів — українського і російського. Втім додержання об'єктивності наукового дослідження не входило у завдання інституту, який, за свідченням офіційного органу уряду ФРН «Дас парламент», був створений для продовження «традицій» «сходознавчих» закладів, які діяли в Бреслау і Кенігсбергу за часів гітлерівської Німеччини¹⁷. Недивно, що першим його директором став Ганс Кох, колишній офіцер абверу, «експерт з українського питання» в рейху. У повоєнний період свою посаду керівника інституту він сполучав з активною участю в зборищах екстремістських емігрантських організацій і центрів антирадянської пропаганди.

Характерно, що й в університетах за океаном історія України «вивчалася» в мілітаристському дусі. Це підтверджує план, складений директором Російського інституту при Колумбійському університеті Ф. Мозлі. Поділений на три частини, він хронологічно охоплював періоди 1917—1920, 1920—1939, 1939—1945 рр. При цьому на початку 50-х років, тобто у розпал «холодної війни», було виконано першу і

¹² Deutsch-Ukrainische Gessellschaft, München, 1968, стор. 33, 34.

¹³ І. М. Кулінич. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму, К., 1963, стор. 50.

¹⁴ Deutsch-Ukrainische Gessellschaft, стор. 35—40.

¹⁵ W. Fedoronzuk. Il problema Ucraino attraverso la storia, Roma, 1955, стор. 43.

¹⁶ Georg von Rauch. Russland: staatliche Einheit und nationale Vielfalt, München, 1953, стор. 28.

¹⁷ В. И. Салов. Современная западногерманская буржуазная историография, М., 1968, стор. 59.

третю частини плану, зв'язані з періодами воєнних дій на українських землях, внаслідок чого вийшли у світ книги «Українська революція, 1917—1920» Дж. Решетаря і «Український націоналізм, 1939—1945» Дж. Армстронга¹⁸. У ході написання цих «досліджень», як вказують автори, їх постійним керівником і порадиником був згадуваний Ф. Мозлі¹⁹. Історія України в подібних виданнях, власне, відсутня, оскільки завдання, що стояло перед їх авторами, зводилося, насамперед, до з'ясування можливостей організації на ґрунті націоналізму банд для збройної боротьби «вільного Заходу» проти соціалістичного ладу. «Головна мета цієї праці,— писав Дж. Армстронг,— з'ясувати, чи має український націоналізм потенцію збудження таких емоцій, і визначити обставини, за яких така потенція ...може стати реальністю»²⁰. У зв'язку з цим автор виявляв особливий інтерес до «екстремістських дій» оунівців, вишукував форми «гальванізації» діяльності націоналістів за часів окупації тощо. Те ж саме завдання намагався виконати Дж. Решетар, який присвятив останній розділ своєї книги з'ясуванню ролі реакційних емігрантів у громадянській війні на Україні і виявленню їх можливостей взагалі²¹.

«Актуальність» подібних розробок пояснювалася намірами імперіалістичної реакції використати націоналістичних ландскнехтів у боротьбі проти Радянської країни, про що, зокрема, свідчила горезвісна «поправка Керстена» до закону США «про взаємне гарантування безпеки» 1951 р.

Показово, що міжвоєнний період, відзначений у плані Ф. Мозлі, в той час не «вивчався» в університетських стінах, що проливає додаткове світло на справжні наміри тодішніх правлячих кіл імперіалістичних країн на міжнародній арені. План Ф. Мозлі відповідав завданням, що їх ставили перед патентованими «дослідниками» мілітаристські кола в справі розпалювання воєнного психозу й «обґрунтування» агресивних замірів імперіалізму. Вже на початку 50-х років з'явилися фальсифікаторські писання про Україну професора славістики Колумбійського університету К. Меннінга²². Тоді ж, у 1953—1954 рр., на замовлення управління психологічних засобів війни військово-повітряних сил США група «радянологів» здійснила «вивчення» партизанського руху на окупованій гітлерівцями радянській території, зокрема на Україні. Результати «аналізу» потрапили в сейфи імперіалістичних розвідувальних служб і лише деякі з цих матеріалів були видані 1964 р. окремою монографією під редакцією Дж. Армстронга і з передмовою Ф. Мозлі²³.

Таким чином, ідейною основою формування повоєнної буржуазної «українології» став мілітаризм, а її фінансовим донором — монополістичний капітал, зв'язаний з воєнними замовленнями. На її потреби неодноразово асигнували значні кошти фонди Форда, Рокфеллера, Карнегі та інші, щоб не допустити поширення правди про історію українського та інших народів, які обрали шлях будівництва соціалізму. Так, одна з одіозних постатей американської «українології», автор наклепницьких книжок і численних статей про Україну К. Меннінг

¹⁸ J. Reshetar. The Ukrainian Revolution, 1917—1920, Princeton, 1952; J. Armstrong. Ukrainian Nationalism, 1939—1945, New York, 1955.

¹⁹ J. Reshetar. Назв. праця, стор. IX; J. Armstrong. Назв. праця, стор. IX.

²⁰ J. Armstrong. Назв. праця, стор. 277.

²¹ J. Reshetar. Назв. праця, стор. 323—330.

²² C. Manning. Twentieth Century Ukraine, New York, 1951; його ж. Ukraine Under the Soviets, New York, 1953.

²³ Soviet Partisans in World War II. Ed. by J. Armstrong, Madison, 1964.

відверто писав: «Будь-яке об'єктивне дослідження світу, де панує комунізм, не можливе, якщо додатковою метою є сприяння взаєморозумінню»^{23а}.

Все це позначалося на характері «українологічних розвідок» і в наступні роки, коли імперіалістичні плани розв'язання третьої світової війни і нового «хрестового походу» проти Радянського Союзу зазнали краху. Залишаючись інструментом мілітаристських сил, «українологія» виконує у 60-ті роки й нову функцію — стає складовою частиною імперіалістичної пропаганди, спрямованої проти національно-визвольного руху народів Азії, Африки, Латинської Америки. Цій меті підпорядковуються як спеціальні публікації, розповсюджені центрами антикомунізму в країнах «третього світу», так і «українознавчі» друковані рупори на зразок нью-йоркського ультраправого журналу «Юкрейніс куортерлі».

Характерною рисою «українології» стала участь її діячів у реалізації «малих воєн», «контрінсургенцій» та інших аналогічних воєнно-політичних доктрин імперіалістичної реакції. Це особливо яскраво виявилось під час авантюри американської воячини проти героїчного в'єтнамського народу, зокрема так званої «в'єтнамізації» агресії, що передбачала вжиття спеціальних військово-поліцейських заходів проти народного руху. Однією з основних цілей «в'єтнамізації» була ставка на ізоляцію збройних сил Південного В'єтнаму від народу. У зв'язку з цим радник уряду США з питань «в'єтнамізації» Р. Томпсон критикував «традиційні» засоби боротьби і висловлювався за використання «нових»²⁴. Відповідно до такої настанови «українологи» розгорнули кампанію по рекламуванню націоналістичних банд, створених у період другої світової війни абвером і гестапо для проведення терористичних актів проти населення в місцях дислокації партизанських загонів на Україні та здійснення інших підливних дій. Оунівський «досвід» пропонувався пентагонівським генералам, наприклад, у виданій англійською мовою книзі «Бойові дії УПА на Україні». Її автор — колишній есесівець з дивізії «Галичина» — Ю. Тис-Крохмалюк висловлював «скромну надію» на те, щоб його «праця стала вступом і стимулом для вивчення» кривавої практики буржуазних націоналістів²⁵. Разом з тим «українологи», поряд з іншими найманцями Пентагону, брали участь у роботі «семініарів», присвячених розробці «нових» методів боротьби проти в'єтнамських патріотів²⁶.

Кон'юнктура агресивної війни знайшла відображення й в тематичному спрямуванні дисертацій. Одну з них, де вихвалявся куркульсько-націоналістичний бандитизм на Україні в 20-х роках, прийняв до захисту на здобуття ступеня «доктора філософії» Джорджтаунський університет у Вашингтоні²⁷. Про «науковий» рівень дисертації можна судити вже з того, що її автор, за браком архівних джерел, вдався до повторення наклепницьких тверджень контрреволюційних банкрутів у еміграції.

Все це — наочне свідчення ганебної ролі титулованих і нетитулованих прислужників імперіалістичної реакції в апології терору проти народних мас. Та спроби використати проти в'єтнамських патріотів підливні методи зазнали провалу.

^{23а} С. Manning. A History of Slavic Studies in the United States, Milwaukee, 1957, стор. 46.

²⁴ Доктрина Никсона, М., 1972, стор. 159.

²⁵ G. Tys-Krokhmaluk. UPA Warfare in Ukraine, New York, 1972, стор. 400.

²⁶ «Українські вісті» (Нью-Йорк), 4 березня 1971 р.

²⁷ G. Kulchysky. The Ukrainian Insurgent Movement 1919 to 1926, Washington, 1970.

Дальші зрушення у співвідношенні класових сил на світовій арені на користь миру і соціалізму та поворот до розрядки міжнародної напруженості, що сталися на початку 70-х років, завдали удару по стратегії воєнних авантур. Утвердження нових тенденцій у міжнародних відносинах помітно вплинуло на перебудову діяльності буржуазних ідеологів. В тому числі й в системі «радянології». Частина її adeptів, порвавши із збанкрутілими догмами «холодної війни», перейшла на позиції підтримки принципів мирного співіснування країн з різним соціальним ладом. Однак для багатьох «спеців» від науки перебудова звелася до вироблення іншої тактики.

Перебуваючи на утриманні воєнно-промислових монополій — головного противника розрядки, «радянологія» продовжує спрямовувати свої зусилля на розробку «аргументів», покликаних довести «шкідливість» нормалізації відносин між країнами з протилежними соціально-економічними системами. У цьому їй всіляко допомагають «українологи». В їх середовищі продовжують лунати відверті заклики до збройного втручання у внутрішні справи інших народів. Так, один з членів редколегії згадуваного журналу «Юкрейнієн куортерлі» професор А. Бускарен у листі до газети «Нью-Йорк таймс» наполягав на політиці «бомб і гармат», щоб «зупинити» комунізм і насамперед поширення в світі його ідеології²⁸.

Недивно, що своє вороже ставлення до розрядки праві кола нерідко намагаються обґрунтувати посиланнями на писання подібних «фахівців». Наприклад, патрон реакційної емігрантщини в США конгресмен Д. Додд у 1972 р. «застерігав» Білий дім від розвитку торгово-економічних відносин з соціалістичними країнами. При цьому він цитував висловлювання ватажка українських буржуазно-націоналістичних організацій в США, запеклого трубадура «холодної війни» професора Джорджтаунського університету Л. Добрянського з його книги «США і радянський міф». Але те, що американський конгресмен видавав за неспростовну наукову істину, є ні чим іншим, як маніакальною фантазією автора названої книжки, зміст якої викликав протести серед фахівців своєю відвертою тенденційністю. Так, у впливовому буржуазному американському журналі «Лайбрері джорнел» канадський історик Р. Джонстон змушений був констатувати, що «кожне твердження (автора книжки.— М. В.) можна заперечити». Але, підкреслив він, «тон автора настільки нестримний, а стиль настільки туманний, що можливість дискусії виключається... Ця книга не має ніякої літературної та інтелектуальної цінності»²⁹.

«Дослідники» типу Добрянського намагаються використати будь-який привід, щоб очорнити факти добросусідства і ділового співробітництва між СРСР і США. Зокрема, у брошурі недавно померлого професора М. Чубатого «Українська історична наука», виданій 1971 р. у Філадельфії, обливається брудом діяльність Ф. Рузвельта за те, що в роки його президентства Сполучені Штати встановили дипломатичні відносини з Радянським Союзом. «Перестороги» проти «неоружельтівщини» друкують у своїх часописах й інші «регіоналісти» від «радянології», ностальгічно зітхаючи за минулими часами «холодної війни».

Поряд з неприхованою апологією ворожих мирові і безпеці народів сил у «регіональній радянології» визначилася й інша лінія. Чимало заокеанських та західноєвропейських «спеців» роблять спроби перейти

²⁸ "New York Times", 27 червня 1972 р.

²⁹ "Library Journal", 1 квітня 1971 р., стор. 1274.

до більш витончених форм маскування сутності реакційної ідеології. Саме пошуками нових засобів і прийомів зумовлена гарячкова діяльність різних «українологічних» семінарів і конференцій. Лише у Мюнхені і Нью-Йорку за останні два роки проведено кілька десятків таких семінарів ідеологічних диверсантів, у яких брали участь, зокрема, співробітники одіозного рупору ЦРУ — радіостанції «Свобода».

Одночасно відбувається організаційна метушня навколо читання «українологічних» курсів у вищих навчальних закладах США і Канади, де лекторами виступають викладачі націоналістичної орієнтації. За визнанням університетських кіл, «українологічні» курси не користуються популярністю серед студентів, незважаючи на посилену рекламу. Наприклад, у США окремі курси відвідують буквально лічені особи. Їх непопулярність пояснюється насамперед тим, що студент, який спеціалізуватиметься в даній галузі гуманітарних наук, зможе знайти застосування здобутим знанням в основному в спеціальних службах. За свідченням газети «Вашінгтон пост», наприклад, сучасні слов'янські мови входять до числа тих предметів, якими особливо цікавиться ЦРУ. Щороку навесні воно направляє своїх вербувальників майже в сто університетів США у пошуках «спеціалістів», потрібних для виконання таємних операцій проти соціалістичних країн³⁰.

У цьому відношенні характерним є відкриття в 1974 р. при Гарвардському університеті «українського наукового інституту», ініціаторами створення якого були апологети антикомунізму. Лише на заснування цього закладу було витрачено сотні тисяч доларів³¹. І це в той час, коли в країні не вистачає коштів на розвиток освіти. Причини щедрого фінансування криються у напрямі діяльності нового інституту. Своїм основним завданням його керівництво проголосило так звану «чисту науку», яка, проте, є складовою частиною «радянології» і має служити базою для «застосованої науки». До останньої дирекція інституту відносить «дослідження», що здійснюються на замовлення мілітаристських служб, серед яких одними з головних є Пентагон і ЦРУ.

Вже перші заходи співробітників і керівництва інституту показують, що він створений як центр ідеологічних диверсій проти Радянської України саме тепер, коли виникли сприятливі умови для значного розширення міжнародного наукового і культурного обміну. Перша «наукова» конференція, проведена тут під назвою «Україна в системі СРСР: економічні підсумки», показала, що в її наслідках зацікавлені, насамперед, служби, основна функція яких полягає у втручанні у внутрішні справи інших країн. Саме вони надіслали своїх представників на це зібрання.

Ворожий характер мають і публікації, які виходять у світ останнім часом. У них пропагуються старі антирадянські міфи, але в більш завуальованій формі. Так, у виданій під редакцією «українологів» — викладачів університетів США В. Бандери і З. Мельника — монографії «Радянська економіка в регіональній перспективі» робиться чергова спроба підняти на щит наклепницьку тезу про «економічну експлуатацію» радянських республік³². Для цього в книзі свідомо фальсифікується сутність демократичного централізму, економічних зв'язків у системі єдиного народногосподарського комплексу Союзу РСР.

³⁰ І. Іванченко. Ідеологічна диверсія — знаряддя антикомунізму, К., 1976, стор. 114.

³¹ Ukrainian Studies at Harvard, Cambridge (Mass.), 1974.

³² The Soviet Economy in Regional Perspective. Ed. by V. N. Bandera and Z. L. Melnyk, New York, 1973.

Буржуазні автори силкуються «довести» «корисність» реакційної ідеї про економічну автаркію, яка спрямована проти самої основи суспільного прогресу — розширення та поглиблення економічного співробітництва між народами.

Показово, що подібні теоретизування постійно інспіруються розвідувальними органами імперіалістичних держав. Дійшло до того, що їх представники відкрито виступають авторами «наукових» праць. Так, один з розділів згаданої монографії написав «експерт» з ЦРУ Ф. Уайтхауз³³. Не випадково книга видана нью-йоркською фірмою Ф. Прегера, відомою своїми зв'язками з ЦРУ. За вказівкою останнього вона систематично друкує книжки, розраховані на використання в політико-ідеологічних підступах проти соціалістичних країн³⁴.

Про те, що у сучасних умовах «українології» з допомогою імперіалістичних служб дедалі ширше відкриваються двері в офіційне університетське суспільствознавство, наочно свідчила конференція під зовні нейтральною назвою «Проблеми сучасної України», влаштована в жовтні 1974 р. у м. Гамільтоні (Канада) одним з антикомуністичних центрів при Макмастерському університеті. У виступах заокеанських професорів містилися пропозиції і рецепти щодо «оновлення» пропаганди націоналістичної ідеології шляхом інтенсифікації «українознавчих досліджень»³⁵.

Характерно, що з розгорнутим планом використання матеріалів «з історії України» для антирадянських фальсифікацій виступив на конференції згадуваний Дж. Решетар, який стояв біля джерел мілітаризації заокеанської «українології».

Це зайвий раз показує, що «українологія» перебуває в прокрустовому ложі однієї з найреакційніших течій американської буржуазної історіографії — презентизму («осучаснення» минулого). Останній набув особливого поширення у період «холодної війни» і вже на початку 60-х років дістав різко негативну оцінку навіть у середовищі буржуазних суспільствознавців як напрям, що руйнує історичну науку й перетворює її в знаряддя маніпуляторів від політики³⁶.

Отже, апологетичні писання буржуазних «регіоналістів» на адресу націоналізму — це не що інше, як ідеологічна диверсія кіл, ворожих справі миру і міжнародної безпеки. Націоналізмові з притаманною йому ворожнечю і ненавистю до інших народів, в які б шати його не одягали прислужники реакції, немає місця в умовах мирного співіснування країн з різним соціальним ладом.

Історичний досвід показує, що тільки на шляхах інтернаціонального єднання вільних від капіталістичної експлуатації народів можливий їх справжній розквіт — економічний, політичний, культурний. Одним з яскравих підтверджень цього є чудові досягнення українського народу, який «переживає нині всебічний розквіт, справді золоту пору своєї історії, пізнав велику творчу силу ленінської національної політики Комуністичної партії, її пролетарського інтернаціоналізму... Як найцінніший свій скарб оберігає і зміцнює український народ дружбу з усіма народами Радянського Союзу, завдяки якій стали можливими всі наші історичні звершення»³⁷.

³³ Там же, стор. 351.

³⁴ «За рубежом», 1975, № 12, стор. 15.

³⁵ Ukraine in Seventies, Onkville (Ontario), 1975.

³⁶ И. П. Деметьев. Основные направления и школы в американской историографии послевоенного времени. — «Вопросы истории», 1976, № 11, стор. 70.

³⁷ В. В. Щербигицький. Міжнародне значення досвіду національних відносин в СРСР, К., 1974, стор. 10, 11.

Життя переконливо спростовує вигадки зарубіжних фальсифікаторів, які відповідають планам світової реакції, насамперед тих її сил, що виступають проти нормалізації міжнародних відносин, за нагнітання воєнної істерії та продовження гонки озброєнь. Повоєнна еволюція буржуазних «регіональних радянологічних досліджень» служить переконливою ілюстрацією до лєнінської оцінки природи імперіалізму. «...Якщо проти нас не можуть піти зараз із зброєю в руках,— говорив Володимир Ілліч,— то йдуть із зброєю брехні і наклепу...»³⁸. Центри антикомунізму вдаються до найбільш витончених методів ідеологічної диверсії, ретельно камуфлюючи свої цілі.

Таким чином, сучасна західна «українологія» виступає спадкоємницею реакційних концепцій буржуазного суспільствознавства минулого, зокрема нацистського «схознавства». Її «дослідження» підпорядковані цілям і завданням імперіалістичної реакції, насамперед мілітаристських кіл. Суб'єктивізм, що є методологією «українологів», служить базою для виправдання ними антикомуністичної політики експлуататорських класів, чия діяльність суперечить об'єктивним тенденціям історичного розвитку. Тож «українологічні» писання підмінюють реальну картину суспільного процесу злобною фальсифікацією і є антинауковими за своєю суттю. Ось чому нинішні аденти «українології» перебувають в рядах тих, хто намагається повернути людство до часів збанкрутілої «холодної війни».

У Звітній доповіді ЦК XXV з'їзду партії Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв відзначив, що «противники розрядки і роззброєння мають ще чималі ресурси. Вони діють активно, в різних формах і з різних напрямів»³⁹. Запеклими ворогами миру і безпеки народів виступають найагресивніші сили імперіалізму, військово-промислові кола, реакційні політики, які загрузли в антирадянщині. «Саме на їх замовлення,— наголосив у промові на урочистому засіданні, присвяченому врученню місту-герою Тулі медалі «Золота Зірка», Л. І. Брежнєв,— розвідувальні органи, штаби і різні інститути пишуть товсті доповіді і трактати», сповнені дезінформації про Радянський Союз. У цьому зв'язку Генеральний секретар ЦК КПРС підкреслив, що реалізації благородних ідей миру «можна досягти тільки в боротьбі, саме в боротьбі»⁴⁰. Отже, рішуча відсіч підступам імперіалістичних «яструбів» та їх апологетів, якими б вивісками вони не прикривалися,— одна з необхідних умов втілення в життя висунутої XXV з'їздом КПРС програми дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів.

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 352.

³⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 26.

⁴⁰ «Радянська Україна», 19 січня 1977 р.

Записки

Л. Д. МРИЩУК (Київ)

ПРОБЛЕМИ НАСТАВНИЦТВА В ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ

У складному і багатогранному комплексі завдань, розв'язання яких в усій сукупності означатиме комуністичне перетворення суспільного життя, одне з центральних місць

займає виховання всебічно і гармонійно розвиненої особи — людини, яка втілювала б у собі основоположні риси нової формації.

На історичному значенні процесу формування нової людини наголосив XXV з'їзд КПРС, зазначивши, що здійснення накреслень партії на десятиріччю і наступний період створить величезні можливості для розв'язання основних соціально-економічних завдань. «Це стосується, — говорить у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — насамперед **дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури** — всього, що сприяє формуванню нової людини, **всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя**»¹.

В умовах зрілого соціалізму домінантою індивідуального буття дедалі ширше стає якнайповніше саморозкриття, всебічне розгортання потенційних творчих можливостей щодо суспільного застосування. Найголовнішою сферою, в якій відбувається об'єктивний збіг соціальних вимог і внутрішніх мотивів людини, є трудовий колектив. Саме в ньому в процесі спільної праці виникають і збагачуються змістом нові форми трудового спілкування. Серед них важливе значення має рух наставників молоді, які «немовби передають естафету праці з сучасного в майбутнє»².

У повідомленні робиться спроба показати трудовий колектив як важливу сферу всебічного розвитку людини, висвітлити рух наставництва — складову частину комуністичного виховання молоді.

Невичерпним джерелом формування і розвитку різноманітних соціальних явищ і водночас сферою, в якій вони проявляються, є трудова діяльність. Саме на цій основі утворюється система суспільних взаємозв'язків, виробляються свідомість людини, зміст та напрям її громадської активності.

Дійсне духовне багатство людини як індивіда цілком залежить від багатства її дійсних відносин³⁻⁴. Історична практика довела, що вони формуються лише в умовах комуністичної формації, починаючи з її

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 45.

² Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 46.

³⁻⁴ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 34.

нижчої фази — соціалізму, який «...творить нові, вищі форми людського співжиття...»⁵. На зміну відносинам експлуатації й гноблення приходить товариське співробітництво, колективізм бере гору над індивідуалізмом, дедалі ширше зростає соціальна активність трудящих. Докорінно перетворюється сутність управління виробництвом, яка полягає в тому, щоб будувати «...планомірну організацію суспільно-виробничого процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства...»⁶. Це положення В. І. Леніна дістало якнайповніше практичне втілення в соціалістичному трудовому колективі. У наш час роль колективу — основного осередку нашого суспільства незмірно зростає. «Тут важливе поле боротьби за підвищення трудової і громадської активності радянських людей. Тут формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги»⁷.

Соціалістичний колектив виступає своєрідним регулятором забезпечення єдності особистих, групових і суспільних інтересів, стає центром не тільки виробничого, а й громадського і духовного життя. Людина на власному досвіді пізнає і засвоює моральні принципи соціалізму й комунізму, зміцнює свої соціальні зв'язки з суспільством, дедалі глибше усвідомлює значущість своєї праці.

Слід зазначити, що сучасні буржуазні апологети, силкуючись довести, що в основі устрою кожного суспільства лежать принципи колективізму, докладають відчайдушних зусиль, щоб перевернути сутність соціалістичного колективу як сфери всебічного розвитку особи. Найголовнішу увагу адепти капіталізму приділяють у своїх дослідженнях малим соціальним групам*, на основі чого вони намагаються «обгрунтувати» псевдотеорію «людських відносин»**.

Буржуазні соціологи безпідставно твердять, що малі групи нібито не зазнають будь-яких класових антагонізмів і, мовляв, не залежать від системи суспільних відносин. Абсурдність таких тверджень незаперечна. При капіталізмі малі групи об'єктивно відображають зміст класово-антагоністичних відносин. Ці групи, оскільки вони ґрунтуються на приватній власності на засоби виробництва, уособлюють усю систему нерозв'язних в умовах буржуазного ладу суперечливих взаємозв'язків осіб, їхню соціальну полярність.

При соціалізмі мала група поступово перетворюється у нове об'єднання людей праці — колектив, який за суспільним значенням перевершує усі попередні асоціації трудівників. Як відзначив член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС М. А. Суслов у промові на урочистих зборах в Ленінграді з нагоди вручення ордена Дружби народів об'єднанню «Кировский завод», трудовий колектив «розв'язує не тільки виробничі завдання. Тут у процесі праці формується нова людина — будівник комунізму. Саме в колективі якнайповніше розкриваються і проявляються найкращі риси радянської людини: турбота про

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 34.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 84.

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1972, стор. 92.

* Мала соціальна група — це кількісно невелике об'єднання людей, якому властиві особисті контакти між його членами.

** Доктрина «людських відносин» — буржуазна теорія і система практичних заходів, — розроблена в 40—50-ті роки ХХ ст. у рамках так званої «індустріальної соціології» або соціології праці, ставить своїм завданням вивчення відносин між робітниками, інженерно-технічним персоналом і власниками підприємств. З'ясовуючи стан справ на заводах і фабриках, вона намагається сприяти підвищенню продуктивності праці й збільшенню прибутків капіталістів. Найголовнішою ж сферою діяльності «індустріальної психології» є вплив на свідомість робітників у потрібному для буржуазії напрямі.

суспільні інтереси, свідоме, творче ставлення до праці, політична активність, соціалістичний патріотизм, висока громадянськість, дух колективізму, готовність до товариської взаємодопомоги, нетерпимість до пережитків минулого, високі моральні якості»⁸.

Трудовий колектив — важлива сфера, в якій народжуються патріотичні ініціативи і почини, що становлять основу формування найбагатших за змістом нових соціальних процесів і явищ. Це і перший комуністичний суботник, організований групою робітників Московсько-Казанської залізниці в 1919 р., стахановський рух і рух новаторів, почин колективу роликового цеху депо Москва-Сортувальна (1958 р.) розгорнути змагання за комуністичне ставлення до праці, це і сучасне наставництво робітничої зміни.

Рух за трудове виховання молоді почав формуватися в перші роки Радянської влади. Як зазначив у виступі на зустрічі вихователів молоді зміни 28 березня 1975 р. член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, наставництво є «...давньою традицією робітничого класу, нашої партії. Наставниками були робітники, які повернулися з фронтів громадянської війни і взяли під свою опіку фабрично-заводських учнів — фабзайчат, як їх тоді називали. Наставниками були й ті, хто в роки перших п'ятирічок навчав свого ремесла хлопців і дівчат, які прийшли на заводи і шахти з сіл. Наставниками були й ветерани праці, які дбайливо передавали секрети професії хлопцям і дівчатам суворої воєнної пори»⁹.

Початкова форма шефства над робітничою молоддю полягала в передачі їй трудового досвіду. Адже в перші й наступні роки Радянської влади переважна більшість юнаків і дівчат здобувала спеціальність безпосередньо на виробництві. Прикріплений до молодого робітника бригадир або майстер повністю відповідав за його навчання. «Кожний з нас, хто починав свій шлях у трудових колективах, з щирою вдячністю згадує своїх перших вихователів,— говорив міністр кольорової металургії СРСР П. Ф. Ломако.— Особисто мені довелося переконатися у великій силі наставництва в роки першої п'ятирічки на заводі «Красный выборжец»... І не випадково досвід перших наставників тридцятих років, відновлений ударниками дев'ятої п'ятирічки, був узятий на озброєння всіма галузями народного господарства країни»¹⁰.

Наставництво в сучасних умовах являє собою якісно нове соціальне явище. Науково-технічний прогрес, перетворення науки в безпосередню продуктивну силу надають трудовій діяльності набагато глибшого змісту. Тепер кваліфікація робітника означає не тільки зразкове виконання виробничих завдань і норм, а й творчість у праці, вміння орієнтуватися у складних ситуаціях, участь в управлінні виробництвом, раціоналізаторстві й винахідництві, соціальну активність. Дедалі більше молодих людей входить у робітниче життя через професійно-технічні училища (ПТУ), які поряд із спеціальністю дають учням загальну середню освіту. Так, лише за дев'яту п'ятирічку по країні в цілому 9,4 млн. юнаків і дівчат здобули в них трудові путівки. В Українській РСР за той же період профтехучилища підготували понад 1,5 млн. кваліфікованих фахівців¹¹. Отже, починаючи працювати на тому або іншому підприємстві, молоді робітники вже мають певний комплекс знань і виробничих навичок. Звідси постає завдання допомогти «кожному з них знайти своє місце в житті колективу, створити їм необхід-

⁸ «Правда», 18 вересня 1976 р.

⁹ «Радянська Україна», 29 березня 1975 р.

¹⁰ «Социалистическая индустрия», 13 червня 1975 р.

¹¹ «Радянська Україна», 7 жовтня 1976 р.

ні умови для творчого зростання, виховувати сталий інтерес до обраної професії. Тут особливо велика роль наставників...»¹².

Останнім часом рух наставників набрав якнайширшого розмаху. Приклад бригадира слюсарів-складальників ленінградського об'єднання «Електросила» Героя Соціалістичної Праці С. С. Вітченка, який навчає молодь не тільки ремесла, а й життя, наслідували численні передовики і новатори виробництва. В нашій республіці цей патріотичний рух вже в 1975 р. охоплював понад 170 тис. наставників молоді. Серед них — 313 Героїв Радянського Союзу, більш як 1300 Героїв Соціалістичної Праці¹³.

На Україні, як і всюди по країні, вихованню робітничої зміни надається державного значення. Міністерства різних галузей народного господарства розробили примірні положення про наставників, в яких сформульовано основні цілі й завдання по вихованню молоді, визначено права й обов'язки робітничих педагогів, порядок присвоєння почесного звання «Кращий наставник», інші форми заохочення. На підприємствах створено ради наставників, діяльністю яких цілеспрямовано керують партійні організації. Проводиться відповідне навчання й самих вихователів. Все це значною мірою сприяє піднесенню руху на вищий рівень.

На багатьох заводах і фабриках діє розгалужена, перевірена практикою система підготовки і виховання кадрів. Зокрема, цінний досвід нагромаджено у виробничому об'єднанні «Електрон» Львівської області¹⁴. Там кожний кадровий робітник, ударник комуністичної праці шефствує над молоддю, навчає її найсучасніших методів роботи, прагне створити умови для розвитку в юнаків і дівчат соціальної активності. Більш як 30 років життя присвятив професії розмійника на Смілянському машинобудівному заводі, що на Черкащині, Герой Соціалістичної Праці М. К. Величко. Шістдесяті молодим робітникам передав цей душевний і вимогливий наставник свої секрети майстерності, прагнення до творчості, глибоку любов до обраної професії, заводського колективу. Багато з них стали новаторами, командирами виробництва. Кожний другий має урядові нагороди за працю¹⁵. Це про М. К. Величка й інших вихователів робітничої зміни сказав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв на XVII з'їзді ВЛКСМ: «Наставники — це кадрові робітники, які мають високу майстерність, багатий життєвий досвід, і, я б сказав, талановиті педагоги. Вони з доброю волею, за покликом душі учать молодь працьовитості, майстерності, виховують її на героїчних традиціях нашого славного робітничого класу»¹⁶.

Інтерес до професійної праці, розвинуті здібності юнаків і дівчат до неї — одне з найцінніших здобутків радянської робітничої педагогіки. І в цю важливу справу неоціненний вклад вносять наставники молоді зміни. За їхньою участю на ряді підприємств УРСР та інших республік планомірно здійснюються заходи щодо професійної інформації молоді, насамперед учнів загальноосвітніх шкіл. Так, завдяки профконсультаційній роботі, що її систематично проводить серед старшокласників кабінет профорієнтації Київського авіаційного заводу ім. 50-річчя Жовтня, 40% юнаків і дівчат, які поступили після закінчення

¹² В. В. Шербицький. Неухильно виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС, іти вперед, добиватися більшого. Виступ на Пленумі ЦК Компартії України 7 жовтня 1976 року. — «Радянська Україна», 10 жовтня 1976 р.

¹³ «Радянська Україна», 29 березня 1975 р.

¹⁴ «Труд», 20 березня 1974 р.

¹⁵ «Правда», 26 квітня 1975 р.

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, стор. 46.

школи на це підприємство, зробили вибір професії, маючи цілковите уявлення про її зміст¹⁷. Важливість свідомого вибору молоддю професії підтверджують результати дослідження, проведеного лабораторією профорієнтації Інституту економіки АН УРСР на підприємствах машинобудівної і швейної промисловості республіки. Було з'ясовано, що серед робітників і робітниць, які досягли високої продуктивності праці, переважають (8—9 з 10 чоловік) ті, що обирали професію «за інтересом»¹⁸.

Треба відзначити, що у сучасному русі наставництва активну участь беруть і молоді передові робітники. У замітці «Мудрість старшого» ткаля Ровенського льонокомбінату ім. Комсомолу України, лауреат Державної премії УРСР О. Барабаш розповідає: «У нас на комбінаті наставництво має масовий характер. Серед тих, хто передає досвід новикам, є і ветерани виробництва, і зовсім молоді ткалі. Це нічого, що вони лише трохи старші за своїх учениць. У них є всі якості, необхідні наставникові,— вміння працювати, знання справи і, якщо хочете, мудрість старших, почерпнута з робітничої скарбниці»¹⁹.

Важливу роль у розвитку руху наставництва відіграють первинна партійна організація—керівне ядро трудового колективу, комсомол і профспілка. Це завдяки їх організаторській діяльності, безпосередньому дійовому керівництву рухом наставників зростає професійна майстерність та ідейно-політичний гарт робітників-початківців, які поруч з ветеранами праці борються за ефективність і якість виробництва. «Ефективність і якість. Ці два слова стали тепер девізом усієї господарської діяльності,—відзначив на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв.—...Боротьба за ефективність і якість означає, що кожна радянська людина, кожен трудовий колектив повинен добиватися найвищої продуктивності праці, строго додержувати виробничої дисципліни і режиму економії, день у день поліпшувати якість своєї роботи, якість виготовлюваної продукції»²⁰.

Серед відповідальних завдань, які має розв'язувати наставництво, на першому місці стоїть допомога робітничій зміні в досконалому опануванні найновішої техніки і технології, прищеплення їй смаку до творчого пошуку, раціоналізаторства і винахідництва; формування у робітника-початківця комуністичного ставлення до праці, почуття гордості за приналежність до робітничого класу—провідної сили сучасності; виховання високих ідейних і моральних якостей будівника нового суспільства. Як підкреслив товариш В. В. Щербицький, «...завдання наставника—не просто озброїти юнака або дівчину необхідною сумою професійних знань і вмінь, але й сповна розвинути у них класову свідомість, класову відповідальність за нашу спільну справу, виховати їх справжніми патріотами й інтернаціоналістами»²¹.

Нерозривною ланкою у навчально-виховному процесі є залучення юнаків і дівчат до громадського життя колективу, всебічне сприяння розкриттю і виявленню їх організаторських здібностей, підвищенню загальноосвітнього і культурного рівня.

Розв'язання цих завдань залежить від ряду факторів. Це, насамперед, правильний добір вихователів робітничого поповнення, здоровий психологічний мікроклімат й розвиток громадської думки у колективі,

¹⁷ Научно-техническая революция: личность, деятельность, коллектив (социально-психологический аспект), К., 1975, стор. 180.

¹⁸ Там же, стор. 181.

¹⁹ «Правда Украины», 26 жовтня 1976 р.

²⁰ Л. І. Брежнєв. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 25 жовтня 1976 року, К., 1976, стор. 12.

²¹ «Радянська Україна», 29 березня 1975 р.

це і струнка, глибоко продумана система ідейно-політичної роботи серед молоді тощо.

Тим часом, як показує практика, в русі наставництва ще є чимало недоліків. Зокрема, на деяких підприємствах не завжди створюють для робітників-початківців умови, в яких би вони мали змогу якнайширше застосовувати вже набуті знання й навички, проявити особисту творчу ініціативу. Це, звичайно, знецінює виховну роль наставництва і, зрештою, призводить до появи у новачка байдужого, а інколи й негативно-го ставлення до обраної професії, трудового процесу. Звідси великою мірою і плинність кадрів, пошуки цікавішої роботи в іншому місці.

Де-не-де трапляються випадки, коли випускники ПТУ, прийшовши в цех, тривалий час виконують «невигідні» завдання. Юнаки і дівчата, кінець кінцем невдоволені своєю спеціальністю і заробітною платою, також залишають підприємство.

Спостерігається і протилежне в організації оплати праці молодих робітників. Прагнучи втримати здібного новачка, йому завчасно і необґрунтовано підвищують зарплату. Виникає невідповідність між загальноосвітнім рівнем, виробничою кваліфікацією та матеріальним стимулюванням. У такого робітника з'являються елементи зазнаїства, він не прагне до знань, не бажає підвищувати професійну майстерність, нехтує думкою колективу.

Наставництво, як і кожне соціальне явище, містить величезні потенційні можливості щодо свого розвитку. Запорукою цього є соціалістичні виробничі відносини, якісно нове соціальне утворення — трудовий колектив, весь наш спосіб життя, що виховав людину, яка «...пройшовши всі випробування, сама неспізнано змінилася, поєднала в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, культуру, знання і вміння їх застосовувати»²². Отже, перед партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями підприємств, перед усією громадськістю постають невідкладні завдання — ліквідувати наявні недоліки у вихованні робітничої зміни, підняти на вищий рівень патріотичний рух наставництва. Це вимагає партія, весь хід історичного прогресу нашого суспільства.

²² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 98.

БЕЗРОДНИЙ Є. Ф. (Київ)
З ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
В ГАЛУЗІ ОСВІТИ (1922—1928 рр.)

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила для трудящих усіх національностей Радянської країни широкий шлях до опанування знань. Вирішальне значення, зокрема, для створення і розвитку народної освіти в Країні Рад мали праці В. І. Леніна¹. В них Володимир Ілліч підкреслював, що школа повинна бути «...знаряддям виховання людської особи» і перебувати «...у нерозривному зв'язку з усіма трудящими»².

Складні й відповідальні завдання, що стояли перед школою, можна було вирішити лише шляхом перевиховання старих кадрів і підго-

¹ Див. В. І. Ленін. Про народну освіту. Статті і промови. К., 1958, стор. 320—333, 347—348, 353—360, 394—97.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 412.

товки нової армії вчителів, тісного злиття їх з усією масою трудящих в справі соціалістичної організації суспільства³.

Провідне значення для розвитку народної освіти мала теоретична і організаторська діяльність Комуністичної партії. У її Програмі, прийнятій у березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б), вказувалося, що потрібно довести до кінця розпочате після Жовтневої революції перетворення школи із знаряддя класового панування буржуазії в знаряддя цілкового знищення поділу суспільства на класи, в знаряддя комуністичного будівництва⁴.

Народна освіта в Радянській Україні в основному розвивалася тими ж шляхами, що й в Російській Федерації. На основі ленінської національної політики в школах УСРР було запроваджено навчання рідною мовою.

Комуністична партія неухильно проводила роботу по ліквідації найтяжчої спадщини царизму — неписьменності трудящих. Якщо до революції письмений населення в містах УСРР становило тільки 42%, а на селах — 15,5, то в 1927 р. відповідно — 70 і 50%. В той час понад 2,25 млн. дітей навчалися в трудових школах, що на 1,25 млн. перевищувало кількість учнів у 1913 р.⁵

Керівництво навчально-виховною роботою початкових, середніх і вищих шкіл усіх типів, підготовку педагогічних кадрів для них, видання програм і підручників здійснював Народний комісаріат освіти УСРР. Розвитку освіти, зокрема, сприяли «Кодекс законів про народну освіту в УСРР» від 22 листопада 1922 р., створення добровільного товариства «Геть неписьменність!», 1-й всеукраїнський з'їзд учителів, що відбувся у Харкові в січні 1925 р., постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 30 липня 1924 р. про впровадження в республіці загального початкового навчання дітей 8—11 років, а також інші важливі заходи і рішення партійних і державних органів з питань народної освіти⁶.

Керуючись ленінськими вказівками про необхідність черпати обома руками все хороше, що є за кордоном⁷, радянські республіки значне місце відводили і розвитку зв'язків з освітніми установами зарубіжних країн. Велику роль у налагодженні таких контактів відіграла створена Наркомосом УСРР в 1921 р. у Берліні Закордонна редакційна комісія, яка проіснувала до травня 1923 р. (замість неї там було відкрито представництво НКО УСРР, яке діяло до 1927 р.)⁸.

Питання міжнародного співробітництва Країни Рад в галузі освіти певною мірою знайшли висвітлення в працях О. Є. Іоффе, М. С. Кузьміна та інших дослідників⁹. Мета даної замітки — показати участь УСРР у міжнародному співробітництві Радянського Союзу в галузі освіти в 1922—1928 рр. Це був період часткової стабілізації капіталізму,

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 397.

⁴ Див. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 392.

⁵ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 360.

⁶ Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 20—29 листопада 1927 р. Стенографічний звіт, Харків, 1928, стор. 447, 449, 595; Українська Радянська Соціалістична Республіка, К., 1965, стор. 410—411; «Пролетарій» (орган ЦК КП(б)У, Всеукраїнської Ради профспілок), 9 березня 1927 р.

⁷ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 522.

⁸ Див. І. М. Кулінич. Українсько-німецькі історичні зв'язки, К., 1969, стор. 178—181; А. Е. Иоффе. Международные связи советской науки, техники и культуры. 1917—1932, М., 1975, стор. 82—83.

⁹ А. Е. Иоффе. Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза. 1928—1932, М., 1969; його ж. Международные связи советской науки, техники и культуры. 1917—1932, М., 1975; М. С. Кузьмин. Деятельность Коммунистической партии и Советского государства по развитию международных научных и культурных связей. 1917—1932, Л., 1971, стор. 23, 28, 43, 45, 46.

з одного боку, і неухильного зміцнення політичної й економічної могутності СРСР,— з другого. В складних умовах капіталістичного оточення треба було зламати лід недовіря до нашої країни, довести, що народна освіта, як і вся радянська культура в цілому, перебуває на передових позиціях, а її здобутки є наслідком визволеного з-під гніту експлуататорів творчого духу народу, результатом тих величезних можливостей, які створив новий, соціалістичний лад. Таку місію і виконували наші перші повпреди освіти шляхом встановлення контактів, вивчення і передачі досвіду і т. д. Це питання, на жаль, не знайшло належного висвітлення, за винятком деяких моментів, у працях О. Є. Іоффе, І. М. Кулінича, П. П. Удовиченка, І. Ф. Чернікова¹⁰.

Велику роль у налагодженні зв'язків між працівниками освіти УСРР та їх зарубіжними колегами відіграла редакція журналу «Шлях освіти» (орган Наркомату освіти республіки), що встановила контакти з педагогами Франції, Англії, Німеччини, Голландії, Іспанії, Болгарії та інших країн. Навесні 1923 р. у Берліні почав діяти гурток прогресивної громадськості «Друзі справи виховання та освіти в Радянській Україні». Він видавав спеціальний бюлетень «Пролетарська школа», в якому передруковувалися матеріали з журналу «Шлях освіти», присвячені освітнім закладам УСРР, наводилися, зокрема, витяги з українських радянських законодавчих документів з питань освіти тощо.

В 1924 р. діяльність берлінського гуртка розширилася. Він навіть спробував випускати видання «Пролетарської школи» німецькою, французькою, чеською мовами та есперанто*. Та наприкінці того ж року його функціонування припинилося у зв'язку з посиленням реакції в Європі і, зокрема, у Німеччині, фашизацією державного апарату та активізацією антирадянської політики. Проте зв'язки педагогів Радянської України з педагогічною громадськістю Західної Європи продовжували розвиватися. Зокрема, з допомогою французького кореспондента журналу «Шлях освіти» Марселя Бубу було налагоджено контакт журналу з прогресивними педагогами Франції.

1925 рік ознаменувався встановленням нових зарубіжних зв'язків названого журналу. Цьому значною мірою сприяла систематична публікація в ньому іноземної педагогічної літератури. Педагоги Франції, Англії, Бельгії надсилали до «Шляху освіти» статті, кореспонденції, потік яких у 1926 р. збільшився кількісно втричі порівняно з 1925 р., а за обсягом — відповідно у 8 разів. На сторінках цього видання були надруковані матеріали про переслідування вчителів у Латвії та підготовку вчительських кадрів у Чехословаччині, прогресивне вчительство Франції, Німеччини, робітничу та професійну освіту в Голландії, Англії, США тощо.

Після припинення випуску бюлетеня «Пролетарська школа» редакція «Шляху освіти» до кожного номера свого журналу почала безплатно видавати французькою, німецькою мовами, а також есперанто листки-резюме для розсилання їх зарубіжним організаціям. Редакція журналу підтримувала зв'язки з 113 особами, організаціями і устано-

¹⁰ Див. А. Е. Иоффе. Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза. 1928—1932, стор. 103, 120, 131, 134, 182; його ж. Международные связи советской науки, техники и культуры. 1917—1932, стор. 82—83, 111; І. М. Кулінич. Українсько-німецькі історичні зв'язки, стор. 178—190; П. П. Удовиченко. З історії зовнішньої політики УРСР (1919—1922 рр.), К., 1957, стор. 51—52; І. Ф. Черніков. Дружня підтримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922—1939), К., 1973, стор. 21.

* Створена в 70-х роках XIX ст. варшавським лікарем Заменгофом штучна міжнародна мова, що відзначалася нескладністю словотворення і граматики.

вами з 22 країн світу. Випуск листків-резюме одержав позитивний відгук за кордоном ¹¹.

Багато працівників освіти зарубіжних країн прагнули на власні очі побачити, як Радянський Союз, зокрема, УСРР, за короткий час після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції вирішували питання ліквідації неписьменності. Контакти вчителів Радянської України з їх зарубіжними колегами почали налагоджуватися незабаром після закінчення громадянської війни. Вже в 1922 р. до Харкова прибув посол Туреччини в СРСР Реза Нур-бей. Це був своєрідний візит-відповідь на запрошення заступника голови Ради Народних Комісарів України М. В. Фрунзе, який перед цим виїздив до Туреччини. Реза Нур-бей відвідав, зокрема, народного комісара освіти УСРР Г. Ф. Гринька. В ході розмови гість зацікавився розвитком освіти в республіці. З свого боку, нарком просив передати урядові Туреччини бажання НКО УСРР бачити представників турецької молоді серед студентів вищих учбових закладів України ¹².

В середині 1923 р. в УСРР побували німецькі педагоги-комуністи Гейне і Ланге. Вони відвідали ряд міст республіки, де докладно ознайомилися з роботою шкіл та інших культурних закладів ¹³. У тому ж році НКО УСРР запросив на посаду вчителя німецької мови педагога з Німеччини Курта Фішера ¹⁴.

На початку 1925 р. до СРСР для вивчення розвитку культури і освіти в країні приїздив американський комуніст професор С. Ніврінг. Він побував також у ряді міст України. Зокрема, в Харкові гість із США відвідав кілька шкіл, станцію удосконалення виховання дітей, Наркомос УСРР. Заступник наркома Я. П. Ряппо розповів йому про принципи трудового виховання та навчання дітей у республіці ¹⁵.

Важливою подією у зміцненні зв'язків між педагогами Радянської України та зарубіжних країн було відвідання в 1925 р. Харкова, Києва та інших міст республіки делегацією (25 чол.) учителів з Німеччини, Франції і Бельгії. Мета її приїзду — вивчення системи народної освіти в Країні Рад. 22 серпня гості прибули до Харкова. У Сільськогосподарському інституті вони зустрілися з викладачами і студентами цього вузу, оглянули наукові кабінети, бібліотеку, музей, цікавилися соціальним складом студентів, платою за навчання тощо. Делегація побувала на засіданні Президії Всеукраїнського правління працівників освіти, конференції вчителів залізничних шкіл, відвідала Інститут праці, Харківський будинок освіти, Народний комісаріат освіти УСРР, а також Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, де зарубіжних вчителів вітав секретар ВУЦВК П. І. Буценко.

Після Харкова гості прибули до Києва, де ознайомилися з Академією наук Української СРР, Політехнічним та Сільськогосподарським інститутами, кабінетом по ліквідації неписьменності, музеями, побували в друкарні Держвидзаву та інших культурно-освітніх установах і закладах міста. Вони наочно переконалися у величезних успіхах культурного будівництва в СРСР ¹⁶.

¹¹ «Шлях освіти», 1927, № 5, стор. 64—92; «Шлях освіти» за 1924—1927 рр.

¹² М. В. Фрунзе. Доклад о поездке в Ангору на объединенном заседании Совнаркома и ЦИК Украины.— Собрание сочинений, т. I, М.—Л., 1929, стор. 359; «Комуніст», 14 червня 1922 р.

¹³ «Вісті» (орган ВУЦВК), 14 червня 1923 р.

¹⁴ Див. І. М. Кулінич. Назв. праця, стор. 187—188.

¹⁵ «У станка» (орган Харківської губпрофради), 1925, № 1, стор. 6.

¹⁶ «Народний учитель» (орган НКО УСРР), 25 серпня 1925 р.; «Шлях освіти», 1925, № 9, стор. 257; «Глобус» (додаток до газети «Пролетарська правда»), 1925, № 17, стор. 383.

Приїзд на Україну в 1926 р. міністра освіти Туреччини Нафі Атуф-бея та генерального інспектора міністерства Ридван Нафіс-бея був позитивним явищем у справі розвитку радянсько-турецьких відносин¹⁷. Гості побували у Києві, ознайомилися з культурно-освітніми закладами міста, відвідали Київський відділ народної освіти, де вивчали його роботу. Нафі Атуф-бей та Ридван Нафіс-бей ознайомилися також з культурно-освітньою роботою в с. Блиставиці Гостомельського району на Київщині. Вони відзначили, що радянські працівники культури прекрасно знають свої завдання й працюють з винятковою енергією¹⁸.

У серпні 1926 р. у Харкові побував прогресивний англійський педагог Марк Стар. На спільному засіданні центральних правлінь профспілок України він зробив доповідь про стан освіти робітників в Англії. В жодній країні Європи, підкреслив Стар, немає такої системи народної освіти, як у Радянському Союзі. Лише в СРСР приділяється належна увага всебічному інтелектуальному розвитку учнів, зокрема робітників¹⁹.

Під час перебування на Україні в 1927 р. працівники освіти США ознайомилися з роботою культурно-освітніх та наукових закладів республіки. Від'їжджаючи на батьківщину, вони заявили, що у себе в країні розкажуть про успіхи радянського народу в розвитку культури й доклануть усіх зусиль, щоб розвіяти наклепи, які поширює буржуазна пропаганда про Країну Рад²⁰.

У 1928 р. гостями Києва були вчитель з Лейпціга і член батьківського шкільного комітету з Хеємніца. Вони оглянули дитячу технічну станцію, ряд освітніх закладів. В редакції газети «Пролетарська правда» гості заявили, що успіхи, досягнуті радянською школою, справили на них величезне враження²¹. У тому ж році група німецьких учителів здійснила поїздку по Волині й Поділля, де ознайомила з роботою по ліквідації неписьменності серед міського та сільського населення. На Україні у 1928 р. побували також вчителі з США та Греції²².

Відвідування зарубіжними працівниками освіти Радянського Союзу, в тому числі й України, сприяли поширенню правдивої інформації про СРСР за кордоном. Так, педагог Е. Воутерс, який відвідав Україну в 1925 р., писав з Антверпена своєму колезі, що він став пропагандистом усього передового, що бачив в СРСР²³. В іншому листі Воутерс повідомляв, що згадки від поїздки до Харкова назавжди залишилися в його пам'яті, а вісті, які надходять з Країни Рад, для нього досить важливі й він відчуває справжню любов до держави великої пролетарської революції, зберігає щире почуття глибокої поваги до своїх радянських товаришів та колег²⁴.

Турецький щотижневик «Хайят» свої №№ 10 та 11 присвятив Україні. Автором більшості статей був уже відомий нам Ридван Нафіс-бей. Він звернувся з проханням до науковців УСРР надсилати на його адресу статті з питань українознавства²⁵.

¹⁷ «Глобус», 1926, № 14, стор. 293.

¹⁸ «Київський пролетарий» (орган Київського окружного КП(б)У та ОСПС), 24 липня 1926 р.

¹⁹ «Луганська правда» (орган Луганського окружного КП(б)У, Окрвиконкому та Окрпрофспілки), 24 серпня 1926 р.

²⁰ «Київський пролетарий», 23, 26 серпня 1927 р.

²¹ «Пролетарська правда» (орган Київського окружного КП(б)У, Окрвиконкому та Окрпрофради), 25 серпня 1928 р.

²² «Пролетарська правда», 29 вересня 1928 р.; «Вечерний Киев», 18 грудня 1928 р.; «Вечернее радио», 25 квітня 1928 р.

²³ «Народний учитель», 20 січня, 17 листопада 1925 р.

²⁴ «Народний учитель», 17 січня, 2 березня 1927 р.

²⁵ «Вечерний Киев», 21 липня 1927 р.

Правлячі кола капіталістичних держав чинили різні перешкоди поїздкам своїх громадян до СРСР. Лише найнаполегливіші з них змогли побувати в нашій країні.

Контакти працівників народної освіти УСРР із зарубіжними колегами набували й інших форм. Так, Україну відвідали студентські делегації Англії, Чехословаччини, Швеції, Югославії, США та інших країн. Так, у 1926 р. група американських студентів у складі 8 чол. приїхала до УСРР. Вони побували у Харкові, де ознайомилися з навчанням і життям радянських студентів²⁶.

У 1927 р. до Києва прибула інша група студентів-американців. Вони відвідали інститути народної освіти, народного господарства і політехнічний, де оглянули лабораторії, музеї, аудиторії, бібліотеки, розмовляли з викладачами, цікавилися соціальним та національним складом студентів тощо. Один з американських представників сказав, що вони вражені тим, що радянські студенти вчать, живуть і працюють, а також здивовані результатами творчої праці трудящих нашої країни в усіх галузях народного господарства і особливо в галузі освіти. Наприкінці свого перебування гості заявили, що частину цих досягнень вони використають в Америці і там запалять свічки від радянського факелу свободи²⁷.

20 липня 1927 р. студентська делегація США прибула до Одеси²⁸. Там вона відвідала вищі навчальні заклади, ознайомилася з санаторіями, а також виїздила до ряду сіл Одеської округи. Під час розмови з членами студентських організацій Одеси представник делегації на запитання, як сприймуть студенти США спроби імперіалістів нав'язати війну СРСР, відповів, що найсвідоміша їх частина активно виступатиме проти війни²⁹.

Американці побували також у Дніпропетровську, а саме в гірничому інституті, будинку відпочинку ім. Ілліча та ін.³⁰ Від'їжджаючи з цього міста, вони залишили для опублікування в газеті звернення до студентів і робітників, в якому говорилося, що радянські люди з революційним ентузіазмом зміцнюють СРСР і кожним своїм відродженням заводом, кожним своїм досягненням закладають фундамент для нового суспільства, кидають виклик своїм ворогам³¹.

У серпні 1927 р. американські студенти приїхали до Харкова. Секретар ВУЦВК П. І. Буценко детально ознайомив гостей з господарським та культурним будівництвом на Україні. Делегати виявили бажання стати членами товариства «Друзі дітей», заявивши при цьому, що коли вони повернуться на батьківщину, то вживуть заходів до широкого подання допомоги безпритульним³².

На Україні побували й югославські студенти, які навчалися у вузах Праги³³. Вони цікавилися життям своїх радянських колег, досягненнями в промисловості, відвідали Наркомос УСРР, заводи Харкова³⁴, побували на Донбасі — в Артемівську, Краматорську, Костянтинівці³⁵.

²⁶ «Студент революції» (щомісячний загальнополітичний, науково-методичний та літературний журнал студентства України), 1926, №№ 5—6, стор. 15—16.

²⁷ «Київський пролетарий», 16, 17, 19 липня 1927 р.

²⁸ «Вечерние известия» (шоденна одеська газета), 20—25 липня 1927 р.

²⁹ «Вечерние известия», 23 липня 1927 р.; «Вісті», 23 липня 1927 р.

³⁰ «Звезда» (орган Дніпропетровського окружного КП(б)У, Окрвиконкому, Окрпрофради), 5 серпня 1927 р.

³¹ «Звезда», 10 серпня 1927 р.

³² «Украинский экономист» (орган РНГ УСРР), 9 серпня 1927 р.

³³ «Студент революції», 1927, № 6, стор. 59.

³⁴ «Вісті», 26 липня 1927 р.

³⁵ «Кочегарка» (орган Артемівського окружного КП(б)У), 29—30 липня 1927 р.

Влітку 1927 р. Київ, Волинь і Поділля відвідали студенти з Швеції³⁶, а дві групи американських студентів побували в Одесі та Києві³⁷. З свого боку, працівники освіти і студенти України також виїздили за кордон, де знайомилися з доробком зарубіжних колег, інформували їх про життя і працю представників народної освіти Радянського Союзу, в тому числі й УСРР, про досягнення в усіх галузях соціалістичного будівництва. Так, перебуваючи в 1922 р. у Німеччині Є. І. Касьяненко проводив інтенсивну роботу по вивченню системи шкільної освіти в країні. Результати обстеження шкільних програм і підручників надсилав до Харкова³⁸. У 1923 р. для ознайомлення з організацією системи народної освіти в Німеччині туди виїздила завідувача губнаросвіти Донбасу О. Я. Голишева³⁹, а наступного року професор К. С. Калинин знайомився там з навчанням робітничої молоді⁴⁰.

Восени 1925 р. до Німеччини та Чехословаччини виїздив одеський професор А. Г. Готалов-Готліб. У Берліні він був присутній на з'їзді Спілки радикальної шкільної реформи, потім відвідав Дрезден, Хемніц, Лейпціг, Гамбург, селище Гюберсдорф поблизу Нюрнберга, ознайомився там з роботою шкіл і училищ, зробив ряд доповідей про радянську систему народної освіти. У Празі А. Г. Готалов-Готліб відвідав дитячий садок, школу для хлопчиків, працював у бібліотеках. Зібравши в Німеччині та Чехословаччині значний фактичний матеріал з питань навчання мистецтва, ручної праці, фізичної культури тощо, вчений після повернення до Одеси виступив з відповідною доповіддю перед вчителями. В 1926 р. у журналі «Шлях освіти» він опублікував ряд статей, серед них «Нові педагогічні інститути в Саксонії», «Оновлена саксонська народна школа», «Дослідні школи в Саксонії» та ін.⁴¹

У 1927 р. для ознайомлення з системою освіти до Німеччини та Франції виїздив професор з Харкова Н. Г. Понеровський, а В. Румянцев — до Данії та Німеччини⁴². Влітку того ж року група студентів Харківського інституту народного господарства здійснила екскурсію на Близький Схід, відвідала Константинополь, Смірну, Пірей, Афіни, ознайомила з установами та пам'ятниками старовини в Туреччині та Греції⁴³.

У 1928 р. студенти Київського політехнікуму, Харківського технологічного, Дніпропетровського гірничого та Одеського інститутів народного господарства виїздили до Японії⁴⁴. У тому ж році 20 студентів Київського політехнічного інституту відвідали Німеччину, побували у ряді промислових районів цієї країни⁴⁵.

Велику роботу в справі зміцнення зв'язків із зарубіжними студентськими організаціями проводило Центральне бюро пролетарського студентства при Всеукраїнській Раді профспілок (Пролетстуд). Воно підтримувало контакти з Діловим об'єднанням прогресивного студентства Західної України та еміграції (ДОПС) у Празі, прогресивними організаціями Франції, США та інших країн.

³⁶ «Київський пролетарий», 7 серпня 1927 р.

³⁷ «Вечерніе известия», 16, 22 серпня 1927 р.

³⁸ Див. І. М. Кулінич. Назв. праця, стор. 183.

³⁹ «Київський пролетарий», 24 серпня 1927 р.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 16, оп. 1, спр. 66, арк. 26.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 6, спр. 8287, арк. 258—287; спр. 5, арк. 116, 170; «Шлях освіти», 1927, №№ 2, 6—7, 8—9, 10.

⁴² «Сільськогосподарська освіта», 1928, № 2—12.

⁴³ «Вечерніе известия», 23 липня 1927 р.

⁴⁴ «Пролетарий», 26 травня 1928 р.

⁴⁵ «Вечерний Киев», 22 серпня 1928 р.

ДОПС виникло внаслідок розколу Центральної Спільки українського студентства (ЦЕСУС) * і почало свою діяльність з об'єднання прогресивно настроєних студентів. Спочатку в його лавах налічувалося понад 100 чол. Воно видавало свій бюлетень «Новий прапор», на сторінках якого висвітлювалися питання розвитку міжнародних зв'язків Радянської України, викривалися наклепи української контрреволюційної еміграції стосовно УСРР. Об'єднання вирішувало питання про встановлення тісніших контактів із студентами Радянської України⁴⁶. Центральне бюро Пролетстуду надіслало ДОПС листа, в якому говорилося, що діяльність цієї прогресивної організації свідчить про значне зростання організованості студентів-українців за кордоном, вказувалося також на необхідність звільнення студентської молоді з-під впливу українських буржуазних націоналістів, засвоєння нею марксистсько-ленінського вчення і участі в його поширенні серед трудящих мас. Центральне бюро висловило тверду впевненість, що ДОПС зможе виконати поставлені перед ним завдання, й доручило йому заявити на СІЕ **, що єдиним представником студентів-українців є Центральне бюро Пролетстуду в УСРР, а за кордоном — ДОПС⁴⁷.

У серпні 1926 р. в Празі відбулася чергова Міжнародна конференція студентів (СІЕ). Як і раніше, прибічники ЦЕСУС намагалися виступати від всього українського студентства, а представник польського буржуазного студентства — від імені всіх студентів Польщі. В офіційній декларації ДОПС висловило рішучий протест проти спроби ЦЕСУС представляти все українське студентство на СІЕ і провело значну роботу по політичному згуртуванню його. Це сприяло зростанню Спільки студентів — громадян УСРР в Чехословаччині, що налічувала в своїх лавах 200 членів й мала філіали в Празі та Подєбрадах⁴⁸. За час свого існування Спілька організувала і провела близько 300 вечорів та революційних свят. Зокрема, організований в 1923 р. інтернаціональний студентський хор брав участь у першотравневих демонстраціях на вулицях Праги; в створеному нею гуртку вивчалися праці К. Маркса і В. І. Леніна⁴⁹.

На своєму засіданні 4 січня 1927 р. Центральне бюро Пролетстуду визнало за необхідне встановити з прогресивними зарубіжними студентськими організаціями тісні зв'язки шляхом обміну інформацією, виділенням у журналі «Студент революції» спеціального зарубіжного відділу⁵⁰.

Значна робота проводилася й серед студентів-українців Данціга ***, які гостро засуджували українських буржуазних націоналістів. Їх прогресивна діяльність сприяла зміцненню позицій пролетарського студентства й створення «Української академічної громади» та гуртка ім. Івана Франка (в 1928 р. вони злилися в «Українську академічну громаду ім. Івана Франка»). Данцігські студенти організовували прослуховування рефератів на економічні та політичні теми, в яких висвітлю-

* Організація студентів-українців, до якої в 1923 р. входило 22 товариства з десятками філіалів і понад 6 тис. членів. З часом в ній стався розкол. Прогресивні студенти створили ДОПС.

⁴⁶ «Студент революції», 1925, № 3, стор. 58—60; № 4, стор. 56—57.

** СІЕ — Міжнародна конференція студентів.

⁴⁷ «Студент революції», 1925, № 4, стор. 59.

⁴⁸ «Студент революції», 1926, №№ 5—6, стор. 28—29; № 3, стор. 20.

⁴⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 16, оп. 1, спр. 8, арк. 126; «Студент революції», 1926, № 4, стор. 23.

⁵⁰ «Студент революції», 1927, № 1, стор. 98.

*** Колишня німецька назва польського міста Гданськ.

валися досягнення Радянської України й розвінчувалися наклепи націоналістів на СРСР і УСРР⁵¹.

Молодь України підтримувала також тісні зв'язки з юнаками та дівчатами Закарпатської України. 1926 р. комсомольський актив Київського інституту народної освіти через секцію зв'язку Комуністичного Інтернаціоналу Молоді налагодив контакти з комсомольською організацією м. Великий Бичків і взяв над нею шефство. Десятки листів, бібліотечок, журналів одержали комсомольці Великого Бичкова від своїх шефів, а напередодні 10-річчя Жовтня кияни надіслали їм значну кількість літератури і червоний прапор. У 1928 р. великобичківські комсомольці з цим прапором вийшли на демонстрацію. В ній взяло участь все населення міста. Проти демонстрантів місцева влада кинула жандармів. Було заарештовано комсомольських ватажків, проведено обшуки на їх квартирах, конфісковано бібліотеки. Поліція намагалася знайти прапор, але це їй так і не вдалося⁵².

Студентство Радянської України мало також зв'язки з німецьким, австрійським, англійським і японським комсомолом, з французькою Федерацією студентської спілки і українським студентством у Пітсбургу (США). Так, коли на початку 1927 р. у Харкові відбувся Всеукраїнський з'їзд студентів, Українська студентська спілка Пітсбурга надіслала його учасникам привітання, в якому висловлювала своє захоплення успіхами в розвитку української культури і заявляла, що вона завжди буде солідарна з радянським студентством⁵³.

До форм міжнародного співробітництва України в галузі освіти можна віднести й контакти із зарубіжними піонерами з допомогою КІМу. Так, влітку 1927 р. у республіці побували піонерські делегації Німеччини й Англії. Німецькі піонери відвідали дитячий санаторій у Пущі-Водиці, кондитерську фабрику в Києві, побували на піонерському вечорі у Петрівцях, на народних гуляннях. З нагоди приїзду німецьких піонерів у Пролетарському саду відбулася загальноміська конференція юних піонерів міста Києва⁵⁴.

Влітку 1928 р. Україну відвідала делегація американських піонерів. Вона побувала на деяких підприємствах, у дитячих колоніях, санаторії, Будинку освіти. Піонерів США прийняв нарком освіти УСРР. Поїздка по містах республіки сприяла зростанню їх симпатій до нашої країни, зокрема, до радянських дітей⁵⁵.

Працівники освіти Радянської України проводили й іншу корисну роботу, зокрема, в справі ознайомлення трудящих республіки з передовою педагогічною думкою зарубіжних країн. Так, у березні 1927 р. відзначалося 100-річчя з дня смерті Йоганна-Генріха Песталоцці*. У державній бібліотеці ім. В. Г. Короленка в Харкові відбулася конференція, організована Науково-дослідним інститутом педагогіки разом з представниками Народного комісаріату освіти УСРР та інших установ. На ній було заслухано доповіді: «Песталоцці та радянська педагогіка», «Життєвий шлях Песталоцці», «Песталоцці і революція»⁵⁶. Журнал «Шлях освіти» опублікував статті «Песталоцці і сучасність»,

⁵¹ «Студент революції», 1930, № 23, стор. 46—47.

⁵² «Кузня освіти» (орган парткому та громадських організацій Київського інституту народного господарства), 1928, № 2, стор. 13—14.

⁵³ «Студент революції», 1927, № 1, стор. 15, 73—76; №№ 2—3, стор. 100—101; «Пролетарська правда», 2 вересня 1928 р.

⁵⁴ «Київський пролетарій», 8—10 липня 1927 р.

* Видатний швейцарський педагог-демократ.

⁵⁵ «Українські щоденні вісті» (прогресивна газета, що виходила в Нью-Йорку українською мовою), 16 грудня 1929 р.

⁵⁶ «Вісті», 27 лютого 1927 р.

«Життєвий шлях Генріха Песталоцці», «Наука Песталоцці на Україні і в Росії», «Дидактика Песталоцці», «Песталоцці й французька революція», «Огляд творів Песталоцці та література про нього»⁵⁷.

Таким чином, у 20-х роках Радянська Україна брала активну участь у міжнародному співробітництві СРСР у галузі освіти, що сприяло зміцненню дружби та інтернаціоналістських зв'язків з народами багатьох країн, популяризації досягнень Радянського Союзу за рубежом.

⁵⁷ «Шлях освіти», 1927, № 1, стор. 1—140, 221—237.

Ю. А. БАГЛАЄВ (Сімферополь)

**РОЛЬ АРМІЙСЬКОЇ ПРЕСИ
В ПОЛІТИЧНОМУ ВИХОВАННІ
СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ (1918—1919 рр.)**

Одним з вирішальних факторів, що сприяв перемозі радянського народу над силами внутрішньої контрреволюції та іноземної інтервенції в період громадянської війни, був воєнно-політичний союз робітничого класу і трудящого селянства. Він склався в результаті активної цілеспрямованої діяльності Комуністичної партії, яка на практиці успішно втілювала у життя ленінське вчення з селянського питання.

Велику роль у зміцненні союзу робітників і селян відіграв VIII з'їзд РКП(б), зокрема його рішення про залучення середніх верств селянства до активної боротьби проти ворогів Радянської влади, про розширення соціальної бази диктатури пролетаріату. У прийнятій з'їздом резолюції «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» підкреслювалося, що «...Комуністична партія не може не поставитися з найсерйознішою увагою до освіти села в широкому розумінні слова»¹.

Могутньою зброєю партії в революціонізуванні селянських мас було створення партійно-політичного апарату Червоної Армії, зокрема, преси. Питання про роль армійської преси в пробудженні політичної свідомості селянства й досі мало досліджене в радянській історичній науці. Автори лише частково торкалися його в своїх працях².

Метою даної замітки є висвітлення діяльності газети «Красная Армия» (органу Народного Комісаріату військових справ України) як ефективного засобу виховання революційної свідомості селянських мас.

Відстоюючи завоювання Великого Жовтня від посягань внутрішньої та зовнішньої контрреволюції, Червона Армія в роки громадянської війни була активним політичним організатором трудящих мас у визволених від ворога районах, прифронтовій смузі і особливо в сільській місцевості. Для цього вона мала великі можливості. В результаті

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. II, К., 1954, стор. 420.

² В. А. Карамышев. Советская военная печать в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918—1920). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, М., 1955; О. С. Кудлай. До питання про політичну роботу в Червоній Армії на Україні в 1919 р.— «УІЖ», 1959, № 4; О. Й. Щусь. Політична робота у військах Українського фронту (лютий—квітень 1919 р.)— «УІЖ», 1961, № 1; П. В. Агапов. Военная печать Туркестана в годы гражданской войны (1918—1920). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ташкент, 1967; Н. Н. Парфенов. Пропагандистская и организаторская деятельность красноармейской газеты «Наша война». Сборник статей «Слово, зовущее вперед», Л., 1974, та ін.

масових мобілізацій комуністів партія сконцентрувала в армійських лавах свої кращі сили³, що здійснювали вирішальний політичний вплив як на особовий склад радянських військ, так і в значній мірі на цивільне населення. Червона Армія, відзначав В. І. Ленін, «...була найкращим проявом свідомості в ряди селян...»⁴.

Політична і організаційська діяльність Червоної Армії набувала особливого значення в селах України, де пролетарський вплив на селянство був недостатній. Куркулі, володіючи тут 46% орної землі, поставили сільську бідноту в залежне від себе становище. Крім того, значну частину серед селян становили середняки (29,9%) з їхньою тенденцією до коливання між бідняками і куркулями⁵.

Буржуазно-націоналістична контрреволюція намагалася отруїти свідомість політично відсталих селян ідеологією національної ворожнечі, вести серед них антирадянську пропаганду, що іноді призводило до розгулу політичного бандитизму.

У цій складній обстановці Комуністична партія України спрямувала зусилля на здійснення свого політичного впливу на широкі маси селянства. Однак на цьому шляху вона зустріла певні труднощі, оскільки партосередки в сільській місцевості виникали не зразу й не всюди. Зокрема, на початку квітня вони функціонували лише в 102 волостях⁶ із загальної кількості понад 1500 адміністративних одиниць⁷. Крім того, як відзначалося, зокрема, на 1-й Кролевецькій повітській партконференції (березень 1919 р.), більшість сільських партосередків склалися із співчуваючих, серед яких не було жодного комуніста⁸.

Слід відзначити й те, що можливості Комуністичної партії України для посилення партійного впливу на селі були обмежені. До травня 1919 р. в її лавах налічувалося близько 36 тис. комуністів, які в основному перебували у промислових районах. У губерніях, де переважало сільське населення, партійний прошарок був невеликий. Зокрема, у Волинській губернії налічувалося 500 комуністів, Подільській — 1 тис., Чернігівській — 3 тис.⁹ За таких умов місцевим партійним органам на Україні могла допомогти лише Червона Армія, яка наприкінці 1918 р. розгорнула тут бойові дії по вигнанню німецьких окупантів і військ української буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Оцінивши обстановку, що на той час склалася, ЦК КП(б)У дав директиву Реввійськраді Українського фронту і керівництву Народного Секретаріату з військових справ по можливості використовувати армійські партійно-політичні кадри для ведення політосвітньої роботи серед населення. Це знайшло своє відображення в прийнятих наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. інструкціях та положеннях про обов'язки партійно-політичних органів Червоної Армії¹⁰. Зокрема, «Інструкція політичним комісарам військових частин Радянської Армії України», затверджена Реввійськрадою у грудні 1918 р., ставила перед воєнкомаами вимогу «...підтримувати живий зв'язок з місцевими партійними організаціями і радянськими установами, сприяти організації селянської бідноти і брати активну участь у встановленні Радянської влади в місцево-

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 363.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 315.

⁵ Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 11.

⁶ О. Слущкий. Третій з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 153.

⁷ ЦДАРА, ф. 25860, оп. I, спр. 27, арк. 23.

⁸ С. В. Макиель. Партийное и советское строительство на Сумщине в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918—1920), Сумы, 1963, стор. 18—19.

⁹ О. Слущкий. Назв. праця, стор. 154.

¹⁰ О. Й. Щусь. Назв. праця, стор. 41.

стях, визволених від ворога»¹¹. Надалі цю функцію було поширено на весь партійно-політичний апарат Червоної Армії.

Наприкінці квітня 1919 р. у Києві відбувся перший з'їзд політпрацівників Червоної Армії на Україні. Багато уваги на ньому було приділено роботі армійських політвідділів у прифронтовій смузі. Відзначивши важливе значення політичної роботи в армії для поліпшення, зокрема, становища на селі, народний комісар військових справ України М. І. Подвойський в своїй доповіді підкреслив, що «...проводячи свою роботу в армії, комуністичні осередки охоплюють значно ширше поле, ніж сама армія!». У виступах делегатів з'їзду наголошувалося на тому, що, незважаючи на величезні труднощі, які переживала Червона Армія на Україні через нестачу партійно-політичних кадрів, конкретна обстановка на селі зобов'язувала всі військові формування з допомогою політичних засобів робити посильний внесок у вирішення загальнопартійного завдання — залучення селянства на бік Радянської влади¹².

Предметом особливої уваги Компартії України та політорганів Червоної Армії було виховання червоноармійців у дусі глибокої поваги до селян, підвищення престижу Радянської влади в очах селянських мас й залучення їх до активного співробітництва з нею. «Тільки при організованому, сприятливому ставленні до нас тилу,— писала газета «Красная Армия»,— можливий міцний червоноармійський фронт»¹³.

Політико-виховна і організаторська діяльність Червоної Армії в селах України здійснювалася через політосвітні відділи окружних, губернських і повітових військових комісаріатів, селянські секції і радянські відділення політвідділів фронтів, армій, дивізій, безпосередньо через комісарів і партосередки частин, червоноармійців-активістів. Вони брали дійову участь у вирішенні життєво важливих для Радянської влади завдань політичного виховання селянства, залучення середняка до проведення революційних перетворень на селі, зміцнення його союзу з робітничим класом.

Могутнім засобом впливу на трудящих селян була періодична преса, у тому числі й армійська. Військові газети зробили значний внесок у справу політичного виховання червоноармійців, 80% яких походили з селян¹⁴. На сторінках армійських газет широко й різнобічно пропагувалися ідеї Комуністичної партії, висвітлювалася робота червоноармійців і політпрацівників серед населення, в тому числі і селян. «Всі питання, з-за яких ішла збройна боротьба мас...,— відзначав В. І. Ленін,— можна... простежити, в зародковій формі, з тодішньої преси»¹⁵.

У розгортанні політосвітньої роботи серед селян значну роль відіграли армійські газети, що видавалися на Україні. Зокрема, газета «Красный воин» була друкованим органом політвідділу Реввійськради 3-ї армії, «Красное знамя» — Реввійськради 13-ї армії, «Красный кавалерист» — політвідділу Реввійськради Першої кінної армії та ін. Крім того, політвідділ 12-ї армії випускав спеціальну газету для селян під назвою «Украинская беднота».

Почесне місце серед тогочасної армійської преси належало газеті «Красная Армия» — органу Народного Комісаріату військових справ України. Її тираж становив понад 70 тис. примірників¹⁶. На сторінках га-

¹¹ Гражданская война на Украине, К., 1967, т. I, кн. I, стор. 535.

¹² «Красная Армия», 26 квітня 1919 р.

¹³ «Красная Армия», 30 квітня 1919 р.

¹⁴ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 336.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 8.

¹⁶ ЦДАРА, ф. 25860, оп. 1, спр. 92, арк. 140.

зети висвітлювалися найактуальніші питання, які цікавили селян і допомагали їм розібратися в складних проблемах життя на селі, друкувалися праці В. І. Леніна, в яких роз'яснювалися цілі та завдання партії більшовиків, Радянської влади, пропагувалися ідеї союзу робітничого класу і селянства, єдності фронту і тилу та ін. Це сприяло підвищенню політичної активності трудового селянства¹⁷. Газета користувалася великою популярністю серед червоноармійців і селян.

Редакція «Красной Армии» повсякденно піклувалася про широке розповсюдження свого друкованого органу на селі, просила сільських читачів повідомляти, чи регулярно газета надходить на місце¹⁸.

Черпаючи з газети широку інформацію, а також відповіді на багато питань, що їх цікавили, селяни висловлювали свої побажання щодо поліпшення її розповсюдження на селі, зверталися до редакції з своїми пропозиціями. «Я купую газету, коли приїжджаю на станцію,— писав один з сільських читачів «Красной Армии».— Чи не можна зробити так, щоб газета ваша надходила й до сіл...?»¹⁹. З номера в номер газета зверталася із закликом до своїх читачів посилювати агітаційну і пропагандистську діяльність на місцях²⁰.

У березні 1919 р. народний комісар військових справ України М. І. Подвойський здійснив поїздку на фронт. Висвітлюючи цю подію, «Красная Армия» звернула увагу читачів на той факт, що нарком цікавився не тільки становищем на фронті, а й на селі. Зокрема, він мав зустріч з делегацією селян, які скаржилися йому на те, що в деяких селах не було представників влади Рад, а тому їхні односельчани не знають радянських законів, своїх прав і обов'язків. М. І. Подвойський провів також нараду армійських політпрацівників, поставив перед ними завдання як по роботі з бійцями, так і серед населення²¹.

Наприкінці квітня 1919 р. на сторінках «Красной Армии» була опублікована інструкція «Як організувати осередок». У ній, зокрема, зазначалося, що завданням військових партосередків є не лише зміцнення лав Червоної Армії, а й налагодження тісних зв'язків з селом, вивчення становища в ньому, створення там радянських органів, проведення політичної роботи, залучення селянства на бік Радянської влади. Інструкція рекомендувала політпрацівникам шукати серед селян осіб, які б могли бути кореспондентами газети «Красная Армия» й надсилати матеріали до її редакції про життя села²².

Для подання армійським комуністам дійової допомоги в організації роботи серед селян на сторінках газети друкувалися спеціальні рубрики, зокрема, «Життя села», «Бесіди про землю», «Листи селянам» та ін. Редакція газети закликала селян писати їй про свої справи, потреби, про боротьбу з куркулями, про комбід, артільні господарства тощо. Водночас вона зверталася з проханням до червоноармійців уважніше придивлятися до сільського життя й писати про свої спостереження. У військових частинах на фронті газета розповсюдила анкету, в якій серед інших питань було й таке: «Чого потребує село?» Коментуючи відповіді на нього, газета писала: «Червоноармійці свідомо і серйозно поставилися до потреб села і ясно розуміють, що село не вороже нам». Оскільки більшість відповідей, йшлося далі в газеті, свідчить про гостру нестачу на місцях відданих Радянській владі працівни-

¹⁷ ЦДАРА, ф. 25860, оп. 1, спр. 92, арк. 135; спр. 225, арк. 60.

¹⁸ Див. «Красная Армия», 7 травня 1919 р.

¹⁹ «Красная Армия», 1 квітня 1919 р.

²⁰ «Красная Армия», 3 квітня 1919 р.

²¹ «Красная Армия», 28 березня 1919 р.

²² «Красная Армия», 29 квітня 1919 р.

ків, то червоноармійці повинні допомагати сільському населенню організовувати Ради, читати газети, розповідати про революцію, збирати врожай²³.

Редакція «Красной Армии» зверталася до червоноармійців з проханням надсилати листи своїм рідним і близьким на села, розповідати їм «...чого хочуть комуністи, за що вони борються»²⁴. Окремі такі листи друкувалися на сторінках газети. У них червоноармійці обмінювалися думками про свою роботу на селі. «Приїхав на село,— писав один з них,— збери односельчан, побалакай з ними, роз'ясни, чого хоче Радянська влада. Розвінчуй петлюрівців та білогвардійців. Надсилай газети і книжки на село»²⁵. В іншому листі містився заклик: «Товариші червоноармійці, вступаючи до села, ведіть бесіди з селянами, розкажіть їм, що таке Радянська влада... Це ваш священний обов'язок...»²⁶. Про високу активність «Красной Армии» в організації політичної роботи на селі йшлося в одному з листів, звернених до селян. Його автор писав: «Читаю я нашу газету «Красная Армия» і бачу, що про війну в ній не так багато й пишуть..., а більше про життя робітниче і селянське у нас на Україні, про господарство, про землю, про сімбу, про хліб». І це не випадково, зазначалося далі в листі, бо Радянська влада — це влада робітників і селян. І вона буде міцною лише тоді, коли трудящі думатимуть не тільки про себе, а й про загальну справу»²⁷.

Газета активно допомагала селянам зрозуміти класову суть подій, що відбувалися тоді в країні, дохідливо і яскраво писала про керівну роль робітничого класу в революції, переконувала сільських читачів, що лише міцний союз з робітничим класом може привести селянство до визволення з-під гніту експлуататорів. Цим проблемам були присвячені статті «Куркуль і робітник», «Геть куркулів», «Внутрішній фронт» та ін., в яких розповідалося про непримиренність інтересів бідняків і середняків з інтересами глитаїв²⁸. Стаття «Хто переміг поміщика, той поб'є й куркуля» нагадувала селянам про їхнє недавнє минуле, коли на селі панували поміщики, а біднота гнула на них спину. Визволитися з-під цього ярма, підкреслювалося в газеті, селянам допомогли робітники, які йшли в авангарді боротьби з гнобителями. «Пам'ятай, товаришу селянине, куркуль — твій ворог. Ти разом з робітником переміг поміщика. Настав час, щоб у тому ж союзі визволитися з-під гніту куркулів... Тримайся, селянине, міцно за союз з робітничим класом. Цей союз — найкраща фортеця для всіх трудящих, найкращий захист проти всіх хижаків»²⁹.

Значну роль «Красная Армия» відіграла і в ознайомленні селян з рішеннями VIII з'їзду РКП(б). Зокрема, в ній повністю була надрукована доповідь В. І. Леніна «Про роботу на селі»³⁰, а також детальний виклад резолюції з'їзду «Про відношення до середнього селянства». Ці матеріали, підкреслювалося в газеті, є яскравим свідченням того, що думають комуністи про селянство³¹. Пропагуючи ці документи партії, «Красная Армия» закликала своїх читачів активно розповсюджувати зміст ленінських рішень з'їзду серед селян. Так, у статті «Дружно за працю» редакція газети рекомендувала пропагандистам

²³ «Красная Армия», 17 серпня 1919 р.

²⁴ «Красная Армия», 13 квітня 1919 р.

²⁵ «Красная Армия», 3 травня 1919 р.

²⁶ «Красная Армия», 17 серпня 1919 р.

²⁷ Див. «Красная Армия», 6 травня 1919 р.

²⁸ Див. «Красная Армия», 15 травня 1919 р.

²⁹ «Красная Армия», 8 травня 1919 р.

³⁰ «Красная Армия», 5 квітня 1919 р.

³¹ Див. «Красная Армия», 16 квітня 1919 р.

роз'яснювати в селах насамперед рішення з'їзду про середняка. «З цього питання,— йшлося в газеті,— у нас тепер є найточніші і незаперечні настанови Всеросійського з'їзду Комуністичної партії (більшовиків). Ці настанови обов'язкові для кожного комуніста»³².

Однією з найскладніших проблем у практичному здійсненні союзу робітників і селян була продовольча політика Радянської влади. Для її успішного вирішення необхідно було провести на селі активну політичну роботу. На сторінках «Красной Армии» наполегливо роз'яснювалася суть продподатку як єдино можливого засобу забезпечити хлібом хоча б мінімальні потреби робітничого класу і Червоної Армії. «У містах живуть ваші брати— робітники, які голодують. Нагодуйте їх! — закликала газета.— Пам'ятайте, що справа робітників і селян — загальна справа. Якщо не вистоять робітники, погано буде і селянам, знову повернуться поміщики»³³. В іншій статті, опублікованій в «Красной Армии», містився заклик до селян відбирати хліб у багатіїв й надсилати його для забезпечення промислових центрів і робітників³⁴.

Велике значення у справі політичного виховання селянства мала пропаганда ідеї єдності армії і народу, зокрема, залежності долі селян від успіхів Червоної Армії на фронтах громадянської війни. Особливо рельєфно ця думка була висловлена у зверненнях М. І. Подвойського до хліборобів України. «Ваш обов'язок, товариші селяни,— закликав нарком,— допомогти Радянській владі забезпечити війська. ...Чим більше піклування про наших славних бійців революції, тим швидше й рішучіше буде перемога над ворогами народу. Залишимо ми армію — втратимо усе. Знову загарцюють по полях наших царські стражники і офіцери, знову засвистять батоги над нашими спинами, знову зігнемо шию під тяжким ярмом, знову поллються потоки народної крові»³⁵.

На сторінках газети друкувалася широка інформація про те, як селяни виконують свій обов'язок перед революцією, наводилися приклади практичної підтримки ними робітничого класу і Червоної Армії. Зокрема, в одній із статей повідомлялося, що селяни Дніпровського повіту постановили відправити голодаючим районам півночі по пуду хліба з кожної десятини посіву³⁶. А селяни Катеринославської губернії добровільно здали Червоній Армії 87 тис. пудів хліба³⁷.

Величезна політична й організаторська робота Комуністичної партії України на селі, значна допомога Червоної Армії у пробудженні революційної активності селянства сприяли тому, що в тяжкій обстановці 1919 р. для поповнення продовольчих ресурсів Країни Рад на Україні було зібрано 26,5 млн. пудів хліба³⁸.

Значний внесок «Красная Армия» зробила і в справу інтернаціонального виховання селян. Цей аспект в її діяльності мав особливо велике значення у зв'язку з контрреволюційною пропагандою, яку проводили українські буржуазні націоналісти. Зазнавши поразки у відкритому бою, вони виряджалися в тогу «борців за незалежність України», намагалися грати на національних почуттях українського народу. Тому в численних публікаціях газета розкривала справжнє обличчя цих «патріотів», на конкретних фактах доводила селянам, що націоналісти — запеклі вороги Радянської влади, всіх трудящих. В одному з номерів «Красной Армии» розповідалося про те, як Петлюра запросив на Укра-

³² «Красная Армия», 5 квітня 1919 р.

³³ «Красная Армия», 8 травня 1919 р.

³⁴ «Красная Армия», 16 липня 1919 р.

³⁵ «Красная Армия», 30 березня 1919 р.

³⁶ Див. «Красная Армия», 4 травня 1919 р.

³⁷ Див. «Красная Армия», 12 серпня 1919 р.

³⁸ Історія селянства Української РСР, т. II, стор. 58.

їну солдатів кайзера Вільгельма і потопив у крові тут робітничо-селянську владу. Те ж саме він хотів зробити і в 1919 р., але з допомогою англо-французьких інтервентів³⁹. Газета роз'яснювала селянам, що з допомогою демагогії петлюрівці намагаються посварити трудящих України з робітниками і селянами Росії, розпалити між ними національну ворожнечу. Єдність та міцність союзу України з Радянською Росією, підкреслювалося в «Красной Армии», є запорукою успіху в боротьбі трудящих проти поміщиків і капіталістів⁴⁰. Пропагуючи принципи пролетарського інтернаціоналізму, газета вчила селян підходити до вирішення національного питання з класових позицій. Експлуататори різних націй, зазначалося в одному з її звернень до селян, хоч і розмовляють різними мовами, добре розуміють один одного, бо в них спільна мета: «...як би побільше з трудящих соків вижати. Страх один — перед Радянською владою, яка на весь світ проголосила заклик: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»⁴¹

Інтернаціональному вихованню селян активно сприяла широко поставлена на сторінках «Красной Армии» інформація про розвиток революційного руху за рубежем, зокрема, в Угорщині, Баварії, Словаччині. З метою посилення у селян України солідарності з революційною боротьбою народів цих країн газета в статті «Мови різні, а справа загальна» писала, що спільність класових інтересів трудящих різних націй об'єднує їх в одну братерську сім'ю, незалежно від того, якими мовами вони розмовляють. Як приклад, «Красная Армия» навела заклик уряду революційної Угорщини до створення союзу з Радянською Росією і Україною⁴².

Газета виступала активним поборником ленінської ідеї дальшого зміцнення бойового союзу трудящих Радянської Росії з іншими братніми республіками. На її сторінках було опубліковане звернення наркома військових справ М. І. Подвойського до робітників, селян і червоноармійців, в якому він роз'яснив і обґрунтував життєву необхідність такого союзу як єдиної умови для врятування всіх трудящих Країни Рад від загрози реставрації старих порядків. Зокрема, у зверненні зазначалося: «Жовтому союзу купців, фабрикантів, поміщиків, спекулянтів, генералів, царів, куркулів та інших негідників і душителів свободи селяни і робітники протиставлять свій союз робітників, селян і червоноармійців усіх Радянських республік»⁴³.

Завдяки організаційній і виховній роботі Комуністичної партії, політорганів Червоної Армії на селі селянство України поступово усвідомило ту істину, що його коливання між революцією і контрреволюцією посилюють загрозу повернення до влади поміщиків і капіталістів, і почало схилятися на бік Радянської влади. «...Нашестя капіталістів і поміщиків, підтриманих і всією світовою буржуазією і всіма партіями дрібнобуржуазної демократії (есерами і меншовиками), — писав В. І. Ленін, — створило, закріпило і оформило воєнний союз пролетаріату і селянства за Радянську владу»⁴⁴. Цей перелом сприяв, зокрема, успішному веденню боротьби проти місцевих куркульських банд, що набула особливо гострих форм у квітні — травні 1919 р.

Яскравим свідченням зрушення в настроях селянства став Всеукраїнський з'їзд представників волосних виконкомів, що відбувся 31 трав-

³⁹ «Красная Армия», 17 квітня 1919 р.

⁴⁰ Див. «Красная Армия», 6 квітня 1919 р.

⁴¹ «Красная Армия», 10 травня 1919 р.

⁴² Див. «Красная Армия», 21 травня 1919 р.

⁴³ Там же.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 6.

ня — 6 червня 1919 р. Це був перший селянський з'їзд у масштабах всієї України. Висвітлюючи його роботу, «Красная Армия» повідомляла, що представники майже 1300 волостей обговорювали такі життєво важливі питання, як земельна і продовольча політика Радянської влади, будівництво Червоної Армії та ін.⁴⁵ Делегати з'їзду звернулися із закликом до селян України енергійніше забезпечувати Червону Армію продовольством і фуражем⁴⁶.

На з'їзді було обрано постійну селянську комісію при ЦВК України («комісія 50-ти»), яка відіграла значну роль у дальшому згуртуванні селян навколо Радянської влади. Підбиваючи підсумки роботи з'їзду, «Красная Армия» у статті «Величезна справа» писала: «Ми палко віримо, що те трудяще селянство, яке змогло так чітко сказати своє тверде слово, також зможе й втілити це слово у діло»⁴⁷.

Визволення трудящих селян з-під впливу куркулів на селі відбувалося водночас з процесом створення там комітетів бідноти, які перетворювалися на осередки боротьби проти куркулів, дезертирів, бандитів. В організації комбідів активну участь брала і Червона Армія. Зокрема, Політвідділ Українського фронту повідомляв, що селяни охоче слухають армійських політпрацівників, які проводять з ними бесіди про роль цих революційних селянських органів на селі⁴⁸. Особливо активну діяльність комбідів розгорнули після прийняття ЦВК України (14 травня 1919 р.) закону про передачу їм всієї повноти адміністративної влади на селі⁴⁹. Влітку 1919 р. вони були створені на Україні повсюдно⁵⁰.

Таким чином, діяльність газети «Красная Армия» свідчить про те, що в роки громадянської війни Комуністична партія ефективно використовувала армійські партійно-політичні органи та їх пресу для організаторської і виховної роботи на селі, залучення селян, зокрема, середняків, на бік Радянської влади, створення міцного воєнно-політичного союзу робітничого класу і селянства як вирішальної умови для перемоги над силами внутрішньої та зовнішньої контрреволюції.

⁴⁵ Див. «Красная Армия», 6 червня 1919 р.

⁴⁶ ЦДАРА, ф. 25860, оп. 1, спр. 385, арк. 35, 37.

⁴⁷ «Красная Армия», 6 червня 1919 р.

⁴⁸ ЦДАРА, ф. 25860, оп. 1, спр. 156, арк. 36, 79.

⁴⁹ Історія Української РСР, ч. II, К., 1967, стор. 118.

⁵⁰ Там же.

В. П. АНДРІЄВСЬКИЙ (Тернопіль)

750 РОКІВ КРЕМЕНЦЮ

У долині, серед садів розташований мальовничий Кременець — районний центр Тернопільської області, одне з найдавніших міст України. Над містом велично піднімається вкрита густим лісом Замкова гора — улюблене місце відпочинку трудящих. Тут і досі збереглися руїни стародавньої Кременецької фортеці.

В цьому районі археологи знайшли залишки чотирьох поселень доби пізнього палеоліту. Під час розкопок двох з них було виявлено залишки житла, місця обробки кременю та понад 80 тис. виробів з нього. Крім того, поблизу Кременця знайдено поховання доби міді, поселення періоду пізньої бронзи, а також залишки двох жител і кіль-

кох господарських споруд VII—III ст. до н. е. Виявлено й залишки поселення черняхівської культури III—VI ст.¹.

Кременець вперше згадується в Іпатіївському списку Галицько-Волинського літопису під 1226 р. На основі цього джерела громадськість міста в 1976 р. відзначила 750-річчя від дня його заснування.

Кременець здавна був одним з найважливіших укріплень на Волині. Його не змогли захопити війська угорського короля Андрія II. Збройні сили Галицько-Волинського князівства розгромили ворога, що хотів поневолити волелюбний народ. За свідченням літописця, угорський полководець «смятятся умом и поиде из земли борзо»².

На початку 1241 р. на Кременець напали татари на чолі з ханом Батием. Боротьба тривала шість тижнів. Татарському полководцеві не вдалося захопити фортецю, і він змушений був відступити.

У 1255 р. під стінами Кременця в бою проти військ князя Данила Галицького зазнав поразки татарський воєвода Куремса. Перейшовши в наступ, вони визволили від татаро-монголів землі по Південному Бугу, Случі і Тетереву.

Через кілька років Золота Орда направила проти Галицько-Волинського князівства війська під командуванням Бурундая. Він підписав з руськими князями мирний договір у Шумську. Згідно з ним удільний волинський князь Василько змушений був Кременецьку фортецю не тільки зруйнувати, а й розкопати гору, на якій вона була споруджена. Наприкінці XIII ст., тобто за часів князювання Мстислава Даниловича, Кременецька фортеця та інші укріплення Волині були відбудовані³.

В результаті тривалої боротьби з войовничими сусідами Галицько-Волинське князівство дуже ослабло. Цим скористалася Польща і у 1349 р. загарбала Галичину, а в 1388 р.— західну частину Волині. Східна частина Волині поступово потрапила під владу Литви.

У 1495—1500 рр. волинські землі, в тому числі й Кременець, зазнали спустошливих нападів з боку великих татарських загонів. Внаслідок Люблінської унії 1569 р. волинські землі повністю загарбала шляхетська Польща. Права на самоврядування Кременця, що їх неодноразово видавали і підтверджували литовські князі та польські королі, були спрямовані, насамперед, на зміцнення влади віята, коменданта фортеці, польсько-католицької знаті.

Особливо нерестерпним було становище трудящих Кременця за часів правління королеви Бони (1536—1556 рр.). Вона проводила жорстоку політику експлуатації і національно-релігійного гноблення народних мас. За її наказом у місті був споруджений великий кам'яний костюл (з 1832 р.— православний Миколаївський собор), збільшено податки з городян.

Замкова гора, на будівництво військових споруд якої королівський уряд не шкодував коштів (у 1545 р. тут було 23 гармати, багато іншої зброї, велика кількість пороху, селітри, ядер, свинцю і сірки)⁴, стала для трудящих в'язницею. В ній нещадно катували непокірних і бунтарів, які виступали проти пансько-шляхетської сваволі. У 1636 р. в Кременці було споруджено костюл для францісканського монастиря і відкрито польсько-католицьку школу.

Кременецьке братство, що було засноване в 1630 р., побудувало православний Богоявленський собор, друкарню і школу вищого типу.

¹ Археологические открытия 1968 года, М., 1968, стор. 269.

² Полное собрание русских летописей, т. 2, СПб., 1843, стор. 749.

³ Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 198.

⁴ Памятники, изданные временной комиссией для разработки древних актов, т. IV, К., 1859, стор. 216—218.

З 1636 по 1650 рік в Кременці існувала слов'яно-руська друкарня. Тут у 1638 р. була надрукована «Грамматика, или письменница языка словенского тщанием вкратце» та інші книги⁵.

Активну участь у національно-визвольній війні українського народу в 1648—1654 рр. брало і населення Кременця. Для штурму неприступної фортеці, де засіла велика кількість шляхти з Волині, Поділля і Галичини, був направлений 7-тисячний загін під командуванням Максима Кривоноса. Пізніше сюди для підкріплення підійшли повстанці на чолі з Колодкою. Шість тижнів тривали запеклі бої з польсько-шляхетськими військами, що оборонялися в добре озброєній та укріпленій фортеці. Проте в жовтні 1648 р. її було здобуто. Переможці захопили в свої руки великі військові трофеї. Документи про феодалні повинності вони спалили, а фортецю висадили в повітря⁶.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною Кременець ввійшов до складу Росії і з 1795 р. став повітовим містом Волинського намісництва. В ньому на той час було понад 1 тис. будинків, багато торговельних закладів, діяв цегельний і миловарний заводи, проживало більше 11 тис. чол.

У 1805 р. в Кременці було відкрито Волинську гімназію, при якій в 1807 р. працювали школи землемірів і садоводів та учительська семінарія. У 1819 р. цей навчальний заклад було перетворено в Кременецький ліцей. У ньому працювали відомий прогресивний польський історик Й. Лелевель, викладач літератури і риторики Е. Словацький. Учений В. Бессер заснував ботанічний сад ліцею, що на той час був одним з кращих у Росії⁷.

Після придушення польського повстання 1830—1831 рр. цар Микола I ліквідував на Волині уніатську церкву, закрив Кременецький ліцей. В його приміщенні було відкрито Волинську духовну семінарію. Крім того, у місті діяли дві гімназії, комерційне, реальне і духовне училища, середня сільськогосподарська школа.

Кременець приваблював відвідувачів своєю старовиною, красивими горами, пишними садами. Восени 1846 р. місто і Почаївську лавру відвідав Т. Г. Шевченко. У Почаєві він зробив кілька малюнків, а розповідь, що почув в одному із сіл над річкою Іквою, лягла в основу його поеми «Варнак», яка починається словами «Над Іквою було село...». Видатний мандрівник-географ М. М. Пржевальський у своїх «Спогадах мисливця» писав про Кременець: «Хоч саме місто бідне і брудне, проте околиці його мимоволі вражають своєю красою. Гори утворюють чудові ландшафти, якими можна милуватися на кожному кроці. Саме місто з усіх боків оточене горами так, що, під'їжджаючи до нього, за дві верстви ще нічого не бачиш. Ніби воно хоче заховатися від допитливих поглядів, ніби таїться виявити свою непоказність»⁸.

У Кременці побували Леся Українка і М. М. Коцюбинський, який збирав матеріали для написання новел «Він їде» та «Сміх», український художник М. К. Пимоненко, який написав там свою відому картину «Жертва фанатизму».

Зазнаючи жорстокої експлуатації з боку експлуататорів, трудящі Кременця не раз піднімалися на боротьбу проти них. Особливо яскраво це виявилось під час першої російської революції 1905—1907 рр. У місті і по селах повіту розповсюджувалася революційна література.

⁵ «Волинские епархиальные ведомости», 1867, № 8, стор. 121.

⁶ І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, К., 1954, стор. 153.

⁷ Бюллетень главного ботанического сада АН СССР, вып. 30, М., 1958, стор. 7—8.

⁸ Известия Всесоюзного географического общества, вып. 4—5, М., 1940, стор. 468.

З Галичини через Кременець транспортувалася, зокрема, газета «Искра». Великий вплив на селян повіту справила брошура В. І. Леніна «До сільської бідноти». В місті розгорнувся страйковий рух, зокрема, відбулися страйки на чавуноливарному заводі та на інших підприємствах.

На кінець 1916 р. в країні склалася революційна ситуація, яка на початку 1917 р. переросла в революцію. 15 квітня 1917 р. у Кременці зібралися делегати 11-ї армії, щоб обрати армійський комітет. Його головою став більшовик М. В. Криленко. Комітет дав рішучу відсіч угодовцям, які закликали підтримувати Тимчасовий уряд і продовжувати війну. Пізніше трудящі міста вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінські декрети про мир і землю.

В період громадянської війни криваві бурі і грози не раз проносилися над Кременцем. У листопаді 1918 р. його захопили петлюрівці, а на початку 1919 р. місто окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі.

Полк Таращанської бригади, яким командував герой громадянської війни В. Н. Боженко, 5 червня 1919 р. визволив Кременець. На Залізничній станції у ворога було захоплено 18 ешелонів зброї та багато різного військового майна⁹⁻¹⁰. Визволення міста викликало велику радість і революційний ентузіазм серед трудящих. негайно був створений повітовий ревком, який провів велику роботу по встановленню і зміцненню Радянської влади в Кременці та селах повіту.

Незабаром міжнародна і внутрішня контрреволюція організували проти Країни Рад похід Антанти. У липні 1919 р. білополяки захопили Кременець. Незважаючи на масові розстріли і насильства, трудящі міста чинили героїчний опір окупантам. У Кременці і повіті діяли підпільний ревком, партизанські загони, якими керував спеціально створений штаб. У їхньому розпорядженні була велика кількість зброї. В жовтні 1919 р. у повіті вибухнуло повстання проти окупантів.

Під натиском доблесної Червоної Армії білополяки змушені були відступати на захід. За Кременець розгорнулися запеклі бої. Вороже командування терміново перекинуло сюди значні резерви, які повинні були розгромити угруповання радянських військ, що вело наступ у напрямі Львова, і завдати удару Першій Кінній армії.

В ході запеклих боїв Кременець кілька разів переходив з рук у руки. Лише 21 липня 1920 р. війська 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й. Є. Якіра та кавалерійської групи, очолюваної О. М. Осадчим, оволоділи містом¹¹.

Однак місто залишилися, як і вся Західна Україна, під владою буржуазно-поміщицької Польщі. Її уряд, особливо після фашистського перевороту Пілсудського 1926 р., вважав окуповані землі своєю внутрішньою колонією. Буржуазія і поміщики гальмували розвиток економіки краю, зокрема, промисловості, проводили політику національного гноблення. Пілсудський перетворив кременецький ліцей у ідеологічний центр полонізації, окатоличення українського населення та боротьби з комуністичним рухом.

Трудящі Кременця чинили опір окупантам. У 1927 р. в місті був організований повітовий комітет КПЗУ. Активну діяльність розгорнув також Кременецький окружний комітет КПЗУ, створений у травні 1931 р. Значну роботу серед молоді проводили повітовий і міський комітети КСМЗУ.

⁹⁻¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 10, арк. 55—56.

¹¹ Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, К., 1967, стор. 305—306.

Буржуазно-поміщицький уряд Польщі жорстоко розправлявся з членами КПЗУ, які очолювали боротьбу трудящих Західної України проти нього. В листопаді 1932 р. пілсудчики провели в Кременці великий процес над 24 членами КПЗУ, яких було засуджено до тюремного ув'язнення від 2 до 7 років¹².

У 1934 р. по Кременцю і повіту прокотилася хвиля масових арештів. Пілсудчики засудили 63 найактивніших члени КПЗУ на довічне тюремне ув'язнення та заслання у страшну фашистську катівню.

Становище трудящих міста у 20—30-х роках весь час погіршувалося, зростало безробіття. В зв'язку з цим посилювався страйковий рух. Зокрема, часто страйкували металісти, робітники меблевих, кравецьких і шевських підприємств. Кременчани емігрували за кордон, але й там їх чекали злидні та поневіряння.

Лише з вересня 1939 р., коли багатостраждальну землю визволила від гнобителів Червона Армія, для жителів Кременця, як і в усій Західній Україні, почалося нове життя. Комуністична партія і Радянський уряд здійснили на визволеній землі величезні суспільно-політичні, економічні та культурні перетворення. Вперше в історії у Кременці почали діяти шахта по видобуванню бурого вугілля, лікарня, поліклініка, жіноча та дитяча консультації, санітарно-епідеміологічна станція. На базі колишнього ліцею було відкрито учительський інститут (перший вищий навчальний заклад у Тернопільській області) з історичним, мовно-літературним, фізико-математичним та природничо-географічним факультетами. Розпочали роботу три середніх школи з українською мовою викладання, російська школа, середня і семирічна польські школи та ряд середніх спеціальних навчальних закладів. Відкрилися краєзнавчий музей, Будинок культури, кінотеатр.

Охоплені величезним трудовим і політичним піднесенням, трудящі Кременця жили повноцінним життям. Та їх щасливе буття було затьмарено віроломним нападом на Радянський Союз гітлерівської Німеччини.

Після запеклих боїв з переважаючими силами ворога 3 липня 1941 р. частини Червоної Армії змушені були тимчасово залишити Кременець, над яким нависла чорна хмара фашистської окупації. Всього гітлерівці знищили понад 14 тис. і вивезли в рабство близько 2 тис. радянських людей, спалили 600 будинків, вивели з ладу вугільну шахту, електростанцію та ряд інших підприємств, закрили школи, пограбували культурно-історичні цінності Кременця. Під ненависними окупантами горіла земля. На околицях міста, в приміських селах йшла вперта боротьба, зростав організований опір розбійницькій політиці гітлерівців, який особливо посилювався в зв'язку з переходом через Кременеччину в 1943 р. партизанського з'єднання загонів О. Ф. Федорова. 19 березня 1944 р. радянські війська визволили місто від ворога.

Лінія фронту повільно просувалася на захід, ще точилися бої під Бродами, а в Кременці вже налагоджувалося нормальне життя трудящих. 1 вересня 1944 р. розпочалося заняття в учительському інституті, середніх школах і спеціальних навчальних закладах.

Багато енергії й ентузіазму виявили трудящі, особливо молодь, щоб підняти з руїн рідне місто. Минули післявоєнні п'ятирічки. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянської влади стародавній Кременець перетворився в одне з квітучих міст Радянської України. Нині тут діють цукровий, тютюново-ферментаційний, пивоварний, цегельний та крейдяний заводи, ватна і меблева фабрики.

¹² Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1930 рр., Тернопіль, 1959, стор. 242.

За роки післявоєнних п'ятирічок докорінно реконструйовано і збільшено потужність промислових підприємств міста та споруджено ряд нових. Гордістю і окрасою Кременця став чудовий Комсомольський парк, де розміщені дитяча бібліотека, широкоекранний кіно-театр ім. Т. Г. Шевченка. Потопаючи в зелені, красується сучасний районний Будинок культури. У місті з'явилися нові вулиці з прекрасними будинками і садами. У 1960 р. в Кременці відкрилася міжрайонна лікарня на 325 ліжок.

Кременець славиться далеко за межами України також своїми спортивними спорудами — лижним трампліном у лісі і трампліном з перекриттям, де можна проводити змагання протягом року.

Здавна Кременець славиться високим рівнем художньої самодіяльності. При районному Будинку культури нині працюють хорова капела, танцювальний ансамбль «Кременчанка», капела бандуристів, ансамбль гусярів, агіткультбригада.

Гордістю і окрасою Кременця є численні пам'ятники історії та архітектури. В центрі міста — пам'ятник вождям світового пролетаріату К. Марксу і В. І. Леніну. Як народну святиню шанують кременчани споруджені у міському сквері та на кладовищі пам'ятники воїнам, які полягли в боях з фашистськими загарбниками за визволення Кременця.

По-ударному зустріли кременчани рішення історичного XXV з'їзду КПРС. З великим трудовим і політичним піднесенням вони включилися у виконання завдань десятої п'ятирічки, ставши на трудову вахту на честь 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У зв'язку з 750-річчям з часу заснування та за успіхи, досягнуті трудящими в господарському і культурному будівництві, Кременець нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Л. Є. ЛЕОНТЬЄВА (Донецьк)

**УЧАСТЬ МОЛОДІ США
В РУСІ СОЛІДАРНОСТІ
З РАДЯНСЬКИМ НАРОДОМ
У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
[1941—1943 рр.]**

Однією з яскравих сторінок в історії радянсько-американських відносин є участь прогресивних сил США, зокрема молоді, в русі солідарності з нашим народом у роки Великої Вітчизняної війни. Оскільки в історичній літературі це питання висвітлене недостатньо, у даній за-

мітці на основі радянської й американської періодичної преси та архівних документів зроблено спробу розкрити деякі аспекти цієї теми.

Серед молодіжних демократичних організацій США одними з перших заявили про свою підтримку боротьби радянського народу з фашистськими загарбниками «Ліга комуністичної молоді», «Американський конгрес молоді», «Американська спілка студентів» та ін. На залик Національного комітету Компартії США, її голови У. Фостера вони активно виступали за подання широкої допомоги СРСР для розгрому фашистської Німеччини, за встановлення тісного співробітництва між радянським і американським народами для активізації боротьби із спільним ворогом¹.

¹ "Daily Worker", 29 червня 1941 р.

Багато заходів, що проводилися Компартією, найпослідовніше й найактивніше підтримувала «Ліга комуністичної молоді»². Зокрема, на мітингу в день пам'яті В. І. Леніна (26 січня 1942 р.) її керівники солідаризувалися з лозунгами комуністів, висунутими у виступі У. Фостера³.

Найчисленніша молодіжна організація — «Американський конгрес молоді» — об'єднувала в своїх лавах 5 млн. членів⁴. Делегати її VII з'їзду, що відбувся на початку липня 1941 р., у зверненні до юнаків і дівчат світу закликали їх всебічно допомагати народам СРСР та інших країн, що боролися проти фашизму⁵.

Ініціатором масових кампаній солідарності виступала «Американська спілка студентів», у 80 місцевих організаціях якої налічувалося 200 тис. членів⁶. Сотні тисяч юнаків і дівчат об'єднувала в своїх рядах також юнацька секція організації «Комітет допомоги Радянському Союзу у війні»⁷. Вона мала свої філіали в Нью-Йорку, Клівленді, Детройті та інших містах країни. Крім цього, комсомольські, бойскаутські, негритянські, християнські організації входили до складу організації «Молодь для перемоги»⁸.

Вступ США в другу світову війну сприяв посиленню участі американської молоді в русі солідарності з народами СРСР. Члени прогресивних молодіжних організацій брали активну частку у воєнних зусиллях своєї країни. Вони збирали металобрухт, гроші для придбання медикаментів, здавали кров для поранених, проводили політичні мітинги і збори⁹.

Весною 1942 р. за ініціативою юнацької секції «Комітету допомоги Радянському Союзу у війні» серед американського студентства було проведено кампанію по збиранню коштів для СРСР¹⁰. «Ми повністю усвідомлюємо,— зазначалося в привітанні представників секції до молоді Москви,— що перебуваємо у боргу перед вашими мужніми бійцями, й сповнені твердої рішучості взяти... більш активну участь у загальній боротьбі за знищення сил жорстокості, агресії і зла»¹¹.

Розуміючи, що головним завданням тогочасного моменту була мобілізація зусиль країни для ведення ефективної війни проти фашизму, тисячі членів «Ліги комуністичної молоді» та інших прогресивних молодіжних організацій США вступили до армії, щоб із зброєю в руках боротися проти гітлерівських загарбників. Багато юнаків і дівчат брали активну участь у заходах по мобілізації ресурсів країни для воєнних потреб. Особливо енергійно вони підтримували кампанію під назвою «битва за виробництво», що сприяла збільшенню випуску зброї, бойової техніки, військових матеріалів.

Успіхи Радянської Армії на фронтах Великої Вітчизняної війни справили значний вплив на американську молоддь. 20 квітня 1942 р. на мітингу, присвяченому 20-й річниці комсомолу США¹², її представники підтримали висунуту комуністами вимогу про негайне відкриття союзниками СРСР другого фронту¹³. В привітанні «Американського конгресу

² W. Foster. History of the Communist Party of the United States, New York, 1952, стор. 409.

³ "Daily Worker", 29 січня 1942 р.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 216, арк. 10.

⁵ «Коммунистический Интернационал», 1941, № 6—7, стор. 94—95.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 8581, оп. 2, спр. 76, арк. 50, 56.

⁷ Там же, арк. 56—57.

⁸ Там же, арк. 57.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 8581, оп. 2, спр. 76, арк. 57.

¹⁰ Там же, ф. 4459, оп. 12, спр. 227, арк. 97.

¹¹ Там же, арк. 8.

¹² "Daily Worker", 29 квітня 1942 р.

¹³ W. Foster. Назв. праця, стор. 401, 412.

молоді», надісланому «Антифашистському комітетові радянської молоді», висловлювалася впевненість, що 1942 рік «може і має стати роком остаточної перемоги над німецьким фашизмом»¹⁴. Ще раніше слухачі військової школи США викрили твердження нацистської пропаганди про те, що нібито «російські морози» були причиною поразки гітлерівців під Москвою¹⁵.

Найбільшого розмаху кампанія в країні за негайне відкриття другого фронту досягла влітку 1942 р. У серпні до Вашингтона прибула молодіжна делегація із зверненням до уряду США, підписаним 2238 студентами нью-йоркських коледжів. У ньому ставилася вимога про негайне відкриття союзниками СРСР другого фронту¹⁶. Про це ж йшлося і в петиції представників нью-йоркського університету¹⁷. 26 серпня 1942 р. у Нью-Йорку відбувся мітинг, на якому 2500 молодих представників профспілки службовців готелів, що входила до складу АФП—КВП¹⁸, а також керівники 13 студентських організацій одного з найбільших у США Чикагського університету¹⁹ висловили готовність йти на будь-які самопожертвування для досягнення перемоги над фашизмом.

До вимоги про негайне відкриття союзниками СРСР другого фронту приєдналися й керівники робітничих, студентських та інших прогресивних молодіжних організацій Нью-Йорка²⁰.

На мітингу, скликаному молодіжним «Об'єднанням боротьби за створення другого фронту», 1500 юнаків і дівчат, які представляли різні студентські, профспілкові, негритянські організації, висловили побажання, щоб політика американського уряду та урядів союзних країн щодо створення другого фронту в Європі стала реальністю найближчим часом²¹. Сенатор-демократ Пеппер, виступаючи на засіданні «Студентського комітету», закликав молодь США наполягати перед членами конгресу на негайному вторгненні військ союзників в Європу²².

Важливою подією в житті американських юнаків і дівчат стало проведення у Вашингтоні в серпні—вересні 1942 р. міжнародної зустрічі студентів. 350 делегатів від прогресивної молоді 35 країн світу, в тому числі й СРСР²³, продемонстрували антифашистську єдність своїх рядів. Зустріч пройшла під лозунгом бойової солідарності з радянською молоддю²⁴. У численних привітаннях делегатам СРСР, що надходили з багатьох міст США, підкреслювалася єдність завдань радянської та американської молоді у війні проти спільного ворога²⁵.

Кампанія по збиранню коштів на медикаменти для СРСР продовжувалася до вересня 1942 р. Юнацька секція «Комітету допомоги Радянському Союзу у війні» зібрала 80 тис. доларів, з них 30 тис.—у Нью-Йорку²⁶.

Прогресивні представники американської молоді прагнули встановити більш тісні контакти із своїми ровесниками з СРСР, що знайшло

¹⁴ "Daily Worker", 8 червня 1942 р.

¹⁵ "Daily Worker", 9 лютого 1942 р.

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 232, арк. 172.

¹⁷ "Daily Worker", 13 серпня 1942 р.

¹⁸ "Daily Worker", 29 серпня 1942 р.

¹⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 232, арк. 281.

²⁰ «Комсомольская правда», 15 серпня 1942 р.

²¹ Див. «Комсомольская правда», 1 вересня 1942 р.

²² ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 232, арк. 264.

²³ ЦДАЖР СРСР, ф. 8581, оп. 2, спр. 76, арк. 50.

²⁴ Там же, арк. 55.

²⁵ "Daily Worker", 29 серпня, 19 вересня 1942 р.

²⁶ "Daily Worker", 19 вересня 1942 р.

вияв у налагодженні зв'язків з «Антифашистським комітетом радянської молоді». Міжнародний студентський день (17 листопада 1943 р.) радянські й американські юнаки і дівчата відзначили як день протесту проти розгрому фашистськими варварами Паризького університету²⁷.

Після перемоги Радянської Армії над гітлерівцями під Москвою новим символом мужності трудящих СРСР став Сталінград. З привітаннями до його доблесних захисників, у яких висловлювалася віра в їх перемогу, неодноразово зверталася «Американська спілка студентів»²⁸. А коли ворога було вигнано з волзьких берегів, від юнаків і дівчат США на адресу «Антифашистського комітету радянської молоді» стали надходити листи і телеграми, в яких вони висловлювали своє бажання взяти участь у відбудові зруйнованого фашистами міста²⁹.

Важливу роботу серед молоді США проводили представники прогресивної інтелігенції країни. Зокрема, у Корнельському університеті відомі учасники руху солідарності з радянським народом протягом чотирьох місяців читали курс лекцій, присвячений СРСР³⁰. Викладачі Гарвардського університету Сіммонс, Альберт Піс Вільямс, Корлісс Ламонт, Генрі Сігеріст, Бернард Пейрс у своїх лекціях прагнули дати студентам правильне уявлення про Країну Рад.

Керівник молодіжного відділу «Національної ради американо-радянської дружби» Гертруда Роббінс відзначала, що «співробітництво між молоддю наших двох країн є одним з найважливіших факторів у зміцненні дружби між Сполученими Штатами і Радянським Союзом»³¹.

Таким чином, діяльність прогресивних молодіжних організацій США була складовою частиною руху солідарності демократичної громадськості Сполучених Штатів Америки з трудящими СРСР, сприяли зміцненню дружніх стосунків між двома народами, служила спільній справі боротьби проти фашизму.

²⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 8581, оп. 2, спр. 76, арк. 12.

²⁸ «Комсомольская правда», 27 вересня 1942 р.

²⁹ «Комсомольская правда», 1 липня 1943 р.

³⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 248, арк. 133.

³¹ Там же, спр. 118, арк. 44.

На допомогу викладачу історії

З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ І ПРОПАГАНДИ МАТЕРІАЛІВ XXV З'ЇЗДУ КПРС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Одне з найважливіших завдань, що стоїть перед вищими навчальними закладами,—вивчення матеріалів XXV з'їзду КПРС. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар Центрального Комітету Л. І. Брежнєв підкреслював: «Донести ідеї з'їзду до кожного комуніста, до кожної радянської людини — такий почесний обов'язок не тільки пропагандистів, лекторів, доповідачів, а й усіх наших партійних активістів. У цю роботу треба вкласти всі свої знання, все уміння переконувати, всю силу душі»¹.

Важливу роль у розв'язанні завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС відіграють всі кафедри суспільних наук вищих навчальних закладів, зокрема, опорні кафедри історії КПРС, які координують діяльність інших кафедр у межах регіону, узагальнюють і пропагують передовий досвід. Так, певного досвіду щодо вивчення і пропаганди матеріалів XXV з'їзду партії набула опорна кафедра історії КПРС Дніпропетровського державного університету. Вона керує роботою 11 кафедр вузів свого профілю. Протягом останніх років викладацький склад її значно поліпшився. З 25 викладачів 18 мають вчені ступені та звання, в тому числі 3 доктори історичних наук, професори. Укомплектованість кафедри кваліфікованими кадрами створює необхідні умови для успішного розв'язання завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС. Велике значення для дальшого піднесення кваліфікаційного рівня викладачів опорної кафедри має їх навчання в Інституті підвищення кваліфікації (ІПК) і стажування в провідних вузах.

Викладачі кафедри активну участь взяли у розробці комплексної теми, присвяченої діяльності Компартії України розвитком трудової і політичної активності трудящих в період будівництва соціалізму і комунізму. За минулий навчальний рік опорна кафедра з участю викладачів інших вузів надрукувала три збірники статей загальним обсягом більше 30 друк. арк. У десятій п'ятирічці вона планує видати ряд комплексних праць з теми «Діяльність Комуністичної партії по підвищенню керівної ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму».

З метою зростання ідейно-теоретичного рівня досліджень, опорна кафедра на спільних з іншими кафедрами засіданнях і семінарах переглянула тематику наукових праць, внесла в перспективні плани відповідні доповнення в світлі рішень XXV з'їзду партії.

29 вересня 1976 р. відбувся міжкафедральний семінар, на якому було обговорено питання «Про хід виконання рішень XXV з'їзду КПРС кафедрами історії партії регіону і завдання на новий, 1976/77 навчальний рік». З доповіддю виступили зав. опорною кафедрою, проф. Д. С. Шелест, заст. зав. опорною кафедрою, доц. П. В. Агапов, зав. кафедрою медінституту, доц. І. М. Скрипник та керівник методоб'єднання викладачів суспільних дисциплін автотранспортного технікуму А. М. Генштейн. Щомісяця на спільних засіданнях кафедр вузів регіо-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83—84.

ну розглядаються актуальні питання дальшого вдосконалення навчального процесу, підвищення ідейно-теоретичного і методичного рівня викладання історії КПРС. Зокрема, особлива увага звертається на підготовку та обговорення текстів лекцій, методичних порад щодо вивчення матеріалів з'їзду у вузівському курсі. Працівники опорної кафедри підготували такі методичні поради і розіслали їх у всі вузи області.

Потребують дальшого розвитку різноманітні форми інтенсифікації навчального процесу, зокрема, зустрічі з делегатами з'їзду, підготовка рефератів, доповідей, проведення екскурсій, теоретичних конференцій, тематичних вечорів тощо. Ця робота ведеться в методсекціях кафедри, якими керують провідні лектори, доц. О. Ф. Батаріна, І. К. Воропай, В. Г. Жук.

Важливу роль у поліпшенні викладання відіграють рецензування лекцій, систематичне проведення відкритих лекцій і семінарських занять у різних вузах. Тільки в жовтні викладачі відвідали 49 лекцій та семінарських занять, що дало змогу узагальнити і впровадити в роботу позитивний досвід окремих викладачів. Зокрема, в 1975/76 навчальному році вивчено і рекомендовано впроваджувати досвід кращого лектора, доц. О. Ф. Батаріної.

Професорсько-викладацький склад опорної кафедри разом з іншими кафедрами значно поживавив роботу по підготовці методичних та навчальних посібників. Так, протягом останніх трьох років вийшли в світ збірник науково-методичних статей «Вопросы методики преподавания истории КПСС» (Дніпропетровськ, 1973), «Семинарские занятия по истории КПСС» (Дніпропетровськ, ч. I, 1974; ч. II, 1975), плани семінарських занять, програми спецкурсів і спецсемінарів, які допомагають викладачам і студентам визначити коло питань, які повинні висвітлюватись на лекціях і семінарських заняттях, основні напрями викриття буржуазних фальсифікаторів історії й політики Комуністичної партії Радянського Союзу.

На опорній кафедрі і на кафедрах вузів регіону зроблено магнітофонні записи окремих лекцій по матеріалах XXV з'їзду і консультацій для студентів, обладнано предметні аудиторії, де використовуються технічні засоби навчання. З працівниками навчально-методичних кабінетів проводяться семінари-практикуми, що подають велику допомогу викладачам і студентам у вивченні матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. В кабінетах є діапозитиви і методичні поради щодо їх використання на заняттях, присвячених матеріалам XXV з'їзду партії.

Практикується проводити спільні засідання викладачів опорної та інших кафедр історії Комуністичної партії Радянського Союзу Дніпропетровського державного університету. На цих засіданнях вони обмінюють досвідом своєї роботи, зокрема, обговорюють питання методики викладання історії КПРС і організації навчального процесу в світлі рішень XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, розповідають про значення лекцій у навчальному процесі, підготовку і проведення семінарських занять, заліків та екзаменів, критерії оцінки знань, організацію самостійної роботи студентів, методику використання на заняттях місцевого матеріалу, художньої літератури, про зв'язок викладання історії КПРС з практикою комуністичного будівництва, про викриття антинародної суті буржуазного націоналізму та ін. Викладачі є наставниками молодих педагогів. Вони допомагають майбутнім спеціалістам готувати плани-конспекти проведення семінарських занять, вміло їх використовувати у своїй діяльності.

Крім того, викладачі, відвідуючи студентські гуртожитки, подають студентам безпосередньо у місцях їх проживання допомогу у підготовці до семінарських занять по матеріалах XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, роз'яснюють найбільш складні для самостійного вивчення питання.

Багато уваги опорна кафедра приділяє самостійній роботі студентів, зокрема, вихованню в них навиків користування творами класиків марксизму-ленінізму, документами XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Так, на початку навчального року викладачі провели групові консультації з методики опрацювання літератури, а протягом року даються індивідуально-групові консультації. Систематично на основі перевірки конспектів із студентами проводяться співбесіди, під час яких викладачі навчають студентів, як конспектувати партійні документи.

В 1975/76 навчальному році для підготовки спеціалістів з історії КПРС при опорній кафедрі введено відповідну спеціалізацію для студентів історичного факультету. Це дало змогу успішно вирішити такі завдання: 1) всебічно ознайомити студентів з досягненнями історико-партійної науки, станом розробки багатьох актуальних проблем у світлі рішень XXV з'їзду КПРС, допомогти їм здобути ґрунтовні знання з ряду актуальних питань марксистсько-ленінської теорії; 2) навчити студентів користуватися історико-партійною літературою і джерелами, озброїти їх методикою викладання історії партії. Цьому сприяє, зокрема, читання спеціальних курсів «Зростання керівної ролі КПРС в комуністичному будівництві», «Історіографія історії КПРС», «Джерелознавство історії КПРС», «Методика викладання історії КПРС», а також проведення педагогічної практики під керівництвом викладачів.

Більш глибокому вивченню матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України сприяло проведення студентських теоретичних конференцій. На всіх факультетах держуніверситету та у вузах регіону проведено конференції на тему «XXV з'їзд КПРС про партію в умовах розвинутого соціалізму». З цієї теми були прочитані доповіді «Зростання керівної ролі партії — закономірність побудови соціалізму і комунізму», «КПРС — вища форма громадсько-політичної організації, керівна сила радянського суспільства», «Ідейно-виховна робота партії в умовах розвинутого соціалізму», «Виховання молоді в дусі свідомої участі в комуністичному будівництві».

Партійна група кафедри спрямувала діяльність викладачів на широкую і планомірну пропаганду матеріалів XXV з'їзду КПРС серед студентської молоді, трудящих міста й області. Більшість викладачів мають великий досвід пропагандистської роботи, багато з них працюють позаштатними лекторами обкому партії, проводять велику роботу в Будинку політичної освіти, очолюють методичні ради (проф. А. М. Черненко, доценти О. Ф. Батаріна, С. П. Торшина, Л. О. Бардагова та ін.). Викладачі кафедри, члени товариства «Знання» провели 30 семінарів і нарад на допомогу лектору, прослухали 75 лекцій і прорецензували 40 текстів. Крім того, вони підготували 20 матеріалів на допомогу лектору і доповідачу. Активну участь у цій роботі взяли проф. М. М. Миколенко, доценти І. К. Дубовіков, І. Ф. Бабіч, В. Г. Жук, А. С. Колодуб, Р. К. Терещенко, І. А. Кривий та ін. З вересня 1975 р. по грудень 1976 р. професорсько-викладацький склад опорної кафедри прочитав понад 1 тис. лекцій і доповідей на суспільно-політичні теми, провів 6 днів науки, 18 днів лектора, 12 вечорів запитань і відповідей, присвячених в основному пропаганді матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, радянського способу життя, міжнарод-

ного робітничого і комуністичного руху. Для студентів університету прочитано 260 лекцій, з них близько 200 по матеріалах XXV з'їзду партії. Викладачі й аспіранти кафедри неодноразово виїздили в Синельниківський, Покровський, Верхньодніпровський, Межівський, Дніпропетровський, Церичанський, Криничанський і Солонянський райони Дніпропетровської області, де прочитали більше 100 лекцій, присвячених матеріалам XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Для робітників і службовців Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Нікополя, Кривого Рога прочитано близько 300 лекцій на цю ж тему.

Широку роботу по пропаганді матеріалів XXV з'їзду КПРС, діяльності Політбюро ЦК і особисто Л. І. Брежнєва проводять викладачі кафедри історії КПРС Дніпродзержинського індустріального інституту. В народному музеї вузу вони проводять екскурсії, розповідають про навчання в їх інституті, життя і діяльність Л. І. Брежнєва. Група екскурсоводів-студентів (17 чол.) провели 66 екскурсій для учнів шкіл, робітників, колгоспників міста й області. Відбувся також теоретичний семінар, присвячений діяльності Л. І. Брежнєва, з використанням матеріалів походу студентів по бойовому шляху 18-ї армії, де начальником політвідділу був Л. І. Брежнєв. Студенти інституту підготували реферат «В годину суворих випробувань» і виступили з ним на науковій конференції в Тартуському університеті. Всього викладачі кафедри прочитали 173 лекції по матеріалах XXV з'їзду КПРС і жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК партії.

Велику роботу опорна кафедра проводить на підшефній фабриці ім. Володарського. Тут уже стало традицією щомісяця в цехах і робітничих гуртожитках проводити Дні лектора чи вечори запитань і відповідей, усні журнали, присвячені пропаганді матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. В 1976 р. відбулося 6 вечорів запитань і відповідей. Проводились спільні засідання представників кафедри, адміністрації парткому фабрики, на яких обговорювалися питання підвищення ефективності шефської роботи в світлі рішень XXV з'їзду КПРС, комуністичного виховання робітників і студентської молоді, пропаганди переваг радянського способу життя. За активну участь у шефській роботі Жовтневий райком партії м. Дніпропетровська, партком і профком фабрики ім. Володарського нагородили кафедру Почесними грамотами.

Вечори запитань і відповідей проводились також у робітничих колективах інших підприємств. Так, 13 жовтня 1976 р. у Будинку культури будівельного комбінату тресту № 17 відбувся вечір на тему «Зовнішньополітична діяльність КПРС на сучасному етапі». В його підготовці і проведенні активну участь взяли викладачі П. Д. Виноградов, Т. Н. Кондратюк, А. М. Черненко та ін. Партком тресту оголосив їм подяку.

Кафедра разом з комітетом комсомолу університету підготувала із числа студентів комсомольську лекторську групу (44 чол.) (керівник — доц. І. Ф. Бабіч). Кожний член цієї групи підготував доповідь про радянський спосіб життя в світлі матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, з якими пізніше виступали в аудиторіях, на підприємствах міста й області. На адресу групи надійшли позитивні відгуки слухачів.

Важливу роль у комуністичному вихованні студентів відіграв VI Всесоюзний конкурс студентських наукових праць з суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху. Під керівництвом викладачів опорної кафедри історії КПРС підготовлено 305 праць, з них на обласний тур було представлено 72, на республіканський — 38.

Якщо в V Всесоюзному конкурсі на республіканському турі було нагороджено 18 праць, то в VI — 36, у тому числі 4 праці було відзначено дипломом I ступеня, 8 — II, 8 — III, а 16 — заохочувальними дипломами. За активну участь в організації та проведенні конкурсу ст. викладача кафедри Т. М. Кондратюка нагороджено грамотою Мінвузу УРСР і ЦК ЛКСМ України.

Велику роботу кафедра веде по підготовці до VII Всесоюзного конкурсу студентських праць з суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху, присвяченого 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Перед студентами стоять великі завдання — забезпечити високий науково-теоретичний рівень їх праць, глибоке вивчення і висвітлення життя і революційної діяльності В. І. Леніна, боротьби ленінської партії за перемогу Великого Жовтня і побудову соціалістичного суспільства, за втілення в життя історичних накреслень XXV з'їзду КПРС.

Партійна група опорної кафедри (партгрупорг — доц. А. С. Колодуб) розробила план подання допомоги у вивченні і пропаганді матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України кафедрам природничих і технічних наук. За факультетами закріплені кваліфіковані викладачі історії КПРС з тим, щоб вони разом з деканатами і партійними бюро факультетів провели необхідну організаторську роботу. Викладачі-історики ознайомились з курсами лекцій із спеціальних дисциплін, відвідали заняття, обмінялись думками з приводу найраціональніших форм зв'язку лекцій з матеріалами з'їздів. Після цього відбувся науково-практичний семінар викладачів суспільних і природничих наук. Відкриваючи семінар, проректор держуніверситету, проф. М. Ф. Носовський відзначив, що професорсько-викладацький склад і студенти повинні широко пропагувати матеріали XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, рішення жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК партії та п'ятої сесії Верховної Ради СРСР. Учасники семінару прослухали і обговорили 8 доповідей, накреслили важливі напрями методики вивчення і пропаганди матеріалів XXV з'їзду КПРС на заняттях із спеціальних дисциплін, прийняли конкретні рекомендації щодо вивчення й пропаганди матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України в навчальному процесі.

Питанням посилення пропаганди матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України на заняттях із спеціальних дисциплін був присвячений науково-теоретичний семінар, який провела кафедра історії КПРС разом з парткомом Дніпропетровського металургійного інституту. В його організації і підготовці активну участь взяли зав. кафедрою історії КПРС інституту, проф. К. І. Позняков, партгрупорг кафедри, доц. В. К. Шумаков, викладачі Г. Г. Шестопапов, Д. Д. Кукель, Т. М. Шульга та ін.

У грудні 1976 р. відбулися збори партійної групи опорної кафедри, на яких розглядалося питання «Про подання допомоги кафедрам регіону в вивченні і пропаганді матеріалів XXV з'їзду КПРС». Під час обговорення цього питання було вказано на недоліки та на їх усунення, пропонувалися для більш глибокого вивчення і широкої пропаганди матеріалів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України нові форми. Зокрема, багато уваги приділялося питанням використання матеріалів з'їздів у всіх темах курсу історії КПРС, застосування технічних засобів навчання, поширення передового досвіду, читання лекцій досвідченими викладачами опорної кафедри в інших вузах регіону.

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Хроніка подій). Березень 1917 р.

Всесвігня історія не знає більш видатної події, ніж Велика Жовтнева соціалістична революція, яка відкрила нову епоху в житті всіх країн і народів — епоху переходу від капіталізму до соціалізму і будівництва комунізму. Вона здійснила корінний поворот в історичній долі народів нашої країни, поклала початок будівництву суспільства, заснованого на принципах марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Перемога Жовтневої революції була забезпечена величезною політичною і організаційською діяльністю більшовицької партії. Під час підготовки і здійснення Великого Жовтня керована В. І. Леніним партія більшовиків показала великий приклад історичної ініціативи, правильного врахування загальних закономірностей і специфіки розвитку революційного процесу в різних районах країни, співвідношення класових сил, конкретних особливостей моменту. Партія дала зразки застосування різних форм і методів класової боротьби, умілого їх поєднання і зміни, вибору в кожний даний момент найбільш ефективних з них.

Одним із випробуваних, бойових загонів РСДРП(б), який самовіддано боровся за здійснення соціалістичної революції були більшовицькі організації України. В пропонованій хроніці подій використані матеріали підготовленого до друку видання «Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине (хроника важнейших историко-партийных и революционных событий)». Часть I. Большевики Украины в период борьбы за победу Великого Октября. Февраль — октябрь 1917 г.».

При відборі матеріалу особлива увага зверталася на факти, які свідчать про ідейно-політичне керівництво В. І. Леніна, ЦК РСДРП(б) місцевими партійними організаціями України. З цією метою до хроніки включено дані про написання і вихід у світ найважливіших ленінських праць, в яких обґрунтовуються принципові питання стратегії і тактики, що визначали напрямок і характер діяльності всієї партії, її місцевих організацій, а також про ленінські статті і виступи Володимира Ілліча щодо деяких питань розвитку революційного процесу на Україні. Наведені відомості про роботу VII (Квітневої) Всеросійської конференції і VI з'їзду РСДРП(б), які відіграли визначну роль у виробленні орієнтації партії, мобілізації її зусиль на здійснення ленінського курсу переходу від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної. Містяться дані про найважливіші рішення Центрального Комітету РСДРП(б), який спрямовував роботу всіх партійних організацій країни. Великого значення надано фактам передруку в місцевій більшовицькій пресі ленінських творів, документів вищих форумів і ЦК партії, ідейно-організаційної роботи, спрямованої на ознайомлення з ними всіх членів РСДРП(б), широких мас трудящих.

Значна група матеріалів розкриває процеси внутрішнього життя більшовицьких організацій: вихід з підпілля, їх кількісне зростання, боротьбу за ідейну чистоту і єдність своїх рядів, пошуки ефективної структури організації і форм партійної роботи.

Численні факти відтворюють величезну ідейно-політичну роботу більшовиків, їх згуртування на ленінській політичній платформі, ціле-спрямовану боротьбу проти ворогів і зрадників марксизму, яка носила досить складний, напружений характер і завершилася повним тріумфом ленізму, переконливою перемогою прихильників послідовно-революційної стратегії і тактики в революції.

В хроніці розкрито багатогранну діяльність більшовиків в масах: це і робота, спрямована на розвиток політичної свідомості і організованості пролетаріату, на забезпечення його гегемонії в революційному процесі, і турбота про формування політичної армії соціалістичної революції, насамперед, зміцнення союзу робітничого класу і біднішого селянства, і діяльність, спрямована на злиття в єдине русло боротьби за перемогу соціалістичної революції демократичних потоків: селянського руху за землю, загальнонародного протесту проти війни, національно-визвольного руху трудящих України. Наводяться факти напруженої діяльності більшовиків у Радах, профспілках, фабзавкомках, керівництво масами під час проведення масових політичних кампаній.

Належне місце відводиться, показу боротьби більшовицьких організацій за єдність революційних дій робітників, селян, солдатів України з трудящими масами всієї країни, насамперед, з братнім російським народом, діяльності, спрямованої на викриття ідеології і політики українського буржуазного націоналізму, перш за все Центральної ради.

В хроніці знаходять відбиття і факти, що характеризують обстановку, в якій доводилось працювати більшовикам України, зокрема розмах революційного руху різних верств трудящих, їх поступовий (часто не безболісний) перехід внаслідок величезної агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків і набуття масами власного політичного досвіду на позиції РСДРП(б).

Слід врахувати, що розкриття тих чи інших аспектів діяльності більшовиків України залежить від наявної джерельної бази, яка, на жаль, збереглася недостатньо. При комплектуванні хроніки прийнято такий порядок подачі матеріалів по губерніях: Харківська, Катеринославська, райони Облесті війська Донського, які ввійшли пізніше в результаті змін адміністративно-територіального поділу до складу УРСР, Київська, Чернігівська, Полтавська, Волинська, Подільська, Херсонська, Таврійська (Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський повіти). Після відомостей про події в губерніях ідуть дані про революційний рух у військах Південно-Західного фронту і частинах Румунського фронту, дислокованих у межах України.

Матеріали хроніки підготували співробітники Інституту історії партії при ЦК Компартії України П. Л. Варгатюк, Т. М. Колішер, В. Ф. Солдатенко, А. А. Соловйова.

ЛЮТИЙ

27 лютого — понеділок

У Росії перемогла Лютнева буржуазно-демократична революція. Бюро ЦК РСДРП випустило Маніфест Російської соціал-демократичної робітничої партії «До всіх громадян Росії» про повалення самодержавства і перемогу революції. Мані-

фест закликав робітничий клас і революційну армію до створення Тимчасового революційного уряду.

«Правда» № 1, 5 березня 1917 р.

Створено Петроградську Раду робітничих депутатів.

«Известия Петроградского Совета рабочих депутатов» № 1, 28 лютого 1917 р.

28 лютого — вівторок

Харків. Більшовики міста передрукували відозву Петербурзького комітету РСДРП і за підписом Харківського комітету РСДРП розповсюдили її на окремих заводах. У відозві робітників закликали наслідувати приклад петроградського пролетаріату. Робітникам і солдатам пропонувалось виділити представників у Ради.

1917 год в Харькове. Сборник статей и воспоминаний, Харьков, 1927, стор. 118.

На заводі ВКЕ більшовики К. Й. Кіркїж і А. Ф. Пастер організували мітинг робітників, на якому було вирішено підтримати повсталий пролетаріат Петрограда.

1917 год в Харькове, стор. 118.

Київ. Відбулося засідання комітету більшовиків за участю представників профспілок. Комітет ухвалив розгорнути в масах роз'яснювальну роботу про революційні події в країні, закликав їх до рішучої боротьби проти органів царської влади. Було вирішено розпочати негайну підготовку до виборів в Раду робітничих депутатів і створити з цієї метою Тимчасовий комітет.

Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1957, стор. 60.

БЕРЕЗЕНЬ

1 березня — середа

Краматорськ. Відбулися перші легальні збори місцевої більшовицької групи.

Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник воспоминаний и статей, Харьков, 1929, стор. 163.

Київ. В ніч на 1 березня відбулася нарада більшовиків міста, на якій були також присутні представники професійних спілок і політичних партій. На нараді було обговорено план організації виборів у Раду робітничих депутатів.

Великий Жовтень на Київщині, стор. 60.

2 березня — четвер

Харків. Створено Раду робітничих депутатів.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918. Сборник документов и материалов в трех томах, т. 1. Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. Февраль — октябрь 1917, К., 1957, стор. 155.

Луганськ, Юзівка, Горлівка, Кадіївка, Маріуполь, Алчевськ, Щербинівка, Ровеньки, Костянтинівка. Відбулися мітинги і демонстрації солідарності з петроградськими робітниками, солдатами і матросами, які скинули царське самодержавство.

Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий в четырех томах, т. 1, 27 февраля — 6 мая 1917 г., М., 1957, стор. 45.

Комітет більшовиків випустив листівку, в якій викривав контрреволюційність буржуазії, імперіалістичний характер війни, закликав робітників міста до загального страйку для задоволення своїх вимог.

Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 — февраль 1918 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 4—6.

3 березня — п'ятниця

Харків. В ніч з 3 на 4 березня відбулися перші легальні збори більшовицької організації, які прийняли рішення добиватися більш визначеної позиції і активізації діяльності Ради робітничих депутатів, створити комісію для організації бойових дружин, послати своїх представників у Раду солдатських депутатів. Було обрано партійний комітет у складі 11 чоловік: С. Ф. Буздальн, О. В. Ємельянов (Сурик), М. С. Данилевський, О. М. Іванов, Ф. П. Судик, Ю. Д. Тиняков та ін. Комітету доручено організувати випуск друкованого органу, видати листівку, провести на заводах і фабриках мітинги.

«Пролетарий» №№ 1 і 2, 10 і 14 березня 1917 р.

Бахмутський повіт. Створена Рада робітничих депутатів на Неленівському руднику, до складу якої обрано кілька більшовиків, а головою Ради — більшовика Н. І. Дубового.

Рассказы о великих днях. Воспоминания старых большевиков Донбасса, Сталино, 1957, стор. 54.

Таганрозький округ. Відбулися збори організації більшовиків Берестово-Богодухівського рудника, на яких були розглянуті питання про події в Петрограді, наступну демонстрацію, роззброєння поліції.

Борьба за победу Радянской власти на Украине. Сборник воспоминаний участников Великой Жовтневої соціалістичної революції, К., 1957, стор. 307.

Макіївка. Відбулися перші легальні збори організації більшовиків, присвячені виборам до Ради робітничих депутатів.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.), т. 1, М., 1957, стор. 496; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 274.

За участю більшовиків створено Тимчасовий комітет для організації виборів у Раду робітничих депутатів.

«Літопис революції», 1925, № 4, стор. 147.

Київ. Створено Раду робітничих депутатів. Від більшовиків у склад тимчасового виконкому ввійшов В. Н. Боженко.

«Киевская мысль» № 63, 4 березня 1917 р.

Конотоп. Відбулися перші легальні збори більшовиків, на яких обрано партійний комітет у складі І. М. Марути, К. Т. Неровні, П. І. Новникова, О. Ф. Овсянникова, В. А. Преображенського.

Борьба за победу Радянской власти на Украине, стор. 500—501.

Бердянськ. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, К., 1970, стор. 120.

4 березня — субота

Катеринослав. Створено Раду робітничих депутатів.

«Бюллетень Екатеринославского Временного Исполнительного комитета общественных и рабочих организаций» № 2, 5 березня 1917 р.

Єнакієве. Відбулися перші легальні збори більшовиків.

Рассказы о великих днях, стор. 68.

Рутченково. Створено Раду робітничих депутатів.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сборник документов, М., 1957, стор. 337—338.

Юзізка. Створено Раду робітничих депутатів.

ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 2, спр. 48, ч. 2, арк. 27.

Павлоград. Створено тимчасову Раду робітничих депутатів.

«Известия Совета рабочих депутатов г. Павлограда» № 2, 19 березня 1917 р.

Луганськ. Створено Раду робітничих депутатів.

ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 2, спр. 48, ч. 2, арк. 183.

Київ. Відбулися перші установчі збори Ради робітничих депутатів. До складу виконкому з 37 чол. обрано 6 більшовиків.

1917 год на Киевщине. Хроника событий, Харків, 1928, стор. 5.

5 березня — неділя

Відновився вихід газети «Правда» — органу Центрального і Пстербурзького комітетів РСДРП(б).

«Правда» № 1, 5 березня 1917 р.

Харків. Комітет більшовиків організував у Робітничому домі мітинг за участю 2 тис. робітників, присвячений поточному моменту. На мітингу виступили більшовики С. Ф. Буздалін, К. Й. Кіркїж та ін. Була схвалена резолюція, в якій схвалювався вихід більшовицької «Правди». В той же день робітничі мітинги відбулися і в інших містах.

«Пролетарий» № 1, 10 березня 1917 р.; 1917 год в Харькове, стор. 121.

Катеринослав. Відбулася перша легальна конференція місцевої більшовицької організації за участю представників більшовицьких організацій Донбасу. На конференції були представлені 36 груп міста, що об'єднували 334 члена партії, і групи Донецького басейну, які об'єднували більше 500 членів партії. В роботі конференції брав участь агент ЦК РСДРП Ю. Х. Лутовінов. Конференція розглянула питання: ставлення до революційного повстання і перевороту; до Ради робітничих депутатів; до дрібнобуржуазних соціалістичних організацій; про війну і мир; реорганізація місцевої більшовицької організації; до армії і міліції та ін. Рішення конференції, незважаючи на деякі тактичні помилки, вірно визначали характер Лютневої революції, націлювали пролетаріат на дальшу боротьбу за перемогу соціалістичної революції. Конференція обрала партійний комітет у складі Т. Л. Бондарева, С. І. Гопнер, Й. Г. Жуковського, М. В. Копилова, М. А. Переславського та інших, а також секцію для організації профспілок, схвалила Наказ Рад робітничих депутатів.

Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 3—8; Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей, Днепропетровск, 1927, стор. 93.

Близько 5 березня більшовики випустили і розповсюдили листівку, спрямовану проти війни.

«Летопись революции», 1926, № 1, стор. 17.

Горлівка. Пізніше 5 березня. Відбулися збори більшовиків. З доповіддю про чергові завдання партійних організацій виступив представник ЦК РСДРП Ш. А. Грузман. У рішенні зборів розроблено заходи щодо посилення ідеологічної і організаційної роботи в масах. Обрано комітет у складі Ш. А. Грузмана, П. Г. Казімірчука, Ф. Ф. Кліпова та ін.

«Летопись революции», 1923, № 3, стор. 44.

Луганськ. На заклик більшовиків відбулася багатотисячна демонстрація під лозунгами «Хай живе революція!», «Хай живе свобода!».

До історії більшовицької партійної організації та пролетарської революції на Луганщині. Збірник матеріалів та документів, Луганськ, 1932, стор. 13.

Таганрозький округ. Під керівництвом більшовиків відбулися демонстрації робітників Берестово-Богодухівського, Григорівського, Горшковського, Ігнатівського і Миколаївського рудників.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 626; Борьба за победу Радянской власти на Украине, стор. 307—308.

На Берестово-Богодухівському руднику у складі більшовиків створено тимчасовий виконавчий комітет, який затвердив заходи щодо створення міліції і роззброєння поліції, розглянув питання про підготовку до виборів у Раду.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 626; Борьба за победу Радянської влади на Україні, стор. 309.

Макіївка. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів у складі 90 чол. Серед них 7 більшовиків.

«Летопись революции», 1925, № 4, стор. 148.

Київ. Обрано тимчасову Раду солдатських і офіцерських депутатів.

«Киевская мысль» № 66, 7 березня 1917 р.

Чернігів. Створено Раду робітничих депутатів.

Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. 1917—1919 гг. Сборник документов и материалов. Чернигов, 1957, стор. 429.

Великий Токмак. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

Победа Великой Жовтневої социалистической революции на Украине, т. II, К., 1967, стор. 333.

6 березня — понеділок

В. І. Ленін надіслав з Цюріха в Стокгольм телеграму більшовикам, що від'їжджали в Росію, в якій дав вказівки про тактику партії більшовиків у революції.

В. І. Ленин. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 7.

Харків. Комітет більшовиків випустив листівку в зв'язку з перемогою Лютневої революції в Росії.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 12—14.

Макіївка. Не раніше 6 березня. Відбулась перша легальна районна конференція більшовиків. На ній були присутні також представники більшовицьких організацій Бахмута, Харкова, Горлівки, Єнакієвого, Щербинівки. Конференція обговорила питання про організацію Рад і роботу представників партії в них, про війну, про запровадження 8-годинного робочого дня, організацію профспілки гірників та ін.

Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 130; «Летопись революции», 1928, № 2, стор. 223.

Київ. Відбулися перші легальні збори більшовицької організації. Збори обговорили звіт старого комітету, розглянули організаційні питання, питання про поточний момент, про ставлення до інших течій соціал-демократії. Прийнято рішення про створення друкованого органу. Обрано тимчасовий комітет у складі В. О. Бистрянського (Ватіна), Д. І. Іткінд, І. М. Крейсберга, М. М. Лебедева, М. М. Майорова, М. О. Савельєва (Петрова), О. О. Сивцова та ін.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 215—217.

До президії Ради робітничих депутатів у складі 4-х чол. обрано М. О. Савельєва (Петрова).

«Киевская мысль» № 66, 7 березня 1917 р.

Полтава. Не пізніше 6 березня. Створено Раду робітничих депутатів.

«Полтавский день» № 55, 7 березня 1917 р.

Миколаїв. Створено Раду робітничих депутатів.

«Трудовая газета» (Николаев) № 2371, 6 березня 1917 р.

Одеса. Створено Раду робітничих депутатів.

«Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота г. Одессы» № 1, 10 березня 1917 р.

7 березня — вівторок

7—12 березня. В. І. Ленін написав і відправив у Росію чотири «Листа з далека»: «Перший етап першої революції», «Новий уряд і пролетаріат», «Про пролетарську міліцію», «Як добитися миру?», «Завдання революційного пролетарського державного устрою». В листах розглянуто корінні питання революції, розроблено найважливіші положення стратегії і тактики партії більшовиків.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 9—55.

Київ. Відбулося засідання комітету більшовиків, на якому ухвалено друкований орган назвати «Голос социал-демократа», обрано редакційну колегію, створено комісію для організації районних і заводських осередків.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 217—218.

Сновськ. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

«Летопись революции», 1925, № 4, стор. 107.

Вінниця. Створено Раду робітничих депутатів.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 204.

Херсон. Створено Раду робітничих депутатів.

Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920 гг.). Сборник документов и материалов, Херсон, 1957, стор. 323.

Єлисаветград. Створено Раду робітничих депутатів.

«Голос Юга» (Елисаветград) № 55, 8 березня 1917 р.

8 березня — середа

Харків. Створено Раду солдатських депутатів.

«Южный край» (Харьков) № 13924, 10 березня 1917 р.

Олександрівськ. Не пізніше 8 березня. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Александровского уездного Исполнительного комитета общественных и рабочих организаций» № 1, 21 березня 1917 г.

Луганськ. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

«Пролетарий» № 4, 18 березня 1917 р.

Київ. Відбулися збори більшовицької організації, на яких обговорено діяльність комітету і представника комітету в Раді робітничих депутатів. 10 березня на відзнаку повалення самодержавства вирішено виступити окремо від Рад, із власними лозунгами.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 218—220.

9 березня — четвер

Бердичів. Створено Раду робітничих і Раду солдатських депутатів.

«Известия Киевского Совета рабочих депутатов» № 2, 15 березня 1917 р.

Житомир. Створено Раду робітничих і військових депутатів.

«Волянь» (Житомир) № 70, 11 березня 1917 р.

10 березня — п'ятниця

Харків. Вийшов перший номер газети «Пролетарий» — органу Харківського комітету більшовиків.

«Пролетарий» № 1, 10 березня 1917 р.

Не пізніше 10 березня. За дорученням комітету більшовиків партійні агітатори виступили на мітингах і зборах робітників міста: на заводі «Новоградський і Киц», у вагонобудівельних майстернях, Робітничому домі та ін.

«Пролетарий» № 1, 10 березня 1917 р.

На засіданні Ради робітничих депутатів більшовик П. А. Кін зробив доповідь від імені міліційної комісії Ради про мету і завдання робітничої міліції.

«Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов», № 10, 13 березня 1917 р.

В 4-й роті 1-го запасного саперного батальйону за участю пропагандиста Харківського комітету більшовиків відбулися збори, які обговорили поточні події.

«Пролетарий» № 2, 14 березня 1917 р.

Харківський повіт. Раніше 10 березня. Відбулися збори робітників фабрики в с. Буди, на яких з доповіддю про поточні події та найближчі завдання революційної боротьби виступив уповноважений Харківського комітету більшовиків.

«Пролетарий» № 1, 10 березня 1917 р.

Луганськ. Раніше 10 березня. На організаційній нараді більшовиків міста прийнято рішення провести перереєстрацію всіх старих членів партії і відкрити запис нових.

Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 285—286.

Відбулося засідання комітету більшовиків. Прийнято рішення розпочати спільно з Радою робітничих і солдатських депутатів лекційну пропаганду по роз'ясненню масам поточного моменту.

«Пролетарий» № 4, 18 березня 1917 р.

Полтава. Створено Раду робітничих депутатів.

«Полтавский день» № 59, 11 березня 1917 р.

11 березня — субота

Харків. Відбулися загальні збори більшовицької організації, на яких розглянуто питання про роботу комітету, про діяльність Ради робітничих депутатів.

«Пролетарий» № 2, 14 березня 1917 р.

Слов'янськ. Повідомлялось про перше засідання Ради робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 8, 11 березня 1917 р.

Суми. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 11, 14 березня 1917 р.

Лохвиця. Не пізніше 11 березня. Створено Раду робітничих депутатів.

«Лохвицкое слово» № 23, 11 березня 1917 р.

12 березня — неділя

Київ. На засіданні комітету більшовиків було заслухано доповідь представників Центрального Комітету, надісланих в Київську організацію, і ухвалено встановити постійний зв'язок з Центральним Комітетом.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 221.

Полтава. Відбулося об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Полтавский день» № 62, 15 березня 1917 р.

Пирятин. Створено Раду робітничих депутатів.

«Полтавский день» № 64, 17 березня 1917 р.

13 березня — понеділок

Лебедин. Створено повітову Раду робітничих депутатів.

«Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 17, 22 березня 1917 р.

Київ. На зборах організації було заслухано доповідь представників ЦК партії про хід революції в Петрограді і становище на місцях.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 221—222.

14 березня — вівторок

Харків. Газета «Пролетарий» звернулася із закликом негайної активізації роботи більшовиків по організації і політичному вихованню солдатів.

«Пролетарий» № 2, 14 березня 1917 р.

Київ. Вийшов перший номер газети «Голос социал-демократа» — органу Київського комітету більшовиків.

«Голос социал-демократа» № 1, 14 березня 1917 р.

На засіданні комітету більшовиків було заслухано доповідь про вихід першого номера газети «Голос социал-демократа». Прийнято постанову про організацію шести районних партійних комітетів: Подільського, Печерського, Деміївського, Міського, Шулявського і Солом'янського, а також про організацію комісії комітету: агітаційної, організаційної і пропагандистської.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 222—223.

15 березня — середа

Бахмут. 15—17 березня. Відбулася конференція 48 Рад Донбасу, на якій було присутньо 138 делегатів, що представляли 187 тис. чоловік. Конференція прийняла резолюції: про поточний момент, про ставлення до Тимчасових громадських комітетів, про склад Рад робітничих і солдатських депутатів, про профспілки і робітничі організації, про запровадження 8-годинного робочого дня, про селянське питання та ін. Засилля угодівців у Радах відбулося на змісті рішень конференції, які не завжди відповідали інтересам робітничого класу і біднішого селянства.

Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов, Сталино, 1957, стор. 12—19, 376.

Ніжин. Раніше 15 березня. Створено Ради робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Киевского Совета рабочих депутатов» № 2, 15 березня 1917 р.

Одеса. Більшовика Г. П. Ачанова обрано до тимчасового виконавчого комітету для організації Всеросійської спілки моряків торговельного флоту і розробки його статуту.

«Моряк» (Одесса) № 1, 30 березня 1917 р.

16 березня — четвер

Харків. Відбулися масові демонстрації і мітинги, присвячені поваленню самодержавства, в яких взяло участь більше 300 тис. чоловік. Серед промовців були представники Харківського комітету більшовиків.

«Пролетарий» № 4, 18 березня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» опублікувала відозву комітету більшовиків у зв'язку з святом Лютневої революції. Комітет закликав трудящих стійко захищати завоювання революції.

«Голос социал-демократа» № 2, 16 березня 1917 р.

Відбулися масові маніфестації на відзнаку Лютневої революції.

«Киевская мысль» № 77, 18 березня 1917 р.

Новгород-Сіверський. Створено Раду робітничих депутатів.

Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 429.

17 березня — п'ятниця

«Правда» опублікувала привітання органу харківських більшовиків газеті «Пролетарий», в якому відзначалося, що перший номер газети складений цікаво, популярно, доступний всім робітникам.

«Правда» № 11, 17 березня 1917 р.

Київ. На засіданні Київського комітету більшовиків прийнято рішення про видання 100-тисячним тиражем програми партії і відозви до солдатів.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 227.

18 березня — субота

Костянтинівка. Відбулося перше засідання Ради робітничих депутатів.

Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 207.

Київ. Більшовик М. О. Савельєв (Петров) запропонував на засіданні Ради робітничих депутатів резолюцію з вимогою негайного запровадження на підприємствах 8-годинного робочого дня, проте угодовська більшість Ради відхилила її.

«Известия Киевского Совета рабочих депутатов» № 3, 22 березня 1917 р.

Кам'янець-Подільський. Відбулося перше засідання Ради робітничих депутатів.

«Известия Каменец-Подольского Совета рабочих депутатов» № 1, 28 травня 1917 р.

19 березня — неділя

Харків. На мітингу робітників заводу Гельферіх-Саде вирішено створити профспілку «Металіст».

«Пролетарий» № 7, 23 березня 1917 р.

Київ. На засіданні комітету більшовиків прийнято постанову про виділення представників у виконком Ради і у Раду робітничих депутатів. Заслухавши доповідь Д. І. Іткінд про її поїздку до Петрограда, прийнято рішення привезену нею телеграму В. І. Леніна більшовикам, що від'їздять в Росію¹, на загальних зборах не оголошувати.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 228.

В газеті «Голос социал-демократа» опублікована стаття В. О. Бистрянського (Ватіна) «Плеханов і російська революція», в якій дана рішуча відсіч прибічникам об'єднання більшовиків і меншовиків у єдиних організаціях.

«Голос социал-демократа» № 3, 19 березня 1917 р.

Під головуванням А. В. Іванова відбувся скликаний комітетом більшовиків мітинг робітників і солдатів міста. З доповідями виступили М. О. Савельєв (Петров) — «Оцінка поточного моменту», О. Б. Горвіц — «Війна і пролетаріат». Учасники мітингу приєднались до тез доповідей. Про основні положення програми-мінімум РСДРП доповів більшовик І. Павленко.

«Голос социал-демократа» № 4, 22 березня 1917 р.

До складу правління профспілки робітників по обробці шкіри обрано більшовиків П. І. Лук'яніса і О. О. Сивцова.

«Голос социал-демократа» № 14, 18 квітня 1917 р.

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 7.

20 березня — понеділок

Харків. В газеті «Пролетарий» опубліковано статті «Організуйтеся!» із закликом до свідомих робітників записуватись до лав партії більшовиків і «Провокація і нахабна брехня», в якій дається відсіч буржуазії та її жовтій пресі, що розпочали кампанію цькування робітників і партії більшовиків.

«Пролетарий» № 5, 20 березня 1917 р.

Дружківка. Створено Раду робітничих депутатів.

Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 178.

Київ. Комітет більшовиків розглянув питання про створення Залізничної районної партійної організації і студентської фракції при загальноміському комітеті та ін.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 229.

21 березня — вівторок

Бюро ЦК РСДРП направило в Катеринослав, Київ, Луганськ, Миколаїв і Харків телеграму про скликання Всеросійської наради партійних працівників.

В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (хроника событий), М., 1969, стор. 42.

Харків. Газета «Пролетарий» опублікувала статтю «Професійні спілки», в якій закликала робітничий клас до створення і зміцнення профспілок, основною умовою успішної діяльності яких є керівництво з боку партії більшовиків.

«Пролетарий» № 6, 21 березня 1917 р.

Краматорськ. Створено Раду робітничих депутатів. У складі виконкому з 17 чол. більшість місць отримали більшовики.

Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 165.

Київ. Збори організації більшовиків заслухали доповідь комітету про його роботу, доповідь Д. І. Іткінд про поїзду до Петрограда в ЦК партії і доповіді комісій про їх роботу.

Заслухавши доповідь М. О. Савельєва (Петрова) про 8-годинний робочий день, збори засудили угодовську політику Ради, яка на засіданні 18 березня висловила за переговори з підприємцями в питанні про скорочення робочого дня. Комітету було доручено розробити резолюцію з вимогою законодавчого проведення в життя 8-годинного робочого дня.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 230.

Херсон. На об'єднаному засіданні Рад робітничих і воєнних депутатів до числа делегатів, обраних на Всеросійську нараду Рад робітничих і солдатських депутатів, ввійшов більшовик І. Ф. Сорокін.

«Известия Херсонского Совета рабочих и военных депутатов» № 2, 23 березня 1917 р.

22 березня — середа

Газета «Правда» повідомляла про збори членів профспілки друкарів м. Києва, які ухвалили негайно створити в друкарнях комітети і запровадити інститут уповноважених від кожного підприємства.

«Правда» № 15, 22 березня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» надрукувала статтю «Для чого потрібні робітничі професійні спілки?» з викладом мети і завдань профспілок, їх ролі в революції, необхідності працювати під керівництвом більшовиків як єдиної умови задоволення пролетаріатом своїх класових інтересів.

«Голос социал-демократа» № 4, 22 березня 1917 р.

Засідання правління профспілки робітників по виготовленню одягу на доповідь свого представника у Раді робітничих депутатів більшовика М. М. Майорова прийняло рішення вплинути на Раду з метою більш енергійного проведення (явочним порядком) в життя лозунга про 8-годинний робочий день.

«Голос социал-демократа» № 8, 30 березня 1917 р.

23 березня — четвер

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала з «Правды» статтю М. К. Муранова «Правда» — революционной демократии», з передмовою: «В зв'язку з тим цюванням, яку відкрила вся буржуазна преса і, зокрема, «Южный край» проти більшовиків з «Правды», редакція газети «Пролетарий» визнала за необхідне ознайомити харківських робітників з думкою з цього питання їх представника в Державній думі тов. Муранова».

«Пролетарий» № 7, 23 березня 1917 р.

Збори більшовицької організації міста відхилили пропозицію Харківського тимчасового організаційного комітету меншовиків про об'єднання.

«Пролетарий» № 8, 28 березня 1917 р.

Київ. На засіданні комітету більшовиків були заслухані доповіді Є. Б. Бош і Г. Л. Пятакова «Про платформу ЦК і партійну нараду, яка скликається на 28 березня». Створено комісію для вироблення платформи Київського комітету.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 25—25 зв.; 1917 год на Києвицине, стор. 22.

Представник фракції більшовиків М. О. Савельєв (Петров) виступив на засіданні Ради робітничих депутатів з рішучим осудом угодовської політики меншовиків, які домоглися схвалення резолюції про активну підтримку Тимчасового уряду. М. О. Савельєв (Петров) у числі 4-х делегатів був обраний делегатом на Всеросійську нараду Рад.

«Известия Киевского Совета рабочих депутатов» № 4, 29 березня 1917 р.

Лубни. Створено Раду робітничих депутатів.

«Вестник Лубенского городского общественного комитета» № 11, 25 березня 1917 р.

24 березня — п'ятниця

Катеринослав. Більшовик І. Г. Жуковський зробив на зборах робітників булочно-кондитерського виробництва доповідь про діяльність Ради робітничих депутатів, особливо детально роз'яснивши питання про 8-годинний робочий день і про війну.

«Известия Совета рабочих депутатов» (Екатеринослав) № 8, 28 березня 1917 р.

Київ. На засіданні комітету більшовиків вирішено делегувати на партійну нараду в Петрограді М. О. Савельєва (Петрова). Було схвалено проект платформи Київського комітету, розроблений комісією і доручено Г. Л. Пятакову здійснити його остаточну доробку для представлення загальним зборам.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 26; 1917 год на Києвицине, стор. 22.

Одеса. Виконком Ради робітничих депутатів направив на Всеросійську нараду Рад робітничих і солдатських депутатів у Петрограді в числі своїх представників більшовика Г. П. Ачканова.

«Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота г. Одессы» № 3, 28 березня 1917 р.

25 березня — субота

Харків. Комітет більшовиків організував мітинг у Робітничому домі, на якому були зачитані доповіді «Чому вчить соціал-демократія» і «Ставлення РСДРП до війни у зв'язку з революцією».

«Пролетарий» № 8, 28 березня 1917 р.

Микитівка. Створено постійну Раду робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Никитовского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 1, 9 квітня 1917 р.

Київ. 25, 28 і 30 березня. В №№ 6, 7 і 8 газети «Голос соціал-демократа» надрукована з «Правди» стаття В. І. Леніна «Листи з далека. Лист 1. Перший етап першої революції».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 11—22; «Голос соціал-демократа» № 6, 7 і 8, 25, 28 і 30 березня 1917 р.

Київський комітет більшовиків надрукував оголошення про відкриття ним районних клубів, де будуть читатись лекції і реферати з програмних та інших партійних питань.

«Голос соціал-демократа» № 6, 25 березня 1917 р.

Відбулися збори більшовиків Печерська, на яких обрано організаційну комісію по створенню Печерської районної партійної організації.

«Голос соціал-демократа» № 7, 28 березня 1917 р.

26 березня — неділя

Київ. На засіданні комітету більшовиків затверджено інструкцію для роботи районних комітетів партії і клубів. Засідання висловилося за необхідність скликання обласної партійної наради.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 232—234.

Комітет більшовиків організував мітинг, на якому з доповіддю про суть соціалізму виступив О. Б. Горвіц, про незгоди між більшовиками і меншовиками — В. О. Бистрянський (Ватін), про політичні партії і, зокрема, про РСДРП — М. М. Лебедєв. Обговорювались також питання про ставлення до війни і про поточний момент.

«Голос соціал-демократа» № 7, 28 березня 1917 р.

Одеса. Збори латиських соціал-демократів ухвалили створити латиську соціал-демократичну групу при міській організації РСДРП. Було обрано комітет з 7 осіб, до складу якого ввійшов більшовик Ф. А. Земіт.

«Южный рабочий» (Одесса) № 4, 29 березня 1917 р.

27 березня — понеділок

Петроград. 27 березня—2 квітня. Відбулася Всеросійська (березнева) нарада партійних працівників. За неповідомленими даними, понад 120 партійних працівників — делегатів наради Рад і тих, що спеціально прибули від місцевих організацій партії, представляли близько 70 організацій. В нараді взяли участь представники від 11 партійних організацій України: Єнакієвого, Катеринослава, Києва, Лозово-Павлівки, Миколаєва, Микитівки, Одеси, Полтави, Харкова, Херсона і Щербинівки. В числі 16 учасників від партійних організацій України були більшовики: Г. П. Ачканов, Н. І. Дубовий, Д. З. Лебідь, Е. В. Лугановський, Г. А. Романович, М. О. Савельєв (Петров), І. Ф. Сорокін та ін. Нарада прагнула виробити єдину для всієї партії політичну лінію і визначити перспективи розвитку революції. Вирішальну роль у визначенні політичного курсу партії відіграв виступ на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів 4 квітня вождя партії В. І. Леніна з Квітневими тезами.

Протоколы Всероссийского (мартовского) совещания партийных работников (27 марта — 2 апреля 1917 г.); «Вопросы истории КПСС», 1962, № 5, стор. 106—125; № 6, стор. 130—152.

Луцьк. На І з'їзді Особливої армії, який проходив 27—30 березня, були присутні 30 більшовиків і їм співчуваючих. До виконкому армії обрані більшовики Г. В. Разживін, О. І. Карнович, М. М. Коковішін.

Октябрь на фронте. Воспоминания, М., 1967, стор. 148.

28 березня — вівторок

Харків. У газеті «Пролетарий» опублікована стаття О. В. Ємельянова (Сурика) «Російська соціал-демократична робітничка партія і харківські меншовики», в якій викривались плани місцевих меншовиків розчинити революційну частину соціал-де-

мократії Харкова в угодовській масі шляхом безпринципного злиття в єдину організацію більшовиків і меншовиків.

«Пролетарий» № 8, 28 березня 1917 р.

Катеринослав. Комітет більшовиків оголосив про перереєстрацію членів партії.

«Известия Совета рабочих депутатов» (Екатеринослав) № 8, 28 березня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» надрукувала редакційну статтю «Военна програма п. Мілюкова», в якій викривався імперіалістичний характер зовнішньої політики Тимчасового уряду.

«Голос социал-демократа» № 7, 28 березня 1917 р.

Комітет більшовиків повідомляв про відкриття у приміщенні університету робітничого і солдатського клубу Міського району.

«Голос социал-демократа» № 7, 28 березня 1917 р.

29 березня — середа

29 березня—3 квітня. Відбулася Всеросійська нарада Рад робітничих і солдатських депутатів. В ній взяли участь 480 делегатів від 139 Рад, 13 тиллових військових частин, 7 діючих армій і 26 окремих частин фронту. Від України в нараді брали участь представники Рад Єнакієвого, Катеринослава, Києва, Лозово-Павлівки, Микитівки, Миколаєва, Одеси, Полтави, Харкова, Херсона, Щербинівки та ін. Нарада розглянула питання: ставлення до війни, до Тимчасового уряду, організаційні питання, організація революційних сил, підготовка до Установчих зборів та ін. Перевага меншовиків і есерів визначила угодовський характер прийнятих нарадою рішень.

Всероссийское Совещание Советов рабочих и солдатских депутатов. Стенографический отчет, М.—Л., 1927.

Харків. Газета «Пролетарий» опублікувала звернення Харківського комітету більшовиків збратати політичну літературу для створення партійної бібліотеки.

«Пролетарий» № 9, 29 березня 1917 р.

Вечірній Кут. На нараді більшовиків залізорудного району ухвалено створити більшовицьку організацію з центром перебування на руднику Дубова балка.

Из истории революционного движения на Криворожье, Кривой Рог, 1922. стор. 9.

Київ. На зборах організації більшовиків з спеціальною доповіддю про платформу Київського комітету виступив Г. Л. Пятаков. Після обміну думок збори вирішили відкласти прийняття платформи до повернення з Всеросійської партійної наради М. О. Савельєва (Петрова) і доручити розглянути це питання наступним зборам, зобов'язавши партійний комітет підготувати на додаток до платформи резолюцію про війну. Комітету доручалося добитись посланки своїх представників у Раду солдатських депутатів і організувати комісію для підготовки до наступних зборів доповіді про тактику партії на виборах у міську думу.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 8—8 зв.; «Голос социал-демократа» № 9, 1 квітня 1917 р.

30 березня — четвер

Харків. 30 березня і 1 квітня. В №№ 10 і 11 газети «Пролетарий» передруковано з «Правды» статтю В. І. Леніна «Листи з далека. Лист. 1. Перший етап першої революції».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 11—22; «Пролетарий» № 10 і 11, 30 березня і 1 квітня 1917 р.

Вечірній Кут. З ініціативи більшовиків відбулися збори робітників рудника Дубова балка, на яких було близько 2 тис. чоловік. Після виступів більшовиків В. А. Валявка, А. А. Кананишева, А. А. Смукауса про завдання дальшої революційної боротьби робітників Росії і необхідності зміцнення пролетарської партії, в ряди більшовиків вступило 120 робітників рудника.

Из истории революционного движения на Криворожье, стор. 9; «Красный горняк», 6 листопада 1927 р.

Ржищів. Оpubліковано заяву групи соціал-демократів цукрового заводу В. Пріцко про приєднання до партії більшовиків.
«Голос социал-демократа» № 8, 30 березня 1917 р.

31 березня — п'ятниця

Харків. На засіданні Петинського районного комітету більшовиків розглянуто організаційні питання і ухвалено створити заводські партійні комітети, провести на заводах мітинги для роз'яснення завдань партії.
«Пролетарий» № 13, 6 квітня 1917 р.

Київ. Комітет більшовиків направив у Раду солдатських депутатів двох представників.

1917 год на Киевщине. Хроника событий.
стор. 52.

БЕРЕЗЕНЬ

Початок березня

Горлівка. В більшовицькій організації налічувалось 50—70 членів партії.

«Исторический архив», 1959, № 5, стор. 34.

Луганськ. В більшовицькій організації налічувалось 90—100 членів партії.

Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б).
Апрель 1917 г. Протоколы, М., 1959, стор. 159.

Макіївка. В більшовицькій організації налічувалось 180—200 членів партії.

«Исторический архив», 1959, № 5, стор. 40.

Таганрозький округ. Розпочала легальну діяльність більшовицька група на Ясинівському руднику.

Борьба за Октябрь на Артемовщине.
стор. 275—276.

Київ. У більшовицькій організації налічувалось 200 членів партії.

Великий Жовтень на Київщині, стор. 15.

Остер. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів, в якій більшовики мали переважаючий вплив.

Большевистские организации Украины...
(март — ноябрь 1917 г.), стор. 68.

Перша половина березня

Бахмутський повіт. Створено Ради робітничих депутатів на Північно-Микитівському, Ртутному, Фурсівському і Щербинівському рудниках.

Большевистские организации Украины...
(март—ноябрь 1917 г.), стор. 61.

Козятин. Створено Раду робітничих і солдатських депутатів.

Київський обласний державний архів.
ф. Р-183, оп. 1, спр. 10, арк. 135.

Друга половина березня

Єнакієво. Створено Раду робітничих депутатів.

Борьба за Октябрь на Артемовщине,
стор. 154.

Лисичанськ. Створено Раду робітничих депутатів.

Борьба за Октябрь на Артемовщине,
стор. 222—223.

Бахмутський повіт. Створено Раду робітничих депутатів на Горлівських рудниках № 1, 5, 8 і на Государево-Байракському руднику.

Борьба за Октябрь на Артёмовщине, стор. 129.

Таганрозький округ. Створено Раду робітничих депутатів на Берестово-Богодухівському руднику у складі 20 чол., серед них 18 більшовиків.

Борьба за победу Радянской власти на Украине, стор. 309.

Кінець березня

Луганськ. Загальноміські збори обговорили доповідь М. К. Афоніна про роботу колишнього підпільного комітету більшовиків і обрали новий комітет.

*«Летопись революции», 1927, № 3, стор. 37.
Борьба за победу Радянской власти на Украине, стор. 286.*

Єнакієво. Створено комітет більшовиків.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 495.

Чернігів. Обрано комітет об'єднаної організації РСДРП у складі 7 чол., в який ввійшли тільки більшовики*.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 194, 196.

Кінець березня — початок квітня

Біла Церква. Оформилась більшовицька група міста у складі 20 чоловік.

Большевистские организации Украины... (март — ноябрь 1917 г.), стор. 202—203.

* Об'єднання більшовиків і меншовиків Чернігова відбулося при збереженні двох організаційно-оформлених фракцій.

Наш календар

ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА В ЧЕРНІГОВІ

Чернігові. Заснував громадську бібліотеку О. А. Піщанський, який зібрав велику кількість книг на пожертвування приватних осіб.

Незабаром бібліотека почала пропагувати книги прогресивних письменників, а з приходом до керівництва нею В. У. Дейші (згодом дружини М. М. Коцюбинського) й марксистську літературу.

У 1893 р. Віра Устимівна за дорученням правління бібліотеки склала «Каталог систематичного читання», куди увійшли найкращі художні, а також політичні твори, зокрема, праці К. Маркса. Вона була першою на Україні жінкою, яка розповсюджувала «Капітал». За пропаганду марксистської літератури її було заарештовано й ув'язнено у Чернігівську тюрму, а згодом у Варшавську цитадель.

Особливо поживалася робота громадської бібліотеки по пропаганді прогресивної і революційної книги, коли у склад її правління увійшли М. М. Коцюбинський, М. Вороний та інші письменники і громадські діячі. В ній почали організовуватися народні читання, публічні лекції, концерти. У бібліотеці знаходилися книги таких видатних українських письменників, як Т. Г. Шевченко, М. Вовчок, І. Франко. Як свідчать матеріали, що зберігаються у фондах Чернігівського музею М. М. Коцюбинського, письменник активно пропагував соціалістичну літературу, зокрема, праці В. І. Леніна «До сільської бідноти», «Перемога кадетів і завдання робітничої партії», твори А. Бебеля та ін.

У день «кривавої неділі» 1905 р. М. М. Коцюбинський і один з керівників чернігівських соціал-демократів М. О. Черлунчакевич на зборах читачів бібліотеки засудили самодержавну політику соціального й національного гноблення. Учасники зборів вимагали дозволу на видання книг прогресивних письменників, розвитку культури на національній мові, демократичних свобод.

У таємному донесенні жандармерії губернатору міста від 17 вересня 1908 р. повідомлялося, що «громадська бібліотека в Чернігові є явочною квартирою для злочинних організацій. Газети і журнали для бібліотеки передплачуються виключно лівого напрямку і тому бібліотека служить не для освіти, а для розбещення»¹. За розпорядженням губернатора, громадську бібліотеку було закрито, а її фонди передані бібліотеці Чернігівського земства.

Лише з перемогою Радянської влади трудящі міста дістали широкий доступ до хвижкових багатств бібліотеки. У 1922 р. їй було присвоєно ім'я В. Г. Короленка.

Під час тимчасової фашистської окупації 200-тисячний фонд бібліотеки був пограбований або знищений.

Після Великої Вітчизняної війни фонд бібліотеки було швидко відновлено. Зараз у ній близько 800 тис. книг. Є фонди рідкісних книг XVIII—XIX ст., нотний, техніко-патентний, сільськогосподарський, літератури та мистецтва та ін. При бібліотеці існує кабінет краєзнавства, який проводить велику роботу по збиранню матеріалів з історії краю. Є також великий читальний зал, бібліографічний відділ. Систематично видаються бібліографічні бюлетені. В бібліотеці часто організуються тематичні виставки, літературні зустрічі. Тут виступають письменники, поети, вчені. За роки Радянської влади бібліотека стала науково-методичним центром бібліотечної справи на Чернігівщині.

С. Н. ЮФФЕ (Чернігів)

¹ Чернігівський обласний державний архів, ф. 2—1908, оп. 1, спр. 909, арк. 1.

НЕЗЛАМНИЙ
ПРОЛЕТАРСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕР(До 90-річчя з дня народження
О. Гмирьова)

Життєвий шлях Олексія Гмирьова короткий, як недоспівана пісня. Він тривав 24 з половиною роки. З них майже 9 років віддані революційній боротьбі. О. Гмирьов народився 29 березня 1887 р. у Смоленську. Суворим і важким було його дитинство. В чотири роки померла мати, а в п'ятнадцять — став круглим сиротою. У травні 1902 р. Олексій прибув до Миколаєва, влаштувався учнем слюсаря на суднобудівному заводі. «В середовищі робітників я відразу став дорослим», — згадував юнак. — Життя могутньо підхопило мене і понесло в грізний фатальний океан Великої Російської революції»¹.

Разом з іншими підлітками юнак брав участь у першотравневій демонстрації і масовому політичному страйку влітку 1903 р., а наприкінці року вступив до лав РСДРП. В Миколаївському комітеті в той час працювали Ф. О. Артем, В. А. Радус-Зенькович, В. П. Ногін, І. А. Чигрин. Під їх впливом формувалася характер молодого борця. Згадуючи в одному з листів про той час, Гмирьов відзначав, що відтоді як став під червоний прапор революційного пролетаріату «...моя боротьба служила для мене міцним фундаментом мого особистого і загального щастя і я горів гордим, щасливим вогнем революціонера-пролетаря»².

Місяці буремного передгрозя напередодні першого штурму царського самодержавства заповнені були для Гмирьова кипучою діяльністю. За дорученням комітету він друкував і розповсюджував листівки, проводив бесіди з молоддю. «Олексій Гмирьов відомий мені як член Миколаївської організації Російської соціал-демократичної Робітничої Партії, що має ділові зв'язки з усіма найбільш діяльними представниками такої в робітничому середовищі і навіть інтелігентами-пропагандистами. Він займався агітацією серед робітників місцевих заводів і розповсюдженням нелегальної літератури»³, — так характеризував його жандармський ротмістр у 1904 р.

Характерною для долі революціонера були не лише постійна небезпека, загроз а арешту, але й відсутність постійного житла, постійної роботи. Ще з літа 1903 р. в особистій картці Гмирьова стояли літери «НЖ», тобто небажаний на заводі через політичну неблагонадійність. «...Я згадую про пережиті нами голод і нічні поневіряння в мороз і заметіль, в одязі без претензії навіть на відносно тепло, згадую і лише ахаю від здивування, як ми не поколіли тоді від холоднечі»⁴, — писав Гмирьов в одному з листів.

Першу буржуазно-демократичну революцію 1905—1907 рр. юний революціонер зустрів захоплено. У ті роки пробудився і набрав сили його поетичний талант. У січні неві дні, коли разом із страшною звісткою про розстріл петербурзьких робітників котилось по країні грізне «Геть самодержавство!», Гмирьов виступив на мітингу миколаївських корабелів з поетичним заклик до боротьби. Колишній робітник заводу «Наваль», старий комуніст В. Шіцевалов, згадуючи про цей виступ, писав: «Прийшло багато робітників. На трибуну піднявся юнак. Я відразу звернув увагу на його красиве обличчя. Воно було то відкрите, добре, то саркастично усміхнене, то суворе, вольове. Говорив він натхненно, з жаром». Розповідаючи про події в Петербурзі, він почав читати вірші які «...вдихали в наші серця не бунтарський настрій, а прагнення до великої боротьби за свободу, за щастя, за життя»⁵.

В буремні дні 1905 р. відважний революціонер був у вирі революційних подій. «Олексій Гмирьов дивував усіх нас, його товаришів своєю енергією і витримкою. Він гаряче агітував за загальний страйк», — писав М. Козодеров, учасник революції⁶. На мітингах, на зборах молоді Олексій вів боротьбу проти меншовиків, роз'яснював ленінське положення про необхідність підготовки збройного повстання.

Жандарми постійно переслідували Гмирьова. Кілька разів його заарештовували, 13 лютого 1905 р. був заарештований в розпал страйку, одним з організаторів якого він був. В руки жандармів потрапили речові докази про його активну революційну діяльність — 108 листівок, що були при ньому. Серед них дві, видані від імені Одеського і Миколаївського більшовицьких комітетів. В них полум'яний заклик до інтернаціональної солідарності з петербурзькими робітниками, до боротьби з царизмом: «Хай тисячі убитих товаришів, що кров'ю своєю заплатили за свободу Росії піднімуть весь російський пролетаріат». «Нас не залякають кулі й багнети. Нас

¹ А. Гмырев. Алые песни. Стихи. Письма. Воспоминания. М., 1968, стор. 170.

² Там же, стор. 152.

³ А. Гмырев. Гори, мое сердце (стихи, письма, документы). К., 1957, стор. 207.

⁴ А. Гмырев. Стихи. Смоленск, 1961, стор. 141.

⁵ А. Гмырев. Грома гордые раскаты. Стихи. Письма. Воспоминания, Одесса, 1970, стор. 245—246.

⁶ Там же, стор. 248.

не залякати арештами й засланнями... Геть убивцю-царя! Геть це мерзенне і підле самодержавство!»⁷.

Жандарми двічі повідомляли царя Миколу II про арешт Гмирьова 17 лютого і 10 березня 1905 р.⁸

Кілька місяців просидів Гмирьов за ґратами. І крізь тюремні мури звучав голос революціонера. Наприкінці липня товаришам вдалося вирвати його тимчасово, до суду, на поруки. Напередодні в Миколаєві були проведені масові арешти, і, як підкреслювала Н. К. Крупська в одному з листів, там були «дуже потрібні люди»⁹. Гмирьов знову у вирі боротьби. А поліція, відзначивши, що Гмирьов вийшов на волю «для продовження злочинної діяльності»¹⁰, поспішила заарештувати його. 13 вересня відбувся суд, юнака відправили під нагляд поліції до Самарської губернії, по дорозі йому вдалося втекти. У жовтневі дні Гмирьов був знову в Миколаєві, провадив роботу в гуртках, виступав на масовках, організовував так звані «річкові сходки» молоді на човнах. «Він весь час був зайнятий»¹¹, — згадувала про цей період його наречена М. Козлова.

Молодь любила слухати виступи Гмирьова. Збори молоді закінчувалися революційними піснями.

В полум'ї революції мужнів і поетичний талант Гмирьова. Поет захоплювався мужністю, незламністю революціонерів.

У січні 1906 р. Гмирьов був знову заарештований. Його вислали до берегів Білого моря. В середині літа того ж року йому вдалося втекти звідти. Знову він у Миколаєві, серед революційної молоді. Та залишався на волі Гмирьов не довго. Наприкінці 1906 р. — новий арешт. Щоб легше було розправитися з революціонером, йому без підстав приписали вбивство поміщика Г. Луцького. Слідство тривало більше року. Воно супроводжувалося етапними ходіннями з міста в місто восени і взимку, в блаженському одязі. Підривалося здоров'я. З волі приходили звістки про відступ революції, про страту товаришів.

Все суворішим ставав режим у в'язниці, і все важчою — боротьба в'язнів. Політичні в'язні Херсонської тюрми оголосили голодовку, щоб домогтися покращення умов. Тиждень тривав цей важкий двобій. Перемогти в ньому товаришам допоміг Гмирьов. «Він підтримував нас морально, читав свої революційні вірші. Часто слухали ми книгу про героїзм паризьких комунарів. Цю книгу читав нам Льюна»¹², — згадував І. Захаров, старий більшовик, учасник трьох революцій.

Книги не раз були союзниками Гмирьова.

В камері він створював пісні боротьби. Про народження одної з них розповів І. Захаров. У січні 1907 р. в Херсонській тюрмі пострілом через «вовчок» був убитий політичний в'язень тов. Клин. «Схилившись над тілом забитого друга, Льюна почав щось швидко писати. Це були строки гнівного вірша «На смерть товариша Клина». Тут же був підібраний мотив, і, коли ховали Клина, вся тюрма співала цю пісню.

Пісня «После суда» з'явилася у листопаді 1907 р. у відповідь на судовий процес над групою учнів з Єлисаветграда, звинувачених у вбивстві чорносотенців. Закуті в кайдани, в'язні, йдучи на каторгу співали пісню Гмирьова»¹³.

Кинутий за ґрати мужній революціонер слідкував за подіями в країні, підготовкою виборів до III Державної думи. «Третя Дума, судячи за газетними відомостями, буде чорносотенно-кадетсько-октябристська. Їїфу, чорт візьми, натщесерце й не вимовиш, Ото бруду буде, доречі й осінь стоїть. Політична гармонія, та її тілки»¹⁴, — писав О. Гмирьов. Оцінка співпадала з лєнінською.

У січні 1908 р., коли в країні наступила чорна реакція, відбувся суд над Гмирьовим. Його засудили до 6 років і 8 місяців каторги. Після суду він був переведений на каторжний режим: кайдани, побачення один раз на місяць і відправка лише одного листа на місяць. Ланцюги, що, як писав Олексій, «наклали незгладимий слід і на обличчя і на душу», сірі, похмурі стіни, сірий одяг і така ж постіль, принизливі обшуки, під час яких «зла орда людиноподібних скотів» намагалася своїми брудними, холопськими руками забратися в душу, осквернити в ній все, що дорого, мило, недоторкано»¹⁵.

⁷ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), К., 1955, стор. 41, 56—57.

⁸ У истоков русской пролетарской поэзии, М.—Л., 1965, стор. 324.

⁹ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.), К., 1964, стор. 695.

¹⁰ А. Гмырев. Горы, мое сердце, стор. 30.

¹¹ А. Гмырев. Стихи, стор. 153.

¹² А. Гмырев. Грома гордые раскаты, стор. 237.

¹³ Там же, стор. 47, 238; У истоков русской пролетарской поэзии, стор. 436.

¹⁴ А. Гмырев. Алые песни, стор. 204.

¹⁵ А. Гмырев. Грома гордые раскаты, стор. 144.

Олексій зумів перетворити тюремні камери в барикади революційної боротьби. «Боротьба є щастя революціонера, — писав він у своєму тюремному зошиті, — тільки в одних вона в більшій мірі пов'язана з різними незгодами і прикрощами, а у інших — в меншій»¹⁶. Тверда віра в торжество революції, безмежна відданість їй — ось про що свідчать його листи, твори написані за ґратами, спогади товаришів. «В революцію вірю, як і раніше, в робітників теж» (з листа брату Афанасію). «Я революціонер-пролетар, а щастя такого завжди полягає в нерозривному зв'язку із загальним щастям». «Якщо мене звільнять, то я весь віддамся боротьбі за щастя інших» (з листа нареченій М. Козлозій)¹⁷.

Зброєю незламного більшовика була поезія. В умовах реакції, коли, за висловом В. І. Леніна, робітничий рух переживав «сторінки своєї історії найтяжчі і найкривавіші, ... коли сотні, тисячі синів робітничого класу гинули на шибеницях, у тюрмах, на засланні і на каторзі»¹⁸, коли дезертири заявляли, що тепер ніхто в Росії більше не думає зробити революцію по Марксу, коли буржуазна інтелігенція, за висловом Горького, розбрелась «по кабакам да бардакам», опльовувала революцію, оспівуючи песимізм, занепадництво, зраду і провокацію, поезія Гмирьова була сповнена оптимізму, віри в торжество революції, вона закликала до боротьби.

Палаючим факелом проніс поет своє серце, освітлюючи шлях до майбутнього. Великою любов'ю до Батьківщини і великим боєм за неї сповнене було серце Олексія Гмирьова. Уже прикутий хворобою до ліжка, він писав: «ніщо ці муки в порівнянні з горем країни». «А ніченька, ніч яка чорна! Батьківщино, коли ж ти одягнешся в світле плаття?». Він сповнений гніву проти «темної сили катів нашої дорогої, рідної країни», бажанням битися «до смерті» за її щастя¹⁹.

Досвід першої російської революції вчив, що успіх наступного штурму самодержавства в значній мірі залежатиме від зміцнення інтернаціонального союзу робітників Росії. І. О. Гмирьов своїм словом прагне в ім'я щастя, свободи підняти на боротьбу братів по класу.

Тюремщики намагалися вибити із рук поета його могутню зброю. В розпал реакції йому забороняли писати, відбирали списані зошити. Та задушити повністю його голос все ж не вдалося. Його полум'яні вірші доходили до трудящих із-за товстих кам'яних стін. Прориваючись на волю, поезія Гмирьова ставала джерелом сили й мужності для революційних робітників. Вона, як відзначав Г. І. Петровський, «служила справі підвищення свідомості робітників, справі пролетарської революції»²⁰.

Сам Гмирьов був зразком для своїх товаришів. В Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді у нього було багато друзів серед молоді. До нього, як до молодого дуба, тяглися молоді пагінці, шукаючи ласки і слів підбадьорення. А. В. Шіцевалов писав: «Ми всі пишалися безстрашністю Гмирьова в боротьбі з самодержавством, ми захоплювалися його великою жадобою до справжнього бойового життя революціонера»²¹.

Понад п'ять років провів поет у в'язниці, через ґрати якої летіли на волю його революційні пісні. Обірвалися вони у вересні 1911 р. в Херсонській каторжній тюрмі. Відзначаючи першу річницю смерті, ленінська «Правда» 13 вересня 1912 р. надрукувала замітку про нього. І вперше його вірш, написаний кров'ю серця:

«Я погибну, но вместе со мной не умрут
Пролетарские песни мои...»²²

Замучивши Гмирьова, тюрмщики постаралися заховати в архівах і його творчу спадщину. Друзі поета, соратники доклали чимало зусиль, щоб зібрати і зберегти його твори. Окремі вірші були опубліковані на сторінках більшовицьких газет ще до революції. Перша невеличка збірка під назвою «За решеткой» була видана у 1926 р. До кінця 50-х років більшість творів була незідома читачеві.

Велику роботу по збиранню і публікації матеріалів про життя і творчість О. Гмирьова провів миколаївський журналіст Т. Уралов. Йому вдалося знайти в архівах частину зошитів Гмирьова. Він автор книги «Путь Алексея Гмырева», «Потомок Прометеев», ряду статей, упорядник збірок: «Гори мое сердце», «Грома гордые раскаты».

Великий інтерес до долі і творчості О. Гмирьова проявив відомий радянський композитор Д. Д. Шостакович. Він написав хорові поеми на вірші поета-революціонера. «При встрече во время пересылки», «Казненным» і «Они победили». З ім'ям поета пов'язана й одинадцята симфонія «1905 год», удостоєна Ленінської пре-

¹⁶ У истоков русской пролетарской поэзии, стор. 326.

¹⁷ А. Гмырев. Грома гордые раскаты, стор. 96, 107, 110.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 26.

¹⁹ А. Гмырев. Алые песни, стор. 213, 172.

²⁰ Див.: Т. Уралов. Путь Алексея Гмырева, Херсонское книжное издательство, 1960, стор. 5—6.

²¹ А. Гмырев. Грома гордые раскаты, стор. 246—247.

²² Там же, стор. 86.

мії. «Звичайно, і творчість Гмирьова, і старі революційні пісні сильно впливали на мене, коли я працював над симфонією», — писав Д. Д. Шостакович²³.

У далекому 1900 р. в першому номері «Искры» В. І. Ленін писав: «Перед нами стоїть в усій своїй силі ворожа фортеця, з якої засипають нас хмари ядер і куль, що забирають кращих борців. Ми повинні взяти цю фортецю, і ми візьмемо її...»²⁴. Шістдесят років тому це передбачення В. І. Леніна здійснилося, фортеця самодержавства була повалена, а потім — знищена влада капіталу. Повалена, завдяки багаторічній, самовідданій боротьбі трудящих.

Вшановуючи пам'ять борців за щастя народу, ми на одне з найпочесніших місць ставимо ім'я Олексія Гмирьова, пролетарського поета, незламного революціонера. Коротке, яскраве життя його назавжди залишиться надихаючим прикладом для нас.

«Олексій Гмирьов в історії нашої революції фігура надзвичайно інтересна. Це один з небагатьох обдарованих російських поетів-революціонерів, що вийшли з робітничого середовища. Його життєвий шлях може служити прекрасним зразком для виховання молоді», — писав М. Шолохов.

М. П. ПРОСЯНИК (Київ)

²³ Див.: Т. Уралов. Потомок Прометеев, стор. 281.

²⁴ В. І. Ленін. Повн. зібрання творів, т. 4, стор. 339.

80-РІЧЧЯ

КИЇВСЬКОГО «СОЮЗУ БОРОТЬБИ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ»

І

веденні І з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії. У березні 1977 р. минуло 80 років з часу виникнення у Києві «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», який відіграв помітну роль у розвитку революційного руху на Україні, у підготовці й проведенні І з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії. На ґрунті робітничого руху, що значно посилювався в другій половині 80-х років XIX ст., а також під впливом групи «Визволення праці», соціал-демократичних гуртків і груп Д. М. Благоєва, М. І. Бруснева, П. В. Точиського, М. Є. Федосєєва, Л. Варинського, які активно діяли у Петербурзі, Москві, Казані, Варшаві, марксистські гуртки почали виникати і в промислових центрах та містах України. Так, в 1891 р. у Києві під керівництвом Б. Л. Ейдельмана і Я. М. Ляховського утворився гурток з студентської молоді й робітників — «Російська соціал-демократична група». До його складу входили, зокрема, С. Мержинський, І. Лаврентєв, І. Чорба, згодом приєдналися В. Крижанівська, Н. Кульчицький, В. Сапожко й інші¹⁻². Члени групи вивчали твори К. Маркса і Ф. Енгельса, обговорювали праці Г. В. Плеханова, розповсюджували серед студентської молоді нелегальну літературу, налагоджували зв'язки з робітниками промислових підприємств міста. Водночас вони прагнули встановити зв'язки з марксистськими гуртками Петербурга, Москви, Нижнього Новгорода, Вільно та інших великих промислових центрів країни¹⁻².

Діяльність київського соціал-демократичного гуртка значно активізувалася й розширилася після приїзду до Києва в 1892 р. видатного робітника-революціонера Ю. Д. Мельникова. Ще в середині 80-х років він вів активну революційну роботу в робітничих гуртках Харкова, підтримував зв'язки з петербурзькими революційними гуртками, був особисто знайомий з їх керівниками М. І. Брусневим і П. В. Точиським, які справили значний вплив на формування його марксистського світогляду³. У Києві Ю. Д. Мельников налагодив контакти з «Російською соціал-демократичною групою» та іншими підпільними гуртками. Оскільки власті заборонили йому працювати на промислових підприємствах міста, він створив на Лук'янівці власну слюсарну школу-майстерню, що відіграла значну роль у згуртуванні соціал-демократичних гуртків міста і, за свідченням Б. Л. Ейдельмана, стала штаб-квартирою, клубом і університетом революційної боротьби для багатьох робітників і інтелігентів Києва. «Сюди приводили наші учні своїх знайомих. Інтелігенти-пропагандисти присилали сюди для остаточної вищої шліфовки своїх слухачів. Сюди приходили інтелігенти усіх київських груп. Тут дехто вчився говорити і писати зрозумілою для маси мовою... Душею Лук'янівського клубу був Ю. Д. Мельников»⁴. Згодом учні школи-

¹⁻² И. Н. Мошинский. На путях к первому съезду РСДРП, М., 1928, стор. 112.

³ Ю. З. Полевой. Зарождение марксизма в России. 1883—1894 гг., М., 1959, стор. 468.

⁴ Б. Л. Эйдельман. К истории возникновения российской социал-демократической рабочей партии. — «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 26.

майстерні йшли працювати на промислові підприємства міста, встановлювали там зв'язки з робітничими гуртками, брали активну участь у пропаганді марксистської теорії. Завдяки активній діяльності Ю. Д. Мельникова та керованій ним марксистській групі протягом 1893—1894 рр. вдалося встановити зв'язки з робітниками багатьох київських підприємств і здійснювати вплив на гуртки, що там виникали.

Крім робітничих, у 1893 р. в Київському університеті почав функціонувати студентський гурток, до складу якого входили К. Рауш, М. Синев, В. Крижанівська, В. Гусев та інші. Гуртківці вивчали твори К. Маркса і Ф. Енгельса, перевидавали і поширювали серед студентів «Маніфест Комуністичної партії», інші праці основоположників наукового комунізму, а також видання групи «Визволення праці». Крім того, у багатьох середніх учбових закладах міста діяли гуртки учнівської молоді, які займалися в основному самоосвітою. Керівництво ними здійснював учнівський «Центральний гурток», що утворився в 1893 р. Найактивнішу пропаганду марксизму серед молоді проводили А. В. Луначарський, І. А. Саммер, семінарист Ладо Кецохвелі і учень реального училища П. К. Запорожець (останній згодом став одним з діяльних учасників петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»)⁵.

Київські соціал-демократи встановили зв'язки з марксистськими гуртками Петербурга, Москви, Нижнього Новгорода, Вільно, Тифліса, створили нелегальну бібліотеку. Багато уваги вони приділяли розповсюдженню марксистської літератури, яку одержували з інших міст Росії та з-за кордону⁶. Під впливом Ю. Д. Мельникова вживалися заходи до об'єднання на марксистській основі соціал-демократичних гуртків в одну організацію, намітився рішучий поворот до посилення пропаганди серед робітників промислових підприємств. Про це, зокрема, свідчить Б. Л. Ейдельман. У 1894 р., зазначає він, «російська група з марксистського гуртка теоретиків, який проводив пропаганду серед студентів, остаточно перетворюється у пропагандистів серед робітників, в міру зростання зв'язків групи в робітничому середовищі і впливу на неї Юв. Дм. Мельникова»⁷. Під керівництвом соціал-демократів робітники київських залізничних майстерень — члени марксистських гуртків — організували в 1894 р. у Кадетському гаї першу майвку.

Наприкінці 1895 р. у Києві з ініціативи Ю. Д. Мельникова був створений «Робітничий комітет»⁸, до складу якого ввійшли Ю. Мельников, Б. Ейдельман, А. Поляк та інші. Його метою були організація робітничих гуртків, керівництво їх діяльністю, розповсюдження нелегальної літератури, підготовка і систематичне видання революційної пропаганди⁹.

Тим часом, створення цього комітету і розгортання масової агітаційної роботи викликало серед членів київських підпільних гуртків гострі суперечки. Одні з них виступали за проведення серед робітників суто пропагандистської вузько-гурткової роботи, інші — за розширення політичної агітації. Найактивніші київські соціал-демократи, як згодом писав П. Л. Тучапський, «...спираючись на приклад петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», наполягали на необхідності безпосередньо впливати на широку робітничу масу...»⁹. У 1896 р. прихильники політичної агітації виділилися в окрему соціал-демократичну групу «Рабочее дело». Керівну роль у ній відігравали Ю. Д. Мельников, Б. Л. Ейдельман, П. Л. Тучапський та інші. Група почала видавати газету «Вперед», на сторінках якої широко висвітлювався розвиток робітничого руху в Петербурзі, Москві, Києві та інших містах країни, пропагувалися марксистські ідеї.

Перехід до масової політичної агітації й широке розгортання страйкового руху в країні поставили на порядок денний питання про необхідність об'єднання і згуртування всієї організації київських соціал-демократів. На конференції членів марксистських груп з участю представника петербурзького «Союзу боротьби» (березень 1897 р.) група «Рабочее дело» і група польських соціал-демократів, які доти існували окремо, під впливом петербурзького «Союзу боротьби» об'єдналися й утворили київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». До його керівного складу ввійшли Б. Л. Ейдельман, П. Л. Тучапський та М. А. Вігдорчик. Один з них був представником «Союзу боротьби» в «Робітничому комітеті»¹⁰. У тому ж році виник «Союз боротьби» і в Катеринославі.

Створення київського «Союзу боротьби» сприяло поліпшенню керівництва марксистськими гуртками й привело до посилення масової агітації серед робітників.

⁵ О. А. Парасунько. Положення и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), К., 1963, стор. 424—425.

⁶ Ю. З. Полевой. Назв. праця, стор. 269.

⁷ «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 24.

* Проіснував до 18 квітня 1896 р., а потім розпався.

⁹ «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 29.

⁸ П. Л. Тучапский. Из пережитого, Одесса, 1923, стор. 58.

¹⁰ Див. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. I, К., 1965, стор.

Протягом 1897 р. ним було надруковано і розповсюджено на 25 фабриках і заводах міста 6,5 тис. прокламацій¹¹. Прокламації поширювалися також у Кременчуку, Одесі, Миколаєві й Катеринославі, куди для підпільної роботи прибув член «Союзу боротьби» К. Петрусевич. Газета «Вперед», крім багатьох міст України, нерідко доставлялася й до Петербурга, Москви й Тули¹².

Під впливом прокламацій «Союзу боротьби» київські робітники в ході страйків домоглися поліпшення свого економічного становища на ряді фабрик і заводів міста. Підприємці були змушені зменшити тривалість робочого дня, розмір штрафів, підвищити заробітну плату більш як на 20 підприємствах. Ці успіхи, вказувалося в одній з листівок, свідчать, «...що і в Києві робітники за прикладом Петербурга, Москви і закордонних міст, піднімаються на захист своїх прав проти капіталістів. Число робітників, які усвідомлюють необхідність боротися спільними силами проти ворога, число свідомих робітників зростає з дня у день..., зростає і міцніє робітничий рух у Києві»¹³.

Крім широкої агітаційно-пропагандистської роботи і керівництва страйками, київські соціал-демократи в другій половині 90-х років спробували скликати з'їзд¹⁴. Цьому в значній мірі сприяв приїзд на Україну Н. К. Крупської, яка, за дорученням В. І. Леніна, провела у Полтаві нараду київських і полтавських соціал-демократів з питань підготовки зйїзду. «Влітку 1896 р., — згадувала Надія Костянтинівна, — я виїхала до Києва, щоб домовитися про видання загальноросійської газети та про підготовку до з'їзду партії. Я повинна була побачити Віру Крижанівську й Тучапського. Але, заїхавши... до Полтави, зустріла там Тучапського, Рум'янцева, А. Лур'є, Саммера і про все домовилася в Полтаві»¹⁵.

На початку 1897 р. члени київської групи «Рабочее дело» відвідали Петербург, Москву, Іваново-Вознесенськ, Вільно і запросили представників соціал-демократичних організацій цих міст до Києва. Однак приїхати змогли лише делегати з Петербурга і Москви. Проте московський делегат справив на всіх «враження надто молодого» і був відправлений назад до Москви. 17—18 березня 1897 р. у Києві представники Петербурга, групи «Рабочее дело» і польських соціал-демократів провели замість з'їзду конференцію, яка під впливом петербурзького «Союзу боротьби» висловилася за об'єднання марксистських гуртків у «союзи боротьби за визволення робітничого класу», активізацію підготовки з'їзду і за видання у Києві силами місцевих соціал-демократів загальноросійської нелегальної «Рабочей газеты»¹⁶.

У виданні першого номера «Рабочей газеты» (вийшов у серпні, а другий — у грудні, хоч з метою конспірації і був датований листопадом) активну участь брали, зокрема, Б. Ейдельман, П. Тучапський, В. Крижанівська, С. Померанець, П. Білоусов. Закликаючи до боротьби за створення партії, газета в статті «Найближчі завдання російського робітничого руху» писала: «Настане час, коли окремі, розкидані всюди робітничі гуртки і союзи повинні перетворитися в один загальний союз або одну загальну партію. Ця партія буде сприяти об'єднанню російських робітників і зростанню російського робітничого руху... Російська робітничка партія буде партією соціал-демократичною. На її прапорі буде накреслений проголошений К. Марксом і Ф. Енгельсом заклик міжнародної соціал-демократії — «Пролетарі усіх країн, єднайтесь!»»¹⁷.

Підтримуючи регулярний зв'язок з В. І. Леніном, керуючись настановами, що містилися в його працях «Проект і пояснення програми соціал-демократичної партії» і «Завдання російських соціал-демократів», добре законспіроване керівництво київського «Союзу боротьби» продовжувало готувати з'їзд партії. Члени групи «Рабочей газеты», склавши і розіславши на місця для обговорення проект порядку денного з'їзду, побували у найбільших соціал-демократичних організаціях країни й домовилися з їхніми керівниками про час і місце з'їзду.

Перший з'їзд партії відбувся 1—3 березня 1898 р. у Мінську. В його роботі взяли участь 9 делегатів від петербурзького, московського, катеринославського і київського «союзів боротьби», групи «Рабочей газеты» і Бунду. З'їзд прийняв постанову про утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), обрав ЦК, затвердив «Рабочую газету» центральним органом партії, а «Союз російських соціал-демократів» — складовою частиною РСДРП, її представником за

¹¹ Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов, т. IV, ч. I, М., 1961, стор. 763.

¹² Див. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. I, стор. 232.

¹³ Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов, т. IV, ч. I, стор. 763—764.

¹⁴ П. П. Бистренко. З історії поширення марксизму і створення перших соціал-демократичних організацій на Україні, К., 1958, стор. 109.

¹⁵ Н. К. Крупская. «Союз борьбы за освобождение рабочего класса». — «Творчество», 1920, №№ 7—10, стор. 7.

¹⁶ «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 32—33.

¹⁷ «Рабочая газета», ноябрь 1897 г., № 2.

кордоном. У надрукованому від імені з'їзду «Маніфесті» вказувалося, що першим кроком на шляху до здійснення великої історичної місії пролетаріату є «...створення такого суспільного ладу, в якому не буде місця експлуатації людини людиною. Російський пролетаріат скине з себе ярмо самодержавства, щоб з ...більшою енергією продовжувати боротьбу з капіталізмом і буржуазією до повної перемоги соціалізму»¹⁸.

В. І. Ленін дав високу оцінку діяльності київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», який, слідом за петербурзьким і московським «союзами», почав на практиці здійснювати перехід від пропаганди в гуртках до масової політичної агітації серед робітників. Керуючи робітничим рухом, «Союзи боротьби» відіграли визначну роль у вихованні цілої плеяди професійних революціонерів, у підготовці та здійсненні величезного історичного завдання — створенні марксистської партії в Росії. Навесні 1898 р. «...вони з'єдналися і поклали основу «Російської соціал-демократичної робітничої партії»¹⁹, утворення якої, як відзначав В. І. Ленін, було «...найрельєфнішою і в той же час останньою справою соціал-демократів цієї смуги»²⁰.

Навесні 1898 р. «Союз боротьби» був перетворений у Київський комітет РСДРП.

Ю. П. ЛАВРОВ (Київ)

¹⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 15.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 256.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 170.

ДО 70-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ М. І. СТАШКОВА

Серед героїв Великої Вітчизняної війни, які віддали своє життя за свободу і незалежність Радянської Батьківщини, добре відоме ім'я Миколи Івановича Сташкова

— одного з організаторів підпільної й партизанської боротьби на Україні, секретаря Дніпропетровського підпільного обкому КП(б)У.

Микола Іванович Сташков народився 2 квітня 1907 р. в Одесі в сім'ї робітника. Семірічним хлопчиком він залишився без батьків: мати померла, а батько був засланий до Сибіру. Бажання знайти батька привело його в Іркутськ. І тут Сташкова, голодного, майже замерзлого, підібрали червоноармійці загону В. К. Блюхера¹. З 1917 по грудень 1921 р. він перебував у складі загону, тут вступив до комсомолу і звідси був посланий на навчання до Харківської школи червоних старшин. Згодом з Харкова його перевели в 13-у Одеську піхотну школу ім. Й. Е. Якіра, де він навчався до грудня 1925 р.

У січні 1926 р. Микола Сташков приїхав у Дніпропетровськ і працював уповноваженим від демобілізованих червоноармійців по працевлаштуванню, а потім слюсарем на заводі «Спартак». У 1928 р. окружний комітет комсомолу направив Сташкова з с. Слов'янку Межівського району, де він очолив місцеву комсомольську організацію.

З 1931 р. М. І. Сташков — студент Інституту сталі в Дніпропетровську. В червні 1931 р. Микола Іванович став членом Комуністичної партії². З 1933 р. він працював помічником начальника політвідділу МТС по комсомолу тодішнього Коларовського району Дніпропетровської області, згодом — секретарем парткому Новомосковської МТС, заступником уповноваженого РНК УРСР і одночасно секретарем парткому в тодішньому Ротфронтівському районі.

У 1938—1941 рр. М. І. Сташков служив у частинах Далекосхідної армії, виконував обов'язки заступника командира 14-го окремого батальйону. Тут він ще раз зустрівся з В. К. Блюхером, який командував Далекосхідною армією. У квітні 1941 р. Микола Іванович був демобілізований за станом здоров'я (захворів на туберкульоз) і повернувся до Дніпропетровська.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, М. І. Сташков з першого ж її дня просявся на фронт. Його дружина Катерина Степанівна згадує: «Він горів бажанням поїхати на фронт і посилав телеграми товаришам К. Є. Ворошилову, С. К. Тимошенку, йому відповідали: «Відновлюйте своє здоров'я», а він наполягав на своєму і в результаті добився призначення на фронт комісаром артилерійського полку. Але на

¹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 1, спр. 1853, арх. 97 (Автобіографія).

² Там же, ф. 18, оп. 1, спр. 175, арх. 37 зв.

фронт так і не поїхав, бо ЦК КП(б)У вирішив залишити його тут, у Дніпропетровську, на підпільній роботі»³.

Але підпільна робота почнеться пізніше, а поки що Микола Іванович, виконуючи завдання обкому партії, їде на Криворіжжя і допомагає там евакуювати людей та обладнання рудників на Урал, а пізніше вивозити підприємства Придніпровського промислового району.

Дніпропетровський підпільний обком партії був створений у серпні 1941 р. Для боротьби в тилу ворога його працівників забезпечили рацією, радіоприймачем, зброєю, друкарськими машинками, ротатором, папером, необхідними документами (бланками паспортів і перепусток) та продовольством. Були також визначені явочні квартири, паролі і відгуки, а також підібрані зв'язкові. Місцеперебуванням підпільного комітету партії був обраний Павлоград. М. І. Сташков, який очолював обком, мав паспорт на ім'я Василя Івановича Мисова і посвідчення слюсаря-водопровідника станції Павлоград.

Підпільний комітет почав свою роботу з налагодження зв'язків з міськими й районними партійними організаціями та окремими комуністами-підпільниками. У цей час на території Дніпропетровської області діяло 6 підпільних міськкомів, 7 райкомів, 19 партійних і комсомольських груп. З окупантами мужньо боролися 30 партизанських загонів і груп, зокрема, під Новомосковськом, Нікополем, у Павлоградському, Магдалинівському та інших районах⁴. Тісні зв'язки підтримувалися з партизанськими загонами, у тому числі з Новомосковським, Дніпропетровським, Павлоградським тощо. В області були створені численні молодіжні підпільні організації, керівники яких одержували вказівки від членів обкому і особисто від його секретаря М. І. Сташкова. Незважаючи на тяжку хворобу (відкрита форма туберкульозу легень прогресувала), Микола Іванович, завжди підтягнутий, сміливий і рішучий, запалював підпільників і партизанів на героїчну, самовіддану боротьбу з окупантами. Він особисто зустрічався з керівниками підпільних міськкомів і райкомів партії, командирами партизанських загонів, давав їм необхідні вказівки й поради, відбирав перевірених людей для підпільної роботи.

У зв'язку з різкою зміною обстановки на фронтах на початку 1942 р. ЦК КП(б)У зажадав від Дніпропетровського підпільного обкому посилення партизанської боротьби в тилу ворога. Було прийнято рішення про скликання обласної наради керівників підпільних організацій. Нарада відбулася в Павлограді в другій половині січня 1942 р. На ній йшлося про заходи по дальшому розвитку боротьби з ворогом, максимальне використання з цією метою легальних можливостей, а також зміцнення диверсійних груп⁵. Завдання, поставлені січневою партійною нарадою, стали програмою діяльності для підпільних партійних організацій Дніпропетровщини.

Підпільний обком через міськкоми і райкоми КП(б)У організував масово-політичну роботу серед населення. Агітатори викривали брехливу фашистську пропаганду, показували справжнє обличчя окупантів і українських буржуазних націоналістів — найзапекліших ворогів радянського народу. На підприємствах, у містах і селах населенню повідомлялися зведення Радінформбюро про успішні бойові дії Червоної Армії на фронтах, роз'яснювалося міжнародне становище Радянського Союзу. Великими тиражами (300—600 примірників) видавалися й розповсюджувалися листівки та відозви, у яких населення заклиалося до саботажу заходів окупаційних властей.

Посилення масово-політичної роботи дало відчутні результати. Незважаючи на активні зусилля гітлерівців, жоден із заводів області не став до ладу, за винятком окремих цехів. Але й при цьому окупанти наштовхувалися на організований опір місцевого населення. Зокрема, на Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського був знищений привезений сюди з Німеччини електрокабель, окремі дуже важливі агрегати електростанції доменного й мартенівського цехів робітники зняли й закопали. На заводі діяла підпільна група, учасники якої вели з ладу одну з повітряних машин, організовували великі й дрібні диверсії, щоб перешкодити окупантам налагодити роботу підприємств.

Підпільні групи діяли також на заводі ім. Артема, ім. Держинського, паровозо-ремонтному й цементному, на залізничній станції Дніпропетровськ тощо.

Партизани й підпільники не давали окупантам можливості розгорнути експлуатацію природних надр краю, підривали військові ешелони, водокачки, зруйнували підземний кабель на лінії Кривий Ріг — Дніпропетровськ і т. д.

Велика диверсійна діяльність проводилася в сільських районах області. В 1942 р. 50 % посівної площі не оброблялося. Збирання врожаю затягувалося до зими. Під час обмолоту більшу частину зерна селяни пускали в полове, затруднювався облік і т. д.

³ Там же, ф. 125, оп. 4, спр. 131, арк. 2.

⁴ Там же, ф. 19, оп. 8, спр. 424, арк. 1—4.

⁵ Там же, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

За далеко неповними даними з вересня 1941 по лютий 1944 р. партизанами і підпільниками було пущено під укіс 22 військових ешелони, 72 паровози, підірвано 30 мостів, 3 склади з боеприпасами, 228 автомашин, зруйновано 60 км телефонно-телеграфних ліній, знищено майже 3000 ворожих солдатів та офіцерів. Крім того, народні месники визволили з концтаборів 3415 полонених радянських воїнів, врятували від фашистського рабства майже 5 тис. радянських громадян⁶.

Підпільні парторганізації, керовані обласним комітетом партії на чолі з М. І. Сташковым, розгорнули активну діяльність на всій Дніпропетровщині. Вони проводили безпощадну боротьбу з ворогами. Налякані зростаючим опором населення, окупанти поставили перед своєю агентурою завдання знищити більшовицьке підпілля. У червні 1942 р. гестапо натрапило на слід народних месників. Виданий зрадником, Микола Іванович Сташков, тяжкопоранений, потрапив до рук ворогів. Його кинули до в'язниці, де піддали жакливим катуванням. Все виніс комуніст Сташков і, дивлячись ворогам в очі, сказав: «...Ви дуже погано знаєте комуністів і взагалі радянських людей! У цьому ваш фатальний прорахунок... Я глибоко переконаний: пройде небагато часу і ваші війська будуть розбиті, запам'ятайте мої слова. Намагаєтесь господарювати на нашій землі, а до цього часу не зуміли пустити жодного заводу, жодної шахти...»⁷.

Микола Іванович Сташков загинув смертю хоробрих 2 травня 1945 р. Президія Верховної Ради СРСР посмертно присвоїла йому звання Героя Радянського Союзу. Трудящі славної Дніпропетровщини свято шанують пам'ять тих, хто віддав життя в боротьбі з німецько-фашистськими окупантами. За почесне право носити ім'я героя змагаються піонерські загони, студентські групи, середні школи, воно відоме далеко за межами області і країни. В столиці Болгарії Софії є музей болгаро-радянської дружби, один із залів якого присвячений діяльності Дніпропетровського підпільного обкому партії на чолі з М. І. Сташковым. Працівники музею виготовляли альбом, присвячений пам'яті славного сина радянського народу, комуніста М. І. Сташкова і подарували його дружині Катерині Степанівні.

8 травня 1975 р., коли вся наша країна відзначала 30-річчя Перемоги радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками, на набережну ім. В. І. Леніна в Дніпропетровську прийшли сотні людей. Тут в урочистій обстановці буз відкритий пам'ятник Герою Радянського Союзу Миколі Івановичу Сташкову, на якому викарбувані слова: «Жив комуністом і помер комуністом».

Е. Є. НЕМЧАНІНОВА (Дніпропетровськ)

⁶ Там же, оп. 8, спр. 424, арк. 8.

⁷ З. Политов. Секретарь подпольного обкома, М., 1970, стор. 137.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

В. Ф. Шевченко.

ЗМІЦНЕННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КОЛГОСПІВ І РАДГОСПІВ В УМОВАХ БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛАХ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ У КРАЇНСЬКОЇ РСР)

1961—1971 рр.

К., «Вища школа», Видавництво
при Київському університеті, 1976, 164 с.

Зростання ролі Комуністичної партії в житті радянського суспільства, керівництво економічним, політичним і культурним життям країни залежить у значній мірі від функціонування первинних організацій. «Рівень партійного керівництва безпосередньо залежить від того, наскільки бойовито й ініціативно працюють первинні партійні організації...»¹, — відзначив Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії.

В історико-партійній літературі широко висвітлена багатогранна робота Комуністичної партії Радянського Союзу, зокрема Компартії України, по зміцненню первинних парторганізацій.

У книзі В. Ф. Шевченка показано зростання ролі сільських парторганізацій в умовах розвинутого соціалізму, керівництво ними з боку ЦК Компартії України, обласних та районних комітетів партії та ідейно-політичну роботу в селах УРСР в період між XXII та XXIV з'їздами КПРС.

В дослідженні автор, керуючись принципами марксистсько-ленінської методології, використав матеріали партійних з'їздів, Пленумів ЦК КПРС і промови Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева. Особливу увагу він приділив аналізу удосконалення стилю, форм і методів керівництва сільськими первинними організаціями, керівництва ними з боку партійних органів. Так, ЦК Компартії України лише за 1965—1971 рр. розглянув роботу 41 первинної парторганізації, Київський обком партії у 1962 р. обговорив роботу 35 парторганізацій колгоспів і радгоспів, керівництво

ними з боку райкомів партії (стор. 25—30). Аналогічну роботу провадили інші обкоми партії. Обласні та районні комітети направляли своїх представників в парторганізації колгоспів і радгоспів, які перевіряли хід виконання рішень з'їздів партії, стан партійно-політичної роботи, подавали допомогу в її поліпшенні. Характерною рисою роботи партійних комітетів було підвищення наукового рівня керівництва низовими ланками партії. Цьому сприяв перехід партійних комітетів до складання перспективних планів, проведення теоретичних, науково-практичних конференцій і семінарів з проблем наукового аналізу політичних, економічних і соціальних процесів сучасного села тощо.

Протягом 1961—1971 рр. у діяльності партійних організацій республіки набуло дальшого розвитку громадські засади. Заклучення комуністів до роботи в парторганах на громадських засадах відіграло певну позитивну роль у діяльності партійних комітетів. У цій важливій справі, зазначає автор, мали місце окремі недоліки. Він пропонує створити тільки ті позаштатні відділи, ради і комісії, які дійсно сприяють підвищенню ролі партійних комітетів і не дублюють існуючих відділів в штатних партійних, радянських чи господарчих органах, а доповнюють їх, займаючись конкретними питаннями (стор. 37—38).

У монографії розглядається робота парторганізацій по добору, розстановці і вихованню кадрів. Характерним явищем стало висування до керівництва районними партійними організаціями комуністів, які поряд із знанням народного господарства мали і партійно-політичну освіту. Значна увага в роботі з кадрами приділялась поповненню складу керівних кадрів молодими працівниками. В рецензованій праці аналізується робота секретарів первинних парторганізацій, відзначається поліпшення їх якісного складу. Поряд з цим автор відзначає, що у справі добору і висування кадрів у сільських парторганізаціях республіки мали місце окремі недоліки (плинність працівників) (стор. 46).

Чільне місце відведено в книзі організаційному зміцненню колгоспних і радгоспних партійних організацій. Успіх роботи серед трудящих залежить від кількісного і якісного складу парторганізацій. Автор

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 75.

показав, що парторганізації колгоспів і радгоспів значно посилили увагу до відбору в партію передовиків виробництва і молоді. 1961—1971 рр. значно зросли ряди сільських парторганізацій за рахунок механізаторів. Поряд з цим слід було б повніше розкрити також роботу з новим поповненням партії, навчання і виховання молодих комуністів.

У рецензованій монографії висвітлено питання удосконалення структури первинних парторганізацій. На кінець досліджуваного періоду в результаті збільшення кількості великих парторганізацій партійні комітети були створені в четвертій частині колгоспів і більшості радгоспів УРСР.

У книзі досліджується діяльність обкомів, райкомів партії, бюро і комітетів первинних парторганізацій, спрямована на розвиток творчої ініціативи партійних груп. Партійні комітети республіки проявляли турботу про їх створення на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва. На кінець досліджуваного періоду в колгоспах і радгоспах республіки працювало близько 25 тис. партійних груп проти 12 тис. у 1961 р. Зростання кількості партійних груп посилювало вплив на маси.

У 1961—1971 рр., на період проведення важливих сільськогосподарських робіт, в сільських парторганізаціях почали практикувати створення тимчасових партійних груп.

У книзі показано роботу сільських парторганізацій по дальшому розвитку внутріпартійної демократії, додержанню ленінських принципів і норм партійного життя. Зміцнюючи колективність керівництва, зв'язок з масами сільські комуністи республіки вели за собою колгоспників і робітників радгоспів на розв'язання корінних завдань аграрної політики партії. Важливу роль у цьому відіграла партійна інформація, яка стала різноманітнішою, оперативнішою, що дозволило своєчасно підтримувати нові починання, узагальнювати передовий досвід, реагувати на недоліки.

У монографії розглядається практика проведення партійних зборів, їх тематика, участь комуністів в обговоренні поставлених питань. Підвищенню їх активності сприяв розвиток принципової критики, уважне ставлення до висловлених зауважень та пропозицій. Підвищення рівня критики та самокритики було відображенням дальшого розвитку внутріпартійної демократії, усвідомлення комуністами своєї відповідальності за стан справ на тій ділянці, де вони працюють, у своїй парторганізації, в партії та країні в цілому. Разом з тим, автор вважає, що не у всіх сільських парторганізаціях було створено атмосферу вільного ділового обміну думками, вимогливого аналізу стану справ. Слід було б завершити дослідження цього питання аналізом причин, що зумовили такий стан справ в цих парторганізаціях.

Підвищенню активності комуністів радгоспів, більш широкому залученню їх до

партійного керівництва на демократичній основі сприяло використання партійними організаціями статутного права на контроль за діяльністю адміністрації. Це зумовило, зокрема, той факт, що в досліджуваній період комісії контролю за діяльністю адміністрації стали створюватися в ініціативному порядку і в парторганізаціях колгоспів. Це було новим явищем в партійному будівництві на селі.

Найважливішою передумовою неухильного зростання керівної ролі Комуністичної партії в житті й діяльності радянського суспільства є високий рівень політичної свідомості кожного члена партії. Цьому питанню присвячено окремий розділ. На широкому фактичному матеріалі в книзі показано багатогранну роботу партійних комітетів по підвищенню рівня ідеологічної роботи в республіці, і зокрема, в сільських партійних організаціях. Особливу увагу приділено розкриттю методики партійного навчання, поліпшення його форм і методів, добір і навчання пропагандистських кадрів, посилення зв'язку політичного загартування членів партії з практикою комуністичного будівництва. Наступність і послідовність в оволодінні політичними знаннями, в поєднанні з підвищенням ідейно-теоретичного рівня слухачів, дали змогу партійним організаціям домогтися значних зрушень в політичному вихованні комуністів, а відповідно поліпшити всю систему комуністичного виховання.

В монографії аналізується масово-політична робота серед трудівників колгоспів та радгоспів. Значну допомогу в цій роботі на селі подавали пропагандистські групи, які систематично направлялись ЦК, обкомами, райкомами Компартії України на місця для роз'яснення рішень з'їздів, пленумів ЦК КПРС та інших партійних документів. Чільне місце посідала лекційна пропаганда, здійснювана організаціями товариства «Знання» та лекторськими групами партійних комітетів та інші форми ідейно-виховної роботи (науково-виробничі, економічні конференції, консультації, тематичні вечори, бесіди, вечори питань і відповідей та інші). Новою активною формою ідейного виховання трудівників села стали народні університети, а в період підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна виникли Ленінські народні школи, в яких вивчалися праці вождя, важливі проблеми марксистсько-ленінської теорії.

Партійні організації республіки широко використовували в своїй роботі пресу, радіо, кіно, телебачення.

Позитивно оцінюючи в цілому книгу В. Ф. Шевченка, слід зауважити, що вона страждає певним схематизмом. Це трапилось тому, що автор, на нашу думку, вийшов за рамки свого дослідження. Цілком очевидно, зокрема, що у двох невеликих за розміром параграфах, не можна висвітлити на достатньому рівні всі аспекти ідеологічної роботи. Дослідникові необхідно

було б обмежитись висвітленням тих проблем, які поставлені у назві цього розділу. Автор не показує різниці між термінами «партійне навчання», «політична освіта» та ін. Але ж це різні категорії, кожна з яких має свою мету, спрямування, методику проведення.

Доцільно було б більш чітко визначити ставлення автора до праць своїх попередників з даної проблеми.

З. Г. Лихолобова.
**ПОСТУПЬ НОВАТОРОВ.
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК.**

изд-во «Донбасс», Донецк, 1976, 160 с.

Останнім часом історики багато уваги приділяють дослідженню трудових подвигів робітничого класу СРСР у період будівництва соціалізму, зокрема, його ролі в розвитку стахановського руху.

Вийшло багато праць, в яких висвітлюється історія стахановського руху, проте ця тема ще не повністю досліджена. Окремі питання потребують дальшого вивчення. У зв'язку з цим значний інтерес викликає рецензована праця, в якій розглянуто розвиток стахановського руху в Донбасі. Залучивши новий фактичний матеріал, З. Г. Лихолобова написала цікаву працю, в якій розкрила важливі сторони стахановського руху в одному з великих індустріальних районів країни.

Рецензована монографія охоплює значні хронологічні рамки. Автор у своїй праці розглянула не лише період другої п'ятирічки, тобто період виникнення руху новаторів, а й показала передісторію цього руху, розкрила зростання трудової активності радянського робітничого класу, дала ґрунтовну й аргументовану характеристику різним формам стахановського руху.

Важливим є те, що в праці З. Г. Лихолобової висвітлено героїчну працю робітників Донбасу протягом усіх довоєнних п'ятирічок. Розкриваючи цю тему, автор надела багато конкретних фактів і прикладів з теоретичним обґрунтуванням документального матеріалу, показала кількісні та якісні зміни, що відбулися в рядах робітничого класу. Зокрема, в праці йдеться про кількісні зміни робітників Донбасу з кінця 20-х до початку 40-х років, залучення жінок і молоді в ряди робітничого класу, зростання політичного рівня трудівників.

Спеціальний розділ монографії присвячений темі «Донбас — батьківщина стахановського руху». В ньому йдеться про зародження і масове поширення на підприємствах і будовах басейну почину О. Г. Стаханова та інших зачинателів руху, про

Зазначені недоліки не знижують загальної позитивної оцінки роботи В. Ф. Шевченка, яка розкриває важливу історико-партійну проблему, є певним вкладом в наукове дослідження проблем підвищення ролі партійних організацій в умовах розвинутого соціалізму.

В. О. Проценко (Рубіжне),
В. П. Хижняк (Київ)

передумови і характерні риси стахановського руху, його роль у боротьбі за підвищення продуктивності праці, створення матеріально-технічної бази соціалізму. Автор наводить нові фактичні дані, що розкривають діяльність місцевих партійних і суспільних організацій щодо підтримки і розвитку руху новаторів. З великим інтересом читаються сторінки книги, де йдеться про допомогу, що подавали Донбасу партія та уряд, трудящі Радянської країни. Як і в інших індустріальних центрах СРСР, у Донецькому басейні, зазначає дослідник, ґартувалася дружба народів, сюди на заклик Комуністичної партії Радянського Союзу та комсомолу приїздили тисячі юнаків і дівчат, кваліфікованих робітників з усіх братніх республік країни. «У спільній боротьбі за соціалізм, — підкреслено в книзі, — ґартувався братерський інтернаціональний союз трудящих» (стор. 18).

Значне місце в монографії відведено висвітленню впливу стахановського руху на формування духовного обличчя новаторів, на зростання суспільно-політичної активності робітничого класу. У зв'язку з цим наводяться конкретні матеріали про окремих стахановців, їх ідейно-політичне зростання, удосконалення ними в процесі творчої праці своєї кваліфікаційної підготовки.

Останній розділ книги присвячений надзвичайно важливій, але ще мало дослідженій проблемі — значенню стахановського руху у зміцненні керівної ролі робітничого класу в суспільстві. Через увесь розділ червоною ниткою проходить думка про те, що висока свідомість і політична зрілість радянських робітників у роки соціалістичного будівництва проявилися в самовідданій праці на благо рідної Вітчизни, в зміцненні її економічної і оборонної могутності, в об'єднанні робітничих мас навколо Комуністичної партії.

Монографія З. Г. Лихолобової, безумовно, збагатить історіографію трудової творчості робітничого класу УРСР, його вкладу в життя ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні. Рецензована праця не позбавлена й деяких недоліків. У послідовному викладі питань теми інколи спостерігається нерівномірність конкретно-історичного матеріалу.

Окремі авторські висновки й оцінки сформовані, на жаль, без належної аргументації. Зокрема, це стосується питання про періодизацію стахановського руху в передвоєнні роки (стор. 80). Дослідження виконане на матеріалах тільки важкої промисловості Донбасу. Залучення документальних даних про трудові звершення робітників легкої, харчової промисловості, інших галузей народного господарства зробило б зміст книги більш цікавим, повним і обґрунтованим. Праця написана в плані

науково-популярного нариса, якому відповідає і структура, і мова та вдалі назви розділів. Загалом, в окремих місцях праця перевантажена цифровим матеріалом (стор. 20, 21, 23 та ін.). Проте зазначені недоліки не знижують досить високого науково-теоретичного рівня рецензованої монографії.

М. В. Різницька (Дніпропетровськ),
П. К. Стоян (Київ)

**ДНЕПРОПЕТРОВСКУ 200 ЛЕТ.
1776—1976.**

**СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ
И МАТЕРИАЛОВ*,**

изд-во «Наукова думка», К., 1976, 512 с.

Двохсотрічний шлях Дніпропетровська — великого індустріального, культурного і адміністративного центру України — складова і невід'ємна частина історії нашої багатонаціональної Батьківщини. Трудящі міста зробили вагомий внесок у революційні, трудові і бойові звершення радянського народу. Дніпропетровська партійна організація завжди була бойовим загonom ленінської партії.

В різні роки вже виходили збірки документів, присвячені окремим періодам історії міста, але рецензована книга — перше видання такого типу, що відображає розвиток Дніпропетровська з часу його заснування до наших днів. При підготовці збірника упорядники провели ґрунтовну пошукову роботу у фондах дванадцяти центральних, республіканських та місцевих партійних і державних архівів, широко використали періодичну пресу, що дало їм змогу ввести до наукового обігу чимало важливих документів. Водночас, і це цілком закономірно, до книги включено ряд матеріалів, які публікувалися раніше. З 475 документів, уміщених у збірнику, 104 висвітлюють дожовтєву історію міста, 371 — розвиток Дніпропетровська радянського.

ґрунтовна передмова, в якій стисло охарактеризовано основні групи документів, що ввійшли до книги, та принципи їх археографічної обробки, полегшує читачеві користування збірником.

Безперечною заслугою редколегії та упорядників є опублікування невідомих

раніше документів, що дають можливість встановити справжню дату заснування міста — 1776 рік і спростовують легенду монархічної історіографії, нібито воно було засноване Катериною II під час її поїздки в Крим у 1787 р.

Матеріали, присвячені історії Катеринослава до скасування кріпосного права (понад 30 документів), показують, що в цей період місто розвивалося дуже повільно, головним чином як адміністративний центр. Тут, як і повсюдно в Російській імперії, поміщики, дворяни, чиновники жорстоко ставилися до кріпосних селян і дворні, не вважали їх за людей. «Сенаторша Брискорн, — зазначається в одному з документів, — шмагала своїх людей власноручно, мало не до смерті, заутюжувала своїх дівок тощо» (док. 32).

Формування капіталістичної промисловості півдня України у пореформені роки дало новий напрям розвитку міста. Катеринослав став одним з головних центрів металургії. Якщо в 1862 р. тут налічувалося лише трохи більше 9 тис. жителів, серед яких робітників і ремісників було 2284, то в 1897 р. кількість жителів досягла 113 тис., значно збільшився загін промислового пролетаріату. В ряді документів збірника йдеться про заснування в місті таких великих підприємств, як нинішні заводи ім. Г. І. Петровського, ім. В. І. Леніна, ім. Карла Лібкнехта, ім. Комінтерну, колективи яких вписали героїчні сторінки в історію революційної боротьби нашого народу проти самодержавства, поміщиків і капіталістів. Більшовицькі листівки, спогади революціонерів, матеріали місцевих адміністративних органів відтворюють картину жорстокої експлуатації катеринославських робітників та політичного безправ'я трудящих.

Велика група документів розкриває вклад пролетарів міста у розвиток робітничого руху в країні, висвітлює процес створення і зміцнення тут марксистських гуртків, місцевого «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», більшовицької організації, показує безмежний героїзм, що його виявили трудящі Катеринослава на всіх етапах боротьби за повалення старо-

* Редколегія: І. В. Васильєв (голова), В. Я. Борщевський, О. Ф. Ватченко, Н. А. Гаєвська, О. Г. Мітюков. Упорядники: Б. Я. Бриккер, П. С. Гончарук, Л. П. Канкало, К. О. Козуліна, Т. Є. Стороженко, О. Г. Яременко.

го ладу та встановлення Радянської влади. Значний інтерес, зокрема, становлять матеріали про діяльність у місті революціонерів-ленінців І. В. Бабушкіна, Н. Є. Вілонова, В. В. Воробського, Р. С. Землячки, П. М. Лепешинського, Г. І. Петровського, М. Г. Цхакая, В. А. Шелгунова та ін.

Пролетарський Катеринослав рішуче підтримував створення першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів — на чолі з В. І. Леніним (док. 107—111). «Настала велика година здійснення ідеалів революції», — писав у своїй відозві Катеринославський комітет РСДРП(б). — Всі як один на підтримку героїчного революційного пролетаріату Петрограда...» (док. 107).

Чимало матеріалів збірника присвячено встановленню Радянської влади в місті та подіям громадянської війни, зокрема, діяльності більшовиків по мобілізації мас на розгром контрреволюційних банд усіх мастей; роботи комуністів у підпіллі під час кривавого хазайнування на Україні кайзерівських військ, петлюрівців, денікінців; відображенню героїзму воїнів Червоної Армії і партизанів, що визволяли Катеринослав. Ці документи переконливо свідчать про те, що катеринославські більшовики, як і вся Компартія України, високо тримали прапор братерської єдності російських і українських трудящих (док. 157).

У книзі широко представлено документи і матеріали відбудовного періоду, в тому числі ряд штабельних листів і телеграм робітників міста великому Леніну, постанова ЦВК СРСР від 20 липня 1926 р. про перейменування Катеринослава у Дніпропетровськ на честь видатного партійного і радянського діяча Г. І. Петровського та ін.

Понад 80 документів, більшість з яких публікується вперше, розкривають процес технічної реконструкції всіх галузей промисловості міста над Дніпром у роки передвоєнних п'ятирічок, показують висок його підприємств у зміцнення індустріальної могутності країни, у побудову соціалізму в СРСР, висвітлюють трудові подвиги ударників і стахановців, наочно показують, як Дніпропетровськ перетворювався у великий вузівський центр. Особливе значення для розкриття цих питань мають витяги з резолюцій окружному, обкому, міському та райкомів КП(б)У, уривки з виступів і доповідей на партійних конференціях і пленумах парткомітетів секретаря Дніпропетровського окружного КП(б)У Б. А. Семенова та секретарів Дніпропетровського обкому КП(б)У Л. І. Брежнєва і С. Б. Задіонченка.

В роки Великої Вітчизняної війни трудящі Дніпропетровська героїчно боролися за перемогу над фашизмом. Документи збірника дають досить повне уявлення про їх звитязні подвиги на фронтах, у партизанських загонах та в радянському тилу. Зокрема, в книжці вперше опубліко-

вано витяги з листів незламних комуністів секретаря підпільного Дніпропетровського обкому КП(б)У М. І. Сташкова та секретаря підпільного міського КП(б)У Г. П. Савченка (док. 301, 303), ряд партійних документів, що належать до періоду відбудови господарства міста після вигнання окупантів, лист командування 37-ї армії до трудящих Дніпропетровська (док. 325) та ін.

Разом з усім радянським народом трудящі Дніпропетровська у складних умовах перших повоєнних років докладали всіх зусиль до якнайшвидшої відбудови і дальшого розвитку народного господарства. Їх натхненником і організатором була ленінська партія комуністів. З листопада 1947 р. по червень 1950 р. першим секретарем Дніпропетровського обкому і міському КП(б)У працював Л. І. Брежнєв. Його видатний організаторський талант, кипуча енергія, великий досвід партійно-політичної роботи відіграли велику роль в успішному розв'язанні трудящими міста завдань четвертої п'ятирічки. У збірнику вміщені документи (№№ 334—335, 342, 349) про виступи Леоніда Ілліча перед робітниками ряду заводів, на партійних активах, його статті у партійній пресі. Зокрема, в статті Л. І. Брежнєва, опублікованій у газеті «Зоря» від 13 січня 1948 р. і частково наведений у рецензованому збірнику, розповідається про розквіт Дніпропетровщини напередодні війни, про вклад трудящих міста і області у перемогу над фашизмом, про досягнення у відбудові народного господарства. За 4 роки напруженої роботи знову стали до ладу діючих майже всі металургійні і машинобудівні заводи міста, всі шахти і рудники Криворізького та Марганцевого басейнів, дві третини коксових заводів. Вже на початок січня 1948 р. було відбудовано 5 доменних печей, 19 мартенів, 15 прокатних станів, 8 трубозварювальних і трубопрокатних агрегатів, 5 коксових батарей, введено в експлуатацію 10 потужних турбогенераторів на районних електростанціях. Дали продукцію перша черга Нікопольського південнотрубоного заводу та перший у Радянському Союзі стан «Великий штифель», на якому вироблялися безшовні труби великих діаметрів для нафтової і газової промисловості, а також для інших галузей народного господарства. Став до ладу єдиний на той час у країні цех суцільнокатаних коліс для вагонобудівної промисловості на заводі ім. К. Лібкнехта (док. 335).

Важливі політичні оцінки і цінні історичні відомості містяться у звітній доповіді Дніпропетровського міському КП(б)У, зробленій Л. І. Брежнєвим на IX Дніпропетровській міській партконференції 8 лютого 1948 р. (док. 336). У ній Л. І. Брежнєв підкреслив, що завдяки величезній, неосціненній допомозі великого російського народу, всіх братніх народів СРСР Радянська Україна успішно заліковує рани, завдані ворогом. За звітний пе-

ріод (з січня 1945 по лютий 1948 р.) міська партійна організація зросла більш як у три рази і налічувала майже 20 тис. комуністів. Кількість первинних парторганізацій за цей час подвоїлась, а партійних груп — збільшилася в чотири рази. Партійні організації міста зміцнили зв'язок з масами, навчилися оперативніше розв'язувати важливі господарсько-політичні завдання, поліпшили ідеологічну роботу.

Документи збірника широко розкривають багатогранну діяльність Дніпропетровського обкому і міськкому КП(б)У на чолі з Л. І. Брежнєвим по керівництву промисловістю, соціалістичним змаганням тощо. Піклуванням про краще задоволення культурних і духовних запитів населення міста пройнятий виступ Л. І. Брежнєва на VI Ленінській районній партійній конференції (м. Дніпропетровськ) 15 січня 1950 р. (док. № 349).

У роки п'ятої п'ятирічки трудящі Дніпропетровська під керівництвом обласної партійної організації, яку з 1950 по 1955 р. очолював А. П. Кириленко, значно збільшили обсяг промислового виробництва, успішно виконали поставлені перед ними завдання (док. № 352, 355, 360 та ін.).

Велику увагу обласний комітет партії приділяв прискоренню науково-технічного прогресу, підвищенню рівня організації виробництва. Про це йшлося на XII Дніпропетровській обласній партійній конференції (грудень 1955 р.), зокрема у звітній доповіді, з якою виступив перший секретар обкому Компартії України В. В. Щербинський (док. № 359), а також у його статтях «Гідно зустрінемо 40-ві роковини Великого Жовтня» та «Удосконалювати керівництво економікою» (док. № 361, 372).

Велике враження справляють документи, що висвітлюють звершення трудящих Дніпропетровська в роки сьомої, восьмої та дев'ятої п'ятирічок, особливо на основі політичного курсу, виробленого жовтєвим (1964 р.), березньєвим і вересньєвим (1965 р.) Пленумами ЦК КПРС, XXIII і XXIV з'їздами КПРС.

Значна кількість матеріалів і документів збірника переконливо свідчить про зростання трудової і політичної активності дніпропетровців, про трудові перемоги, якими відзначили вони 50-річчя Великого Жовтня (док. № 379, 382—383), 100-річчя з дня народження В. І. Леніна (док. № 392—394), 50-річчя утворення СРСР (док. № 408, 410—412, 415—417, 419—424), 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні (док. № 431, 447, 457—458, 460—463); про розгортання масового соціалістичного змагання серед колективів підприємств, будов і транспорту на честь XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Так, у книзі вміщено звернення передових колективів міста і області до всіх трудящих Дніпропетровщини із закликм розпочати

змагання під девізом: «XXV з'їздові КПРС — 25 ударних трудових декад!» (док. № 464), виступ першого секретаря Дніпропетровського обкому Компартії України О. Ф. Ватченка на партійній конференції заводу ім. Г. І. Петровського 24 жовтня 1975 р. (док. № 469) та ряд інших документів.

Трудящі Дніпропетровська доповіли XXV з'їзду КПРС про дострокове (8 грудня 1975 р.) виконання завдань 9-ї п'ятирічки по загальному обсягу і реалізації промислової продукції. Протягом 1971—1975 рр. обсяг виробництва зріс на 30 %. Більш як 91% приросту промислової продукції одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Виробництво товарів народного споживання зросло на 37,4%. Додатково до плану реалізовано продукції на 226,7 млн. крб. За цей час до ладу діючих стало понад 50 великих підприємств, цехів, агрегатів. Комплексно механізовано і автоматизовано 230 цехів і дільниць, введено в дію 360 механізованих поточних автоматичних ліній. Значно підвищився матеріальний і культурний рівень трудящих. У місті збудовано 2,2 млн. квадратних метрів житлової площі, що дало змогу поліпшити житлові умови більш як 60 тис. сімей. Споруджено 18 шкіл, 37 дитячих дошкільних закладів, понад 200 об'єктів торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування (док. 473).

Позитивною рисою збірника є пильна увага редколегії та упорядників до питань культурного розвитку міста. Документи про відвідання Катеринослава О. С. Пушкіним та В. Г. Белінським, про публічні виступи у Дніпропетровську В. В. Маяковського, про розквіт вищої освіти і науки, театрального та образотворчого мистецтва тощо дають досить повне уявлення про внесок трудящих міста у розвиток соціалістичної культури Радянської України, всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини.

Значну увагу в збірнику приділено документальному висвітленню інтернаціональних зв'язків трудящих Дніпропетровська з робітничим класом розвинутих капіталістичних країн, з народами, що борються за національне визволення.

Книга ілюстрована оригінальними фотографіями. Безумовно, включення фотодокументів у джерелознавчі публікації заслуговує всілякої підтримки, але для таких видань особливо потрібні фотокопії найважливіших документів, автографів тощо. У рецензованому збірнику їх, на жаль, обмаль.

Можна висловити й ще деякі зауваження. Окремі заголовки не дають достатньої інформації про вміщені під ними документи (наприклад, док. № 338). Не завжди послідовно витримуються обраний упорядниками принципи подання підписів під документами. Біографічні примітки варто було б виділити в окремий показ-

чик. Крім того, до книги слід було додати покажчики предметний і географічний, установ та організацій. Немає у збірнику й переліку документів і матеріалів, що ввійшли до нього.

Однак у цілому документальний матеріал книги підготовлений на високому на-

уковому та ідейно-теоретичному рівні. Він яскраво відтворює великий і славний шлях міста-трудівника, пройдений ним за двісті років.

М. Б. Погребінський (Київ),
В. І. Сергієнко (Київ)

К. В. Гусев.

**ПАРТИЯ ЭСЕРОВ:
ОТ МЕЛКОБУРЖУАЗНОГО
РЕВОЛЮЦИОНАРИЗМА
К КОНТРРЕВОЛЮЦИИ.**

(Исторический очерк),
изд-во «Мысль», М., 1975, 383 с.

Значне місце у становленні й зміцненні марксистської партії в Росії займала тривала й уперта боротьба більшовиків проти партії есерів, яка виражала тенденції дрібнобуржуазного революціонізму і претендувала на політичну владу. В. І. Ленін неодноразово вказував на велику небезпеку проникнення есерівських ідей у середовище робітничого класу, вимагав від членів партії проводити чітку межу між ідеологією пролетаріату і ідеологією дрібної буржуазії, пропонував їм «...серйозно розглянути теоретичний зміст таких течій думки, як народництво і ліквідаторство...»¹. Вивчення історії більшовицької партії неможливе без дослідження досвіду її боротьби з есерами за відвоювання селянських мас та інших верств трудящих і залучення їх на бік робітничого класу. Радянські історики, особливо за останні 15—20 років, збагатили науку з даної проблеми ґрунтовними працями².

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 242.

² Див.: В. В. Комнін. Банкротство буржуазних і мелкобуржуазних партій Росії в період підготовки і перемоги Великої Октябської соціалістичної революції, М., 1965; Л. М. Спирин. Класи і партії в громадянській війні в Росії (1917—1920 гг.), М., 1968; П. И. Соболев. Октябская революция и крах социал-соглашателей, М., 1968; А. М. Малашко. К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР, Минск, 1969; В. В. Гармиза. Крушение эсеровских правительств, М., 1970; Т. А. Сивохи-на. Крах мелкобуржуазной оппозиции, М., 1973; Х. М. Астрахан. Большевики и их политические противники в 1917 году. Из истории политических партий в России между двумя революциями, Л., 1973; Б. В. Леванов. Из истории борьбы большевистской партии против эсеров в годы первой русской революции, Л., 1974 та ін.

Переважна їх більшість присвячена розкриттю боротьби більшовиків з есерами головним чином у період трьох революцій в Росії і громадянської війни. Рецензована монографія доктора історичних наук, професора К. В. Гусева, яка є результатом його багаторічної праці³, на відміну від інших авторів висвітлює історію партії есерів і тактику більшовиків щодо них протягом усього періоду її існування. Вона є єдиним у радянській історіографії дослідженням, що висвітлює весь складний, звивистий шлях соціалістів-революціонерів «...від перших гуртків до безславного фіналу...», від буржуазного революціонізму до контрреволюції» (стор. 19).

З позицій марксистсько-ленінської методології автор дав історичний нарис партії есерів, історію еволюції і банкрутства дрібнобуржуазного соціалізму, теорії і практики соціал-реформізму в Росії.

Вивчення історії дрібнобуржуазних партій, зокрема партії соціалістів-революціонерів, має велике науково-теоретичне і політично-практичне значення. З одного боку, воно допомагає глибше розкрити ідеологію класових ворогів пролетаріату, доповнити історію внутріпартійної боротьби більшовиків з опортунізмом історією їх боротьби з партіями дрібної буржуазії. З іншого боку воно має й міжнародне значення, тому що допомагає братнім комуністичним і робітничим партіям успішніше вести ідейну боротьбу з концепціями сучасного дрібнобуржуазного революціонізму, модернізованими теоріями «третьої сили» і «чистої демократії», які використовуються і сьогодні ідеологічними ворогами марксизму-ленізму. XXV з'їзд КПРС ще раз наголосив на необхідності давати рішучу відсіч правоопортуністичним і лівацьким поглядам зарубіжних ідейних противників.

Актуальність цього дослідження посилюється ще однією обставиною. І в наші дні історія діяльності партії есерів фальсифікується буржуазною історіографією. Перекручуючи марксистсько-ленінське вчення про диктатуру пролетаріату, наші ідеологічні вороги зображують однопар-

³ Див.: К. В. Гусев. Крах партии левых эсеров, М., 1963; К. В. Гусев, Х. А. Ерицяян. От соглашательства к контрреволюции (очерк истории политического банкрутства и гибели партии социалистов-революционеров), М., 1968 та ін.

тійність не як практично-політичне питання, що вирішується в залежності від конкретного історичного становища, а як головний принцип марксизму-ленізму, який виключає можливість співробітництва комуністичної партії з дрібнобуржуазними демократичними партіями. Буржуазні історики, спираючись на есерівські джерела, намагаються звинуватити більшовиків у загигелі партії дрібної буржуазії, що сталася, нібито, в результаті «підступності» і «репресій» більшовицької партії. Спростовуючи ці фальсифікаторські вимоги, автор книги переконливо показав, що одразу ж після Лютневої революції соціалісти-революціонери пішли на угоду з буржуазією, зрадили і продали інтереси трудящих мас. А після Жовтневої революції вони уклали союз з російською білогвардійською та іноземною буржуазією і, прикриваючи себе прапором Установчих зборів, розв'язали громадянську війну проти Радянської республіки. В монографії на великому фактичному матеріалі показано, що політичне банкрутство й організаційний крах партії есерів є закономірним результатом ізоляції її від народних мас, наслідком еволюції її теорії, програми і політики. Автор спростовує твердження буржуазних істориків про неможливість співробітництва комуністів з демократами, показує на прикладі більшовицької партії можливість і політичну доцільність тактики «лівого блоку», демократичного фронту в боротьбі проти монополістичної буржуазії і реакції.

Рецензована монографія в порівнянні з попередніми працями цього автора є значним кроком вперед у дослідженні даної проблеми. Автор значно розширив історіографію за рахунок аналізу робіт радянських істориків, опублікованих за останні роки, і критичного розгляду нових книг буржуазних дослідників. Монографія суттєво доповнює історію партії есерів у 1905—1907 рр., у період між двома буржуазно-демократичними революціями в Росії. Автор книги висвітлює ідейно-теоретичну і політичну діяльність партії есерів у цілому та її окремих фракцій і груп зокрема. По-новому він підходить до визначення напрямків еволюції революційного народництва після розгрома царизмом організації «Народна Воля», ширше розкриває тактичний авантюризм есерів, їх тактику терору і бойкоту III і IV державних Дум. К. В. Гусев дає ґрунтовну характеристику багатьом теоретичним есерівським концепціям, таким, як походження класів і класової боротьби, рушійних сил і характеру трьох революцій у Росії, «єдиного трудового класу», «єдиної соціалістичної партії», «народно-трудова держава», «диктатури трудового класу», «чистої демократії», «третьої сили» та ін.

У монографії глибоко розкривається антинауковий характер, псевдосоціалізм і еkleктизм аграрної програми есерів. Ав-

тор її дає свою трактовку досить складного питання про співвідношення соціалізації і націоналізації землі. При розгляді аграрних вимог есерів на етапі буржуазно-демократичної революції, автору доцільно було б розширити коло досліджуваних питань за рахунок аналізу не тільки головних аграрних лозунгів (община, «соціалізація землі», кооперація), а й їх так званих «резервних», перехідних земельних заходів. Проаналізувати концепцію «нічийної» землі, «нейтральних» кооперативів, їх погляд на роль виробничої, споживчої і кредитної кооперації, висвітлити гостру фракційну полеміку всередині партії та ідейну битву між більшовиками і есерами навколо столипінського аграрного законодавства.

Автор уточнив своє розуміння соціальних джерел і класової бази есерів, критично розглянув «теорію» гіперімперіалізму В. М. Чернова, соціал-шовіністичні і оборонські погляди і позиції есерів з корінних питань війни і революції. В книзі показано політичну і практичну діяльність есерів від Лютневої революції до Жовтневої, від угодництва з буржуазією до контрреволюції. Автор простежує внутрішні процеси цієї партії, причини її розкладу і розколу, приводить фактичні дані про зростання впливу лівих есерів восени 1917 р., збільшення мережі їх організацій у центрі, губерніях і повітах. Автор висловлює цікаву думку про те, що суть незгод між правими і лівими есерами крилася не в програмних, а в тактичних питаннях (стор. 156—157). По-новому висвітлено питання угодовства есерів з буржуазією, партією кадетів.

Чільне місце в книзі відведено розгляду контрреволюційної політики партії есерів після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. Автор зазначає, що на першому етапі громадянської війни праві есери, вступаючи в блок з кадетами, стали на чолі всіх контрреволюційних сил. На основі історичних фактів переконливо доведено, що В. І. Ленін не заперечував багатопартійної системи, як про це постійно пишуть зарубіжні буржуазні історики. Шляхом залучення і вивчення нових архівних даних глибоко розкрито позиції правих есерів щодо Установчих зборів, зокрема, підготовку ними контрреволюційного повстання в день відкриття зборів. ґрунтовніше досліджено причини принципових незгод між партіями більшовиків і лівих есерів, коливання останніх у проведенні радянської політики, їх схилення в бік буржуазного демократизму, розрив ними блоку з більшовиками у зв'язку з укладенням Брестського миру і політична смерть партії лівих есерів після їх антирадянського повстання у липні 1918 р.

Значну увагу в книзі приділено дослідженню останніх періодів історії партії есерів, починаючи з кінця 1918 р. до 1923 р., які раніш були вивчені недо-

статньо. Ширше, ніж у попередніх працях автора, розкрито роль Іркутського Політцентру і ставлення до нього ЦК РКП(б) і Раднаркому, метушню есерів навколо створення буферної демократичної держави, піддано критиці їх концепцію «чистої демократії» на початку непу, показано процес розкладу есерівських організацій і політичний крах партії есерів.

У книзі на багатому матеріалі висвітлена принципова і разом з тим гнучка тактика більшовицької партії щодо партії есерів на всіх етапах демократичної та соціалістичної революцій у Росії. Більшовики вели непримиренну боротьбу проти політичного авантюризму есерів і водночас проводили тактику лівого блоку, спрямовану на створення єдиного демократичного фронту проти царизму, здійснення гегемонії пролетаріату над дрібною буржуазією. На основі глибокого вивчення лєнінської теоретичної спадщини, резолюцій II, III, V з'їздів РСДРП, Поронінської наради ЦК партії більшовиків 1913 р. автор показує, як більшовицька партія допускала тимчасові бойові угоди з есерами у революції 1905—1907 рр., виборчі угоди з ними проти чорносотенно-поміщицьких партій, октябристів і кадетів у 1907—1913 рр., заклjučала компроміси із слабкими інтернаціоналістськими групами

есерів, беручи з ними участь у роботі Цімервальдської та Кінтальської конференцій, проводила спільно з ними тактику бойкоту воєнно-промислових комітетів.

Після перемоги Жовтневої революції більшовики допускали можливість створення коаліційного уряду з участю представників партій есерів і меншовиків при умові визнання ними влади Рад і декретів Раднаркому. В кінці свого дослідження автор висвітлює судовий процес над есерами в 1922 р.

Книга, написана на високому науковому рівні, є прикладом суворого дотримання принципу партійності, класового підходу до розгляду теоретичних, програмних і політичних положень і позицій партії есерів. В роботі використано широкий конкретно-історичний матеріал, зокрема документи партійних і державних архівів. Значну частину їх уперше залучено до наукового обігу.

Праця, безумовно, допоможе у дальшій розробці цієї важливої проблеми історичної науки. Випущена напередодні знаменної дати — 60-річчя Великого Жовтня, монографія К. В. Гусева є великим вкладом у дослідження історії боротьби класів і політичних партій у Росії.

А. Н. Степанов (Хмельницький)

Л. Н. Фурсова.

**ИММИГРАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЕ
РАЗВИТИЕ КАНАДЫ. 1946—1970 гг.,
изд-во «Наука», М., 1975, 436 с.**

Останнім часом в радянській історіографії з'явився ряд праць, присвячених історії та важливим соціально-класовим зрушенням у країнах, де етнічні процеси відбувалися давно, але не втратили свого значення й сьогодні. Саме такою країною є Канада, де етнічні процеси відбуваються не тільки внаслідок внутрішнього перемішування населення, а й значного припливу іммігрантів. Існування на території Канади етнічних груп та постійний приплив вихідців з багатьох країн світу призводить до посилення антагоністичних суперечностей між пригнобленими національними меншостями і правлячою верхівкою, що неодмінно позначається на історичних процесах, на розвитку класової боротьби, розстановці політичних сил всередині капіталістичного суспільства.

Радянські історики виявляли постійну зацікавленість питаннями, пов'язаними з вкладом іммігрантів у розвиток Канади, етнічними процесами в їх конкретних проявах (інтеграція, консолідація, асиміляція, етнічна відособленість) і взаємозв'язку цих процесів з корінними соціаль-

но-економічними і національними проблемами розвитку канадського суспільства.

Серед праць з названої проблематики, що з'явилися останнім часом, значний інтерес становить монографія Л. М. Фурсової, присвячена ролі й місцю післявоєнної (1946—1970 рр.) імміграції в національному розвитку Канади.

Рецензована книга починається з розгляду широкого кола питань генезису імміграції. Аналізуючи особливості переселенського руху (розділ I), автор наводить конкретні дані, що характеризують причини і джерела еміграції (хронічне безробіття й зuboжіння мас), а також конкретні обставини, які викликали приплив трудового населення. Окремі з них, зокрема такі важливі економіко-демографічні фактори, як потреба господарського освоєння величезних незаселених земель Канади та ін., досліджуються в книзі у динаміці. Послідовне дотримання історизму при висвітленні складних питань теми виявляється вже на перших сторінках книги: читачеві стає зрозумілим значення імміграції для створення сучасної Канади.

Значне місце в праці Л. М. Фурсова відводить аналізу імміграційної політики та законодавства Канади (розділи II і III). З'ясовуючи вплив цих факторів на національний розвиток Канади, вона на

багатьох конкретних прикладах показує складний процес адаптації та інтеграції іммігрантів в канадському суспільстві, обґрунтовує висновок про те, що «імміграційна політика після другої світової війни визначалася насамперед інтересами монополії» (стор. 27).

Буржуазне імміграційне законодавство розглядається дослідницею не лише як прямий результат економічних інтересів монополій, а й як явище, що відбиває усю природу монополістичного капіталу — його крайню реакційність в політиці та ідеології. Щодо імміграції це знаходить свій прояв у політичних та расових обмеженнях, якими обставляють допущення в Канаду вихідців з інших країн. Причиною відмови у в'їзді, як показано в праці, були «національність, громадянство, приналежність іммігранта до певної етнічної групи чи класу» (стор. 62). Право першочергового в'їзду до країни надавалося іммігрантам з Британських островів, США, а вихідцям з Азії, Латинської Америки, Африки, яким нібито властива неспроможність асимілюватися, «невідповідність канадському способу життя», ставились всілякого роду перешкоди.

В монографії детально висвітлюється взаємозв'язок між масштабами імміграції і зростанням загальної кількості населення Канади, прослідковуються тенденції й закономірності географічного розселення іммігрантів, їхньої зайнятості в економіці країни. Вміщені у книзі таблиці, якими широко оперує Л. М. Фурсова, допомагають наочно відтворити картину розподілу активного населення етнічних груп по сферах зайнятості. Показовим є, зокрема, порівняння зайнятості вихідців з Британських островів та Італії (стор. 239). Воно свідчить, що британці займають більш високе становище в силу вищої кваліфікації і різного роду переваг, які надаються їм при наймі на роботу. І «...навпаки,— пише автор,— низький рівень освіти італійських іммігрантів, переважання серед них селян і необізнаних робітників, незнання англійської мови, і не в останню чергу дискримінація, якої вони зазнають в Канаді, ускладнюють їх соціальні переміщення і структурну інтеграцію» (стор. 238). Сказане повною мірою стосується також вихідців з Азії, Африки, Латинської Америки, які в соціальній ієрархії канадського суспільства знаходяться на найнижчих щаблях. Відзначаючи цю обставину, Л. М. Фурсова підкреслює, що в Канаді з властивою їй расовою дискримінацією етнічне походження іммігрантів впливає на їхній соціальний статус (стор. 260—271).

Розділ монографії «Імміграція і етнічні процеси» за своїм змістом і науковим аналізом явищ сучасного національного розвитку Канади є одним з основних у книзі. Саме тут змальовується широка картина життя окремих етнічних груп — італійської, української, грецької та ін.,

які в радянській науці називаються «перехідними», оскільки їм властиві риси двох етносів. З одного боку, відірвані від свого народу, вони ще зберігають деякі його національні риси, з другого, — не повністю злилися з новим етносом. Автор на фактичному матеріалі прослідковує процеси асиміляції представників різних етнічних груп в новітній час. В основу аналізу покладено соціальні фактори. Водночас й ретельно враховується вплив таких явищ, як розвиток мовної ситуації в етнічних групах, змішані шлюби, діяльність різного роду етнічних організацій тощо. Дані, що наводяться в книзі для підтвердження спорідненості або ж розбіжності у процесах асиміляції різних етнічних груп, свідчать про ґрунтовне вивчення їх нинішнього життя. Відзначаючи, наприклад, прогресуючу мовну асиміляцію осіб українського походження, Л. М. Фурсова посилюється, зокрема, на таке явище, як білінгвізм (переважна більшість вихідців з України володіє і українською і англійською, а в Квебеку — французькою мовами).

Говорячи про внесок вихідців з різних країн світу в боротьбу за демократичні права трудящих, автор детально зупиняється на діяльності прогресивних організацій етнічних груп, зокрема, Товариства об'єднаних українців Канади (ТОУК). Будучи послідовним захисником інтересів трудових верств української етнічної групи, воно, як підкреслюється в монографії, відіграє активну роль у збереженні передової спадщини українського народу та популяризації серед канадців сучасних здобутків Української РСР у галузі культури (див. стор. 346—347). Слід зазначити, що ця ділянка роботи ТОУК в умовах розрядки міжнародної напруженості набуває особливого значення, оскільки допомагає молоді українського походження ознайомитися із «землею батьків», сприяє прогресивній політичній орієнтації канадських українців. Разом з тим, у дослідженні розкривається зрадницька антирадянська діяльність т. зв. «політичної еміграції» та різного роду буржуазно-націоналістичних організацій і угруповань, зокрема Комітету українців Канади (КУК), бандерівців та ін. Автор наголошує на тому, що прогресивні сили канадських українців та їх преса, зокрема газета «Життя і слово», ведуть «вперту і тривалу боротьбу з правими профашистськими українськими націоналістичними організаціями, викривають їх реакційну діяльність і показують, якої шкоди вона завдає справі миру і демократії в Канаді» (стор. 361).

Прогресивна преса, що видається українською етнічною групою, (крім згадуваної газети, журнал «Юкрейнієн Кенедієн»), зазначається в книзі, «...є чудовим джерелом вивчення історії українців Канади», а також ознайомлення з економічними і культурними досягненнями УРСР в сім'ї братніх народів Радянського Союзу. Для

ілюстрації цього автором підібрані досить вдалі приклади.

Дослідження сучасних етнічних процесів у Канаді ще раз переконливо підтверджує марксистсько-ленінський висновок: капіталістичне суспільство неспроможне вирішити національного питання. Свідчення цьому — загострення франко-канадської проблеми, посилення суперечностей між національних і міжетнічних відносин в країні, збереження расової дискримінації, а також піднесення боротьби проти засилья монополій США. В таких умовах Компартія Канади виступає послідовним борцем за демократичне вирішення національного питання, що, як підкреслював її Генеральний секретар У. Каштан, «...створить необхідні умови для зміцнення єдності трудящих, об'єднання всіх... національних і демократичних сил для активної боротьби проти монополій, для утворення демократичної коаліції, здатної покінчити з пануванням американського імперіалізму в Канаді, відстояти її незалежність і продовжити шлях до соціалізму»¹.

¹ У. Каштан. Что показывает барометр в Канаде.— «Проблемы мира и социализма», 1973, № 5, стор. 39.

К. Є. Дмитрук.

ПІД ШТАНДАРТАМИ РЕАКЦІЇ І ФАШИЗМУ,

вид-во «Наукова думка», К., 1976, 381 с.

Викриттю реакційної ролі та антинародної діяльності релігійних організацій присвячено чимало наукових, науково-популярних праць, публіцистичних та художніх творів. Вагоме місце серед них посідає монографія відомого дослідника цих питань К. Є. Дмитрука «Під штандартами реакції і фашизму».

У своєму новому дослідженні, що складається з вступу, шести розділів і післямови, К. Є. Дмитрук поставив за мету показати об'єктивний процес деградації та виродження викинутих за межі української землі ієрархів уніатської та української автокефальної православної церков, перетворення цих «божих слуг» на оскаженілі антирадянські кубла, на запеклих противників миру, прогресу і демократії.

Охопивши своєю розповіддю широке коло подій — з початку війни фашистської Німеччини проти Радянського Союзу й до сьогодення, — автор, використовуючи марксистсько-ленінський метод пізнання, розкриває історію і класові корені союзу уніатів та автокефалістів з нацистами, антинародну спрямованість всієї їхньої ді-

Монографія Л. М. Фурсової відзначається високою дослідницькою культурою, чіткою, глибоко продуманою структурою, логічною послідовністю викладу й завершеністю питань, що розглядаються, науково обґрунтованими висновками. Щоправда, подекуди в книзі зустрічаються окремі неясності у транскрипції прізвищ, імен діячів етнічних груп, деякі неточності у визначенні сфери політичної діяльності осіб урядової адміністрації.

В цілому рецензована праця є цінним внеском у розробку проблем історії Канади — країни, з якою відносини Радянського Союзу, як зазначалося у доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС, стають дедалі багатшими і мають непогані перспективи².

Р. Г. Симоненко (Київ),
В. Б. Євтух (Київ)

² Див. Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 23.

яльності, активну участь у підготовці війни гітлерівської Німеччини проти СРСР, проти українського народу.

Як передовий форпост Ватикану на Сході — уніатська церква, так і створена контрреволюційною націоналістичною Директорією українська автокефальна церква, були заповзятливими виразниками інтересів капіталістів, поміщиків і куркульства. Уніатське і автокефальне духовенство освячувало «святим хрестом» поділ суспільства на класи, виступало проти революційного руху, йшло на зговір з силами найчорнішої реакції.

К. Є. Дмитрук цілком слушно зазначає, що визволення західноукраїнських земель з-під іноземного ярма і возз'єднання їх в сім'ї радянських народів-братів посилило антирадянську орієнтацію уніатів і автокефалістів. Вони стали активними учасниками змови українських буржуазних націоналістів проти Радянської влади, встановили найтісніші контакти з розвідками імперіалістичних країн, насамперед з фашистськими гестапо й абвером.

Особливий інтерес викликають ті сторінки праці, де розповідається про союз церковників з фашистами під час тимчасової окупації радянської території гітлерівською Німеччиною. Як влучно підмітив К. Є. Дмитрук, відкинувши в бік мораль і фарисейські слівця про «любов до ближнього», князь уніатської церкви А.

Шептицький, відкрито виступивши на підтримку війни проти СРСР, показав себе завзятим прихильником фашизму. З блюзнірською заппадливстю благословляв він оунівських бандитів, зведених у батальйон «Нахтігаль», на мерзотні справи. Як твердив колишній начальник церковного відділу IV управління центрального апарату СД д-р К. Нейхауз у своїй заяві від 25 листопада 1945 р., «...з доповідей Львівського відділу СД мені відомо, що Шептицький був настроений прониємцьки і активно допомагав німецьким урядовим органам і, зокрема, СД. ... Шептицький був так само пов'язаний з абвером. Один з підрозділів абверу був розташований в його резиденції у Львові. Зокрема, близькі зв'язки з Шептицьким мав працівник абверу професор Кох» (стор. 117).

Яскраво і переконливо у рецензованій праці розповідається про духовну й організаційну спорідненість церковників з українськими буржуазними націоналістами. Ця змичка, як зазначає К. Дмитрук, породжена класовою єдністю українського буржуазного націоналізму і церкви. На достовірному матеріалі автор монографії доводить, що церква мала великий вплив на формування антинародної ідеології ОУН, на криваві діла націоналістів. Багато ватажків оунівських організацій походили з родин реакціонерів-священників і з дитинства виховувалися у відповідному дусі.

На сторінках книги розповідається про те, як уніатські та автокефальні церковні служителі благословляли оунівців на чорні справи, допомагали матеріально, переховували бандитів від гніву народного, а в багатьох випадках організовували злочини проти трудящих, а нерідко були їх безпосередніми виконавцями. Уніатська церква послала капеланами своїх священників до зібраної з величезними труднощами та її допомогою дивізії СС «Галичина». А автокефальні поли, замінивши хрести на обрізи, стали «душпастирями» в бандах УПА. Правдиво розкриває автор участь уніатів та автокефалів у боротьбі фашистів проти радянських партизанів та підпільників. Це дало підставу гітлерівському генералу Лахузену заявити у лютому 1943 р.: «У боротьбі з партизанами на Україні нам надає реальну допомогу наша агентура з вищого духовенства та українських націоналістів» (стор. 115).

Під ударами Червоної Армії восени 1944 р. фашистські окупанти були викинуті за межі України. Почався період відбудови зруйнованого війною народного господарства. У розділах «На порозі краху» та «Під знаком хреста і тризуба» розповідається про злочини оунівців та їх духовних покровителів — уніатів та автокефалів, які розгорнули свою ворожу діяльність, намагаючись перешкодити соціалістичним перетворенням у західних областях України. Численними фактами К. Є. Дмитрук викриває уніатів та авто-

кефалів як прямих пособників бандитів, співучасників їх кривавих злочинств. Так, активним помічником і порадином бандитського ватажка на псевдо Пугач був парох с. Велика Горожанка Стефан Кочмар. Наприкінці війни Пугач разом зі своєю зграєю орудував у Николаївському, Комарнівському і Рудківському районах на Дрогобиччині. До його «послуг» вдався Кочмар, щоб розправитись з активістами села, які зміцнювали там Радянську владу, відбудовували народне господарство. 16 квітня 1945 р. бандерівські кати з благословення панотця Стефана по-звірячому вбили 14 мешканців с. Велика Горожанка (стор. 257).

Вірною службою гітлерівським окупантам, підтримкою націоналістичних банд уніатська та українська автокефальна православна церква остаточно скомпрометували себе, втратили довіря віруючих і багатьох рядових священників. Автор докладно розповідає, як відбувався процес остаточного заляпуду уніатської та автокефальної ієрархії.

Минуло вже понад 30 років з того часу, як припинила існування на західно-українських землях ненависна унія, давно немає й сліду української автокефальної православної церкви, як і бандерівського охвістя німецьких фашистів. Трудящі західних областей України досягли величезних успіхів в усіх галузях економіки, науки і культури. Але ще й досі із закордонних підворіть чути несамовитий антирадянський лемент викинутих за межі країни «святих отців» уніатської та автокефальної церков, які, разом із запроданцями з інших націоналістичних організацій, продовжують свою чорну справу, працюючи на все того ж хазяїна — на міжнародний імперіалізм. Маніпулюючи релігійною демагогією, вони будь-що намагаються завербувати нових споживачів буржуазно-націоналістичного дурману. Як відзначає К. Є. Дмитрук, користуючись допомогою найреакційніших імперіалістичних сил та йдучи у фарватері рішуче засудженої народами «холодної війни», оскільки унії та автокефалії, що отаборилися нині на Заході, не роблять висновків із справедливих уроків минулого. Вони разом із закордонними центрами українських буржуазних націоналістів силкуються і далі продовжувати антикомуністичну діяльність. «Реакціонери у сутанах прагнуть використати релігію, як один із засобів ідеологічного проникнення в країни соціалізму, оживити релігійно-націоналістичні пережитки, поширювати серед віруючих ідеологію антикомунізму та антирадянщини», — підкреслює автор монографії «Під штандартами реакції і фашизму» (стор. 379).

Та даремні ці силкування. Відвернути дальший розклад і деградацію зарубіжних осколків унії та автокефалії вже не в силах ні їх верховоди, ні їхні хазяї з реакційних імперіалістичних і клерикаль-

них кіл. Такий висновок робить К. Є. Дмитрук наприкінці своєї цікавої і корисної книги.

Висока ступінь повноти й глибини дослідження поставлених питань досягається автором завдяки скрупульозному вивченню численних фондів партійних, державних та відомчих архівів, у тому числі центральних та обласних, а також газетних матеріалів і зарубіжних видань. При цьому К. Є. Дмитруку вдалося виявити і ввести у науковий обіг багато цінних документальних даних, що повніше викривають антинародну діяльність ієрархій уніатської та автокефальної української православної церков, переконливо показують

їх історичну приреченість. Слід відзначити, що автор вдало використав термінологію і вислови з окремих церковних і націоналістичних видань, багатий ілюстративний матеріал, подав доречні текстуальні пояснення, змістовні коментарі. Незважаючи на їх значну кількість у праці, це не ускладнює сприйняття змісту, а, навпаки, допомагає у розкритті теми.

Рецензована монографія є, безумовно, цінним дослідженням, що спрямоване на розкриття злочинної діяльності уніатської та автокефальної ієрархій.

*Д. П. Григорович (Київ),
В. А. Наконечний (Луцьк)*

Хроніка та інформація

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

У зв'язку з підготовкою до відзначення 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 14—16 грудня 1976 р. у м. Ризі відбулася Всесоюзна наукова конференція на тему «Загальні закономірності Великого Жовтня і революції 40-х років у Прибалтиці та країнах Центральної і Південно-Східної Європи». Її організували Академія наук СРСР, Наукова рада з комплексної проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції», Інститут історії СРСР, Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР, Інститут історії АН Латвійської РСР, Проблемна комісія багатостороннього співробітництва академій наук соціалістичних країн «Історія Великої Жовтня і наступних соціалістичних революцій» та кафедра історії СРСР Академії суспільних наук при ЦК КПРС. В роботі конференції взяли участь історики Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Вільнюса, Талліна, Тбілісі, а також історики Народної Республіки Болгарії, Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки, Угорської Народної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунії та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Конференцію відкрив головний вчений секретар президії Академії наук Латвійської РСР, Герой Радянського Союзу В. П. Самсон. На конференції працювали три секції: «Робітничий клас на чолі з комуністичними партіями — керівна сила соціалістичної революції», «Історичні передумови революції 40-х років. Соціально-економічні і політичні перетворення в ході революцій» та «Історіографія соціалістичних революцій». З цікавими доповідями на першому пленарному засіданні виступили акад. І. І. Мінц «Великий Жовтень і світовий революційний процес», д. і. н. О. І. Соболев «Революції 40-х років і розвиток ленінської теорії соціалістичної революції», д. і. н. О. Я. Манусевич «Загальне і особливе в революціях 40-х років у країнах Центральної і Південно-Східної Європи», д. і. н. Л. С. Гапоненко «Проблема гегемонії пролетаріату в демократичній і соціалістичній революції», д. і. н. І. А. Штейман «Загальне, особливе та одиничне в соціалістичних революціях 1940 р. у Прибалтиці», а також акад. АН Естонської РСР В. А. Маамягі, чл.-кор. АН Латвійської РСР В. А.

Штейнберг та ін. З великим інтересом учасники конференції заслухали виступи представників братніх соціалістичних країн Б. Сиздека (ПНР) «Керівна роль марксистської партії в революційному русі в Польщі», чл.-кор. ЧСАН М. Кропілака (ЧССР) «Початковий етап народної і демократичної революцій в Чехословаччині», к. і. н. В. Чичовської (НРБ) «Болгарська громадськість і революції в Прибалтиці», доктора Л. Кельма (НДР) «Інтернаціоналістська допомога Радянського Союзу антифашистсько-демократичним силам Німеччини при створенні антифашистсько-демократичного ладу у Східній Німеччині в 1945—1949 рр.» та ін. Чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова (Київ) виступила з доповіддю «Національний фронт у країнах Центральної і Південно-Східної Європи як вияв союзницької політики робітничого класу у боротьбі за демократію і соціалізм». «Перемога соціалістичної революції в Болгарії (взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів)» — тема доповіді д. і. н. П. С. Соханя (Київ). Д. і. н. І. М. Кулинич (Київ) виступив з доповіддю «Використання німецькими комуністами ленінських ідей і досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції в здійсненні антифашистсько-демократичних перетворень у Східній Німеччині (1945—1949 рр.)».

Червоною ниткою через усі доповіді та виступи проходить думка Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, висловлена ним на XXV з'їзді партії про те, що комуністи в своїй боротьбі виходять із загальних закономірностей розвитку революцій і будівництва соціалізму і комунізму, що «глибоке розуміння цих загальних закономірностей, опора на них у поєднанні з творчим підходом і врахуванням конкретних умов у кожній даній країні були і лишаються невід'ємною особливістю марксистів-ленінців»¹.

На заключному пленарному засіданні були підбиті підсумки роботи конференції

¹ Л. І. Брежнєв. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, К., 1976, стор. 37.

і затверджено ряд практичних рекомендацій щодо дальшого розгортання різноманітних заходів до славного 60-річного

ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції.

І. М. Кулинич (Київ)

ЗАСІДАННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ КОМІСІЇ З ІСТОРІЇ КПРС

7 грудня 1976 р. відбулося засідання науково-методичної комісії з історії КПРС при Мінвузі УРСР (голова — проф. П. М. Шморгун). В його роботі взяли участь представники провідних кафедр історії КПРС вищих навчальних закладів республіки. На засіданні розглядалися питання вивчення викладачами і студентами вузів документів XXV з'їзду партії та їх пропаганди серед трудящих. Про досвід кафедр Дніпропетровського держуніверситету доповів заст. зав. кафедрою, доц. П. В. Агапов (стаття зав. кафедрою, д. і. н., проф. Д. С. Шелеста і доц. П. В. Агапова друкується в цьому номері). На засіданні відзначалася також велика і плідна творча діяльність інших кафедр, зокрема Київського інституту цивільної авіації (зав. кафедрою — проф. А. Ф. Вовчик), Ворошиловградського машинобудівного (зав. кафедрою — проф. Г. Я. Ємченко), Тернопільського фінансово-економічного (зав. кафедрою — доц. М. М. Кватіра) і Львівського політехнічного (зав. кафедрою — проф. І. М. Михайловський) інститутів. Ці кафедри підготували і видали навчально-методичні розробки використання матеріалів XXV з'їзду КПРС у вузівському курсі історії партії¹.

Значну роботу по пропаганді рішень XXV з'їзду партії проводить опорна кафедра історії КПРС Харківського державного університету (зав. кафедрою — проф. Г. М. Окладной). Викладачі кафедри підготували і видали на ротопринті методичну розробку використання матеріалів XXV з'їзду КПРС в усіх темах вузівського курсу історії партії. Активну участь у створенні цієї методорозробки, крім викладачів кафедри, взяв зав. кафедрою історії КПРС Харківського полі-

технічного інституту, проф. С. З. Голіков.

Опорна кафедра історії КПРС і політ-економії Київського медичного інституту (зав. кафедрою — проф. М. І. Кравчук) організувала методологічну раду, на якій обговорюються актуальні питання викладання суспільних і спеціальних дисциплін у світлі рішень XXV з'їзду КПРС. В інституті проведено студентські теоретичні конференції, на яких розглядалися матеріали XXV з'їзду КПРС і жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС. У Ленінській кімнаті зроблено п'ять стендів, на яких розміщено матеріали XXV з'їзду партії.

Кафедра історії КПРС гуманітарних факультетів Київського держуніверситету (зав. кафедрою — проф. О. А. Бородін) розробила комплексний план заходів по піднесенню рівня навчальної, науково-дослідної та ідейно-виховної роботи в світлі рішень XXV з'їзду КПРС. Значну роботу проведено, зокрема, по підготовці навчальних посібників, методичних розробок на допомогу викладачам і студентам у пропаганді і вивченні матеріалів з'їзду. Авторський колектив у складі проф. О. А. Бородіна, д. і. н. В. П. Шевчука, доцентів Л. Ф. Гайдукова, А. Ф. Мінгазутдінова, В. Т. Позняка, Я. М. Серіщева, М. Г. Язвінського підготував посібник «Вивчення матеріалів XXV з'їзду КПРС у вищій школі» обсягом 12 друк. арк., що незабаром вийде з друку. Передано до видавництва книгу «Беседи о XXV съезде КПСС», яку підготував колектив авторів під керівництвом проф. Г. Г. Письменного. Викладачі кафедри, доценти О. А. Спирін та М. Г. Язвінський разом з викладачами кафедри політ-економії підготували матеріали до лекції «XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу та його рішення» (видані двома випусками, загальним обсягом 6 друк. арк.).

Важливу роль у пропаганді матеріалів з'їзду відіграли науково-практичні конференції, проведені кафедрою з партійними і пропагандистськими активами Ленінградського району м. Києва, з пропагандистським активом і викладачами вузів м. Жданова, в ряді районів Київської та Житомирської областей. На них з доповідями виступили проф. О. А. Бородін, проф. Г. Г. Письменний, доценти Л. Ф.

¹ Изучение документов и материалов XXV съезда партии в вузовском курсе истории КПСС (Методические советы), К., 1976; Использование материалов XXV съезда КПСС в курсе истории КПСС. Методические рекомендации в помощь изучающим историю КПСС, пропагандистам, лекторам, политинформаторам, Ворошиловград, 1976; Использование материалов XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України в курсі історії КПРС (навчально-методична розробка), Тернопіль, 1976; XXV з'їзд КПРС (методичні поради і рекомендації), Львів, 1976.

Гайдуков, А. Ф. Мінгазутдінов, П. П. Міщенко, В. Т. Позняк та ін. Загалом за 8 місяців після з'їзду викладачі кафедри прочитали трудящим і молоді понад 400 лекцій.

Кафедра історії КПРС гуманітарних факультетів університету на одному із засідань, в якому взяли участь завідувачі кафедрами інших вузів Києва, розглянула питання організації вивчення матеріалів XXV з'їзду у курсі історії КПРС. Вона підготувала і розіслала на всі кафедри план семінарського заняття, розробила методичку для оформлення експозиції, присвяченої матеріалам з'їзду в навчальних кабінетах вузів. Досвід роботи кафедри по організації вивчення і пропаганди матеріалів з'їзду було узагальнено в університеті, в педагогічному інституті, інституті народного господарства, торгово-економічному, інженерно-будівельному інститутах. Викладачі вузів поширюють нові форми і методи пропаганди з'їздівських матеріалів як в ході навчального процесу, так і в позалекційний час.

Рішення XXV з'їзду КПРС завжди в центрі уваги роботи кафедри історії КПРС природничих факультетів Київського університету (зав. кафедрою — проф. М. М. Матвійчук). Її члени, зокрема, проф. Н. Ю. Костриця, доц. Б. І. Білик, в. о. доц. Ю. А. Горбань підготували посібник для вчителів обсягом 7 друк. арк. на тему «Питання дружби народів в курсі історії СРСР». Автори посібника на великому фактичному матеріалі показали різноманітні форми співробітництва і взаємодопомоги радянських народів за роки Радянської влади, розв'язання національного питання в СРСР, використання радянського досвіду партіями братніх соціалістичних країн.

Доц. В. Ф. Остафійчук написав брошуру «XXV з'їзд КПРС про зростання керівної ролі партії в комуністичному будівництві (матеріали до лекції)» і подав у видавниче об'єднання «Вища школа». В цій праці розкриваються рішення XXV з'їзду КПРС про зміцнення партійних рядів, вдосконалення внутріпартійної демократії, висвітлюються деякі питання партійного керівництва державними і громадськими організаціями, дається ґрунтовний аналіз ідейно-виховної роботи партії на сучасному етапі.

Доц. В. В. Мусієнко подав до видавництва товариства «Знання» УРСР працю «Боротьба КПРС за єдність і згуртованість міжнародного комуністичного руху», що стане в пригоді викладачам, пропагандистам, слухачам мережі партійної освіти. В ній, зокрема, висвітлюється діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу і братніх марксистсько-ленінських

партій, спрямованої на зміцнення єдності рядів світового комуністичного руху на принципах марксистсько-ленінзму, проти правого і лівого опортунізму, ревізійнізму.

До видавництва подали свої праці в. о. доц. Ю. А. Горбань «Творчий розвиток XXV з'їздом КПРС марксистсько-ленінського вчення про провідну роль робітничого класу в розвинутому соціалістичному суспільстві»; доц. Є. В. Сафонов «XXV з'їзд Компартії України і його рішення (матеріали до лекції)»; аспірант Ф. Г. Смеричевський «КПРС про комуністичне виховання молоді» та ін.

Науково-методична комісія звернула увагу всіх керівників опорних кафедр вузів республіки на необхідність посилення роботи щодо застосування технічних засобів навчання в процесі вивчення і викладання історії КПРС. У зв'язку з цим було вказано на позитивний досвід, що його набула опорна кафедра історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту, колектив якої вже понад 10 років займається розробкою наукової методики застосування технічних засобів навчання у викладанні історії партії, а також виготовленням образотворчих засобів (структурно-логічних схем, діаграм, таблиць тощо). Цей досвід узагальнено у вигляді ряду монографічних досліджень. Так, здано у видавництво «Высшая школа» (Москва) посібник «Методические материалы для использования технических средств обучения в преподавании истории КПСС (дооктябрьский период)» (керівник авторського колективу — проф. М. Д. Олійниченко) обсягом 20 друк. арк. Посібник з курсу наукового комунізму (керівник — проф. І. С. Дзюбко) прийнято до друку видавництвом «Вища школа» (Київ). Нині кафедра закінчує підготовку до друку навчального посібника «XXV съезд КПСС. Использование ТСО при изучении материалов съезда» (керівники авторського колективу — доц. М. Я. Цалюк і доц. В. А. Молоствов) обсягом 12 друк. арк. Крім того, протягом останнього року кафедра виконала ще одне важливе завдання щодо застосування технічних засобів навчання. За проханням видавництва «Плакат» (Москва) вона розробила серію діапозитивів і написала пояснювальні тексти з усіх тем курсу історії КПРС дожовтневого періоду. Це видання, безумовно, допоможе лекторам, пропагандистам, студентам і викладачам вузів у їх діяльності.

Отже, опорні кафедри історії КПРС вузів Української РСР здійснили ряд заходів, спрямованих на вивчення і пропаганду історичних рішень XXV з'їзду партії.

В. І. Туваєв (Київ)

ЛЕКЦІЙНА ПРОПАГАНДА ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР У 1975—1976 рр.

Разом з усім радянським народом вчені Інституту історії АН УРСР вносять вклад у будівництво комуністичного суспільства. Поряд з науково-дослідною діяльністю в галузі історичної науки, вони проводять велику лекційну роботу. До IX з'їзду товариства «Знання» Української РСР співробітники інституту прийшли із значними успіхами у справі пропаганди політичних і наукових знань серед трудящих міст і сіл Української РСР.

Лекторський колектив інституту складається з 130 науковців, серед яких три академіки АН УРСР, чотири члени-кореспонденти АН УРСР і понад 20 докторів історичних наук. Лише протягом 1975—1976 рр. вченими було прочитано 1900 лекцій для трудящих республік.

Основними питаннями, які висвітлювалися в лекціях, були проблеми марксистсько-ленінської ідеології, комуністичного і робітничого руху, внутрішньої та зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, радянського способу життя, викриття буржуазних фальсифікаторів історичного процесу.

Особливу увагу лектори Інституту історії АН УРСР приділили пропаганді і роз'ясненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС, директив десятого п'ятирічного плану, матеріалів Берлінської конференції комуністичних і робітничих партій Європи. Значну роботу було проведено по відзначенню таких історичних подій, як 70-річчя першої російської революції 1905—1907 рр., 150-річчя повстання декабристів, 30-річчя перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 70-річчя з дня народження Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева.

ЦК Компартії України залучив найбільш кваліфікованих лекторів до складу позаштатної лекторської групи, які систематично виступають перед трудівниками республіки з науковими доповідями по найбільш актуальних проблемах сучасного ідеологічного життя. Значного поширення набула така форма лекційної пропаганди, як Дні науки. У такі дні вчені виступають безпосередньо перед робітниками підприємств, працівниками сільськогосподарського виробництва та трудящими інших галузей народного господарства з доповідями й повідомленнями про останні досягнення радянської науки. Ряд провідних учених Інституту історії АН УРСР у Дні науки читали лекції в обласних центрах, зокрема, в Тернополі, Вінниці, Дніпропетровську, Ворошиловграді.

За завданням Печерського райкому Компартії України і районного відділення товариства «Знання» співробітники інсти-

туту 5 лютого 1976 р. вперше провели День науки на заводі «Арсенал». Провідні вчені виступали в цехах і лабораторіях заводу з доповідями про основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр., соціальну програму десятої п'ятирічки, а також про актуальні питання міжнародного життя. Такі зустрічі вчених з робітниками безпосередньо на заводах і будівельних майданчиках відбувалися багато разів.

Важливою формою лекційної пропаганди стали народні університети і лекторії, які розкривають перед своїми слухачами систему знань з певних галузей суспільних наук.

Так, на домобудівному комбінаті №1 Печерського району м. Києва працює лекторій з проблеми «Програма миру в дії», який спільно проводять науковці відділів інституту — нової і новітньої історії, історії зарубіжного Сходу та історії зарубіжних соціалістичних країн.

У Закарпатській області працювали лекторії у Великоберезнянському і Берегівському районах. На Ужгородському приладобудівному заводі і в технікумі радіоелектроніки з березня 1976 р. почали діяти два нових лекторії, присвячені XXV з'їзду КПРС і актуальним проблемам розвитку світової соціалістичної системи.

Співробітники відділу історії комуністичного будівництва інституту в 1975—1976 рр. у Ровенській області прочитали цикл лекцій на тему «Ленінським шляхом до комунізму», зокрема, про зростання ролі КПРС у створенні матеріально-технічної бази комунізму, втілення в життя ленінських ідей прискорення технічного прогресу, актуальні проблеми розвитку радянської культури, а також про ленінські традиції зовнішньої політики КПРС і міжнародний робітничий та комуністичний рух на сучасному етапі.

Співробітники цього відділу зараз в Тернопільській області ведуть цикл лекцій «Рішення XXV з'їзду КПРС — бойова програма радянського народу». В їх тематику входить висвітлення таких проблем, як шляхи дальшого підвищення соціальної активності трудящих, піднесення добробуту радянського народу в світлі рішень з'їзду партії, розквіт і зближення соціалістичних націй в умовах розвинутого соціалізму та ін.

Протягом багатьох років Інститут історії АН УРСР здійснює творче шефство над колективом центрального конструкторського бюро заводу «Ленінська кузня». Там протягом 8 років працює народний університет ленінських знань, який вже закінчило понад 600 слухачів. У 1975/76 навчальному році університет працював за курсом «Історія трьох російських революцій» з факультетом «Комуністична

партія в боротьбі за перемогу соціалістичної революції».

У цьому навчальному році університет продовжує роботу за темою «60 років великої боротьби і славетних перемог радянського народу» (до 60-річчя Великого Жовтня). До неї включені, зокрема, такі лекції: «XXV з'їзд КПРС — найважливіша віха на шляху до комунізму», «Велика Жовтнева соціалістична революція — початок нової ери в історії людства», «Партія — керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства», «Досягнення Радянської влади за 60 років», «Від ленінського декрету про мир до програми миру», «Розвиток світової соціалістичної системи» та ін.

Співробітники відділу історії Великої Вітчизняної війни підготували лекції і доповіді до 30-річчя з дня Перемоги над фашистською Німеччиною, з якими виступили в Київській, Сумській, Донецькій, Харківській і Полтавській областях. Новою формою лекційної роботи була участь в агітперельоті Чернігів—Житомир—Ровно—Луцьк.

Співробітники сектору історії природознавства і техніки беруть участь у роботі міського вечірнього університету «Наука і технічний прогрес».

Про багатоплановість лекційної пропаганди науковців інституту свідчать виступи наших лекторів по радіо, телебаченню, у пресі. Вони допомагають колективам інших установ у проведенні тематичних конференцій і семінарів.

Слід відзначити, що вчені інституту читають лекції не лише в республіці, а й далеко за її межами, зокрема: в РРФСР, Білорусії, Молдавії, Грузії, у братніх соціалістичних країнах — Болгарії, Польщі, Чехословаччині, НДР; в інших зарубіжних країнах, таких, як США, Англія, Канада, Австрія.

Лекційну пропаганду здійснює численний колектив науковців — членів товариства «Знання». Особливо активну участь беруть академіки АН УРСР А. Д. Скаба, М. І. Супруненко, Й. З. Штокало; члени-кореспонденти АН УРСР А. Г. Шевелєв, І. М. Мельникова, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков; доктори історичних наук — В. І. Клоков, І. М. Кулінич, Ю. О. Курносів, М. Н. Лещенко, Ф. Є. Лось, А. В. Лихолат, І. А. Петерс, Ю. І. Римаренко, А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей, Р. Г. Симоненко, П. С. Сохань; кандидати історичних наук В. Н. Гулевич, С. В. Кульчицький, В. І. Кучер, Л. А. Лещенко, В. Ф. Панібудьласка, Я. Ю. Пашко, М. Р. Плющ, А. А. Стрілко, І. С. Хміль, Л. А. Шевченко та ін.

Поряд з відомими вченими до лекційної роботи були залучені молоді науковці — С. Віднянський, О. Вовк, Н. Завойська, С. Заремба, В. Нагайчук, М. Павленко, А. Пасько, О. Потехін, В. Смолий, В. Трошинський.

Багато співробітників інституту беруть активну участь у роботі науково-методичних рад Республіканського товариства «Знання».

Основним завданням лекторського колективу інституту є пропаганда рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, матеріалів, тематично пов'язаних з постановою ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», актуальних проблем марксистсько-ленінської ідеології та інших питань історичної науки.

О. В. Молодчиков (Київ),

В. П. Сидоренко (Київ)

ЗУСТРІЧ НАУКОВЦІВ З УЧИТЕЛЯМИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ КИЄВА

7 січня 1977 р. в Інституті історії АН УРСР відбулася зустріч учителів історії та суспільствознавства середніх шкіл Києва з провідними вченими — істориками і філософами Академії наук Української РСР.

Відкриваючи зустріч, заст. директора Інституту історії АН УРСР, д. і. н. П. С. Сохань підкреслив, що такі зустрічі стали вже традиційними і що вони є важливим засобом дальшого вдосконалення науково-пропагандистської роботи установ Секції суспільних наук АН УРСР, спрямованої на комуністичне виховання підрастаючого покоління.

Заступник директора Інституту філософії АН УРСР, д. філос. н. О. С. Они-

щенко у своєму виступі розповів про основні напрями діяльності філософів у десятиї п'ятиріччі, розгортання конкретних соціологічних досліджень, пов'язаних з роботою середньої школи. Він, зокрема, зупинився на проблемах марксистсько-ленінської теорії пізнання і наукового атеїзму. Директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв розповів про дослідження, що будуть видані в десятиї п'ятиріччі. Основне завдання інституту, наголосив виступаючий, — створення на високому ідейно-науковому рівні 8-томної «Історії Української РСР», перші томи якої переддрукати одержать вже у цьому році. Останній том цієї праці вийде в світ у першій половині 1979 р. То-

ді ж почнуть виходити томи російською мовою.

Певну роль у вихованні молоді в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму відіграють колективні монографії, присвячені історичним зв'язкам, дружбі і співробітництву українського народу з великим російським, а також з народами Білорусії та Молдавії. Ці праці готують науковці інституту в тісній співдружності з науковцями академічних установ відповідних республік. Рукопис, в якому йдеться про співробітництво і дружбу українського й білоруського на-

родів, незабаром буде передано до видавництва.

1977 рік, сказав на закінчення А. Г. Шевелев, — це рік 60-річчя Великого Жовтня. В зв'язку з цим творча праця колективу інституту стає особливо напруженою. Вчені готують багато видань, у тому числі до славного ювілею, ведуть широку роботу по пропаганді ідей марксизму-ленінізму, актуальних питань теорії і практики комуністичного будівництва в світлі рішень XXV з'їзду КПРС.

С. К. (Київ)

СЕМІНАР З ДОПОМІЖНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

17 листопада 1976 р. у Львівському центральному державному історичному архіві УРСР відбувся науково-теоретичний семінар з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін.

Семінар відкрила директор архіву Н. Ф. Вradий. Ст. викладач Львівського лісотехнічного інституту, к. і. н. В. О. Гавриленко виступив на ньому з доповіддю «Основні напрямки розвитку радянської сфрагістики». «Філігранологія. Стан і завдання в Українській РСР» — тема виступу ст. наук. співроб. О. Я. Мацюка. Доповідь «Аспекти дослідження і шляхи

розвитку епіграфіки в УРСР» зробила ст. наук. співроб., к. філол. н. Л. М. Григорчук. «Матеріали ЦДІА УРСР у Львові — джерело до історії революційних зв'язків російської і польської еміграції початку 40-х років XIX ст.» прокоментував ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. В. О. Борис.

Учасники семінару оглянули експонати виставок: «Боротьба трудящих Західної України за Радянську владу» та «Революційні виступи трудящих Львівщини 1936 р. в документах ЦДІА УРСР у Львові».

О. П. Криль (Львів)

КАНАДСЬКИЙ УЧЕНИЙ У КИЄВІ

Загальне поліпшення радянсько-канадських відносин сприяє розширенню творчих зв'язків між радянськими і канадськими істориками. На запрошення Інституту США і Канади АН СРСР до Радянського Союзу з візитом прибув професор університету міста Вікторії (провінція Британська Колумбія) Уолтер Д. Янг — відомий дослідник політичних проблем нової історії Канади, член нової демократичної партії. Перебуваючи у Києві 13—14 вересня 1976 р., гість з Канади відвідав Інститут історії АН УРСР. У бесіді, що проходила в атмосфері доброзичливості,

брали участь зав. сектором нової та нової історії зарубіжних країн, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шелепков, зав. відділом історії країн зарубіжного Сходу, к. і. н. І. С. Хміль, наукові співробітники, кандидати історичних наук Л. О. Лещенко, В. Б. Євтух. У дружній розмові були обговорені наукові й політичні проблеми історії Канади, сучасного розвитку радянсько-канадських відносин.

Проф. Уолтер Д. Янг ознайомився також з історичними пам'ятниками і визначними місцями столиці Радянської України.

Л. Л. (Київ)

Художній редактор Б. В. Сушко

Технічні редактори Б. А. Піковська, О. В. Дивуля

Коректор С. М. Півторак

БФ 29819. Здано до набору 31.I 1977 р. Підписано до друку 18.III 1977 р. Формат 70×108¹/₁₆. Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,09. Тираж 5915 прим. Зам. К-222.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Рєпіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 3, 1977, март. (На украинском языке). Ежемесячный научный журнал. Основан в 1957 г. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Київ-30, ул. Леніна, 19.

ЛЕОНІД ІЛЛІЧ БРЕЖНЄВ. **Короткий біографічний нарис.** Перекл. з рос., Політвидав України, К., 1976, 164 с.

XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 24 лютого — 5 березня 1976 року. Стенографічний звіт. [В 3-х томах]. Т. 2, Політвидав України, К., 1976, 565 с.

Адрес — Советский Союз. О замыслах, о судьбах, о трудовых свершениях, изд-во «Донбас», Донецк, 1976, 71 с.

АНДРЕЕВ Г., ВАКУРОВ И. — **Генерал Кирпонос,** Политиздат Украины, К., 1976, 118 с.

АССОНОВ Г. — **Науково-технічний прогрес і підвищення народного добробуту,** Політвидав України, К., 1976, 153 с.

БУРАК П. Е. — **Партийное строительство в условиях развитого социализма (1959—1970). Из опыта партийных организаций Коммунистической партии Украины,** «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, Львів, 1976, 143 с.

ВАСИЛЕНКО В. — **XXV з'їзд КПРС про підвищення ефективності ідеологічної роботи,** Політвидав України, К., 1976, 79 с.

Величим планам — величні звершення. Збірка, вид-во «Молодь», К., 1976, 151 с.

ГОШКО Ю. Г. — **Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут,** вид-во «Наукова думка», К., 1976, 205 с.

Два світи — дві демократії, вид-во «Наукова думка», К., 1976, 217 с.

За освобождение Юга Африки, изд-во «Наукова думка», К., 1976, 355 с.

Звичайні долі. Нариси. Слово до читача двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта СРСР Г. Берегового, вид-во «Прапор», Харків, 1976, 207 с.

История городов и сел Украинской ССР. В 26-ти томах. Ворошиловградская область, Голозна редакція Української Радянської Енциклопедії, К., 1976, 727 с.

История городов и сел Украинской ССР. В 26-ти томах. Харьковская область, Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, К., 1976, 722 с.

КУЗНЕЦЬ Я. М. — **Ми йдемо на бій,** Політвидав України, К., 1976, 264 с.

КУЛИКОВСКАЯ Г. — **Орляный полет. Очерки,** изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1976, 103 с.

ЛЯНГАС Л. — **Промені серця,** Політвидав України, К., 1976, 142 с.

Місто трудової мужності. Збірник, вид-во «Дніпро», К., 1976, 303 с.

На старті — десята п'ятирічка. Збірник, вид-во «Таврія», Сімферополь, 1976, 95 с.

НАДОЛЬНИЙ І. Ф. — **XXV з'їзд КПРС про формування і утвердження комуністичної моралі,** вид-во «Знання», К., 1976, 48 с.

НАЙДЕНОВ В. С., ШИЛЯЕВА А. В., ГРЕБЕНЧЕНКО Н. Г. — **Девятая пятилетка: достижения экономики развитого социализма. На материалах УССР,** «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1976, 191 с.

Народне господарство Української РСР у 1975 році. Статистичний щорічник, вид-во «Техніка», К., 1976, 539 с.

ПРИГОДІЙ М. — **На засадах братерства.** вид-во «Радянський письменник», К., 1976, 247 с.

РАДЬКО В. Д. — **Партійне керівництво Радами,** вид-во «Прапор», Харків, 1976, 72 с.

С живым словом к людям. Сборник, изд-во «Таврія», Сімферополь, 1976, 72 с.

СЕРГЕЕВА Н., НАСЕКОВСКИЙ Р. — **Измаил. Фотоочерк,** изд-во «Маяк», Одесса, 1976, 48 с.

СІКОРСЬКИЙ М. І., БАТУШАН О. Д., ДІДЕНКО В. П. — **Київщина. Короткий путівник,** Політвидав України, К., 1976, 207 с.

Социально-экономические аспекты охраны окружающей среды в Донбассе, изд-во «Наукова думка», К., 1976, 143 с.

ЧОРНИЙ В. П. — **Героическая эпопея болгарского народа. Апрельское восстание 1876 г., «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, Львів, 1976, 135 с.**

Эстафета добрых дел. Шосткинское орден Октябрьской революции производственное объединение «Свема» им. 50-летия СССР. Очерк истории, изд-во «Прапор», Харьков, 1976, 174 с.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.